

MASTEROPPGAVE

Emnekode: HI330LS

Navn: Knut Eino Viljakainen

Minne, glemsel og politikk

En studie av partisanene i norsk krigshistorie og frigjøringsjubileer i Finnmark gjennom den kalde krigen

Dato: 15.05.2023

Totalt antall sider: 89

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	ii
1.0 Introduksjon	1
1.1 Problemstilling	1
1.2 Historiografi som metode	2
1.3 Aviser som historiske kilder	3
1.4 Minnesmarkeringer som historiske kilder	4
1.5 Kildegrunnlag og avgrensning	5
2.0 Partisanene i Finnmark	7
2.1 Partisan-litteraturen – et historiografisk perspektiv	7
2.2 Partisanvirksomheten – omfang og funksjon	11
2.3 Murmansk - Eden	14
2.4 Kommunisme og flukt	16
2.5 Sammendrag	18
3.0 Del I: Norsk krigshistorie og erindringsprosesser	20
3.1 Med mål om nasjonal gjenreising og samhold	20
3.1.1 Inkludering og ekskludering – kommunistenes kamp ble skrevet ut	21
3.1.2 Finnmark skilte seg fra den nasjonale minnekulturen	22
3.1.3 En elitens fortelling	23
3.2 En norsk kollektivtradisjon?	24
3.2.1 Partisanene var ikke «Kongens menn»	25
3.2.2 Partisanene symboliserte usikkerhet og tvil	27
3.2.3 Partisanene representerte ikke norske verdier	30
3.2.4 Ble partisanene utsatt for stigmatisering?	31
3.3 Perspektiver	34
3.3.1 En motstandsorientert fortelling i mange former	34
3.3.2 Krigen vil ikke oppfattes likt hos alle	35
3.3.3 Som å miste hukommelsen	37
3.3.4 Et tilfelle av systematisk ikke-bruk eller selektiv glemsel?	39
3.4 Sammendrag og diskusjon	40
4.0 Del II: Globalpolitiske svingninger, jubileumsfeiringer og partisanene	43
4.1 Frigjøringsjubileer, minnesteder og minnebauter	44
4.2 Påstanden bekreftes	47

4.2.1 1945/53: Den lokale holdningen skilte seg fra den nasjonale	47
4.2.2 1954/55: Partisanene manglet invitasjoner og ble bortglemt	52
4.2.3 1974/75: Preget av gode norsk-sovjetiske relasjoner	58
4.2.4 1994/95: Kalde krigen over og partisanene markert større enn noen gang.....	61
4.3 Påstanden avkreftes	63
4.3.1 1964/65: Som følge av spionsakene?	63
4.3.2 1984/85: Klima på bunn og partisanene på topp.....	66
4.4 Sammendrag og diskusjon	68
4.4.1 Individuelle og kollektive minner	70
4.4.2 Minnepolitikk og glemsel.....	71
5.0 Konklusjon	73
Litteratur.....	77
Kilder.....	81

1.0 Introduksjon

Historie og kultur er nært sammenvevd, og det fremstår noe paradoksalt. Historie formidles i alle kulturer og vil dermed sette sitt preg på de ulike kulturene. Samtidig kan kulturene forme de historiske fremstillingene i seg selv. Gjennom dette historiesynet har vekselvirket mellom historiske fremstillinger og kulturelle påvirkninger stor betydning, både for den enkelte og grupper. Fortiden er grunnlaget for hvordan mennesker gjør mening av tilværelsen og får sosiale identiteter. Det vil si, vi gjør mening av oss selv og verden rundt oss – ved å fortelle om det.¹ Tatt i betraktning blir følgende interessant: Hva skjer om fortellingene i din kultur ikke inneholder deg? Hvis du ikke er en del av fremstillingene om fortiden, blir det kanskje utfordrende å gjøre mening av deg selv og din identitet. På den andre siden, hvordan skal samfunnet forholde seg til deg om du ikke deler dets minner og erfaringer?

Denne avhandlingen søker svar på hvorfor enkelte i et samfunn blir skilt ut av deres felles erfaringer, minner og fremstillinger om fortiden. Samtidig er det et like interessant spørsmål om hvorfor det med tiden blir rom for å inkludere dem i fellesskapet på nytt? Partisanene i Finnmark gjennomførte militær motstand i Norge under andre verdenskrig. På den måten var de delaktige i seieren over den tyske okkupasjonsmakten i Norge. Tjenesten deres lå under kommando av Sovjetunionen, etter at mange Finnmarkinger flyktet dit under krigen. Flere av partisanene var også kommunister. Under den kalde krigen ble enkelte av partisanene avslørt for å ha videreført arbeidet for Sovjetunionen, denne gangen i form av spionasje mot Norge. På mange måter uteble partisanene fra minnet om krigen i Norge – det var få historier som ble fortalt om dem.

Hvorfor ble det slik? Spørsmålet er for meg svært interessant og har utgjort motivasjonen bak avhandlingen. Det foreligger alt flere undersøkelser tilknyttet dette området. Partisanenes status som kommunist og spion under den kalde krigen ser ut til å være et gjentakende tema. Disse forholdene kan kanskje utdypes i større grad, likesom det gjenstår flere aspekter å studere. Forhåpentligvis kan denne avhandlingen være et lite bidrag på begge fronter.

1.1 Problemstilling

Avhandlingen er strukturert gjennom to hoveddeler. Til tross for at disse tar for seg ulike bestanddeler, vil de også utfylle hverandre. Del I vil belyse særtrekk ved historiske fremstillinger og norsk krigshistorie. For eksempel: hvordan skapes og videreformidles

¹ Kvande, Lise og Naastad, Nils. *Hva skal vi med historie? Historiedidaktikk i teori og praksis*. (Oslo: Universitetsforlaget, 2020), 114.

krigshistorie – hvilke aktører tar del i dette arbeidet – hva består fremstillingene av – og hvilken betydning har de i samfunnet? Spørsmålene vil diskuteres i lys av teoretiske tilnærminger til historiske fremstillinger og erindring. Relevant forskningslitteratur vil også diskuteres i lys av norsk krigshistorie spesifikt. Blant annet studier av Synne Corell og Anne Eriksen. Formålet er å undersøke hvorfor noen blir en del av historien, mens andre uteblir. Konkret håper jeg å utvide forståelsen om hvorfor partisanene ikke ble en del av norsk krigshistorie etter krigen.

Hvor del I har fokus på historiske fremstillinger og erindring, består del II av en tverrgående analyse av politiske linjer, minnesmarkeringer og aviser. Tatt til betraktning at den kalde krigen varte i nesten 50 år, vil det politiske klima utgjøre et særskilt interessefelt. Formålet er å undersøke om forholdet mellom utenrikspolitikk og innenrikspolitikk har påvirket holdningen overfor partisanene. Dette vil gjennomføres som en studie av frigjøringsjubileeer med 10-års mellomrom, henholdsvis fra 1945 til 1995. Problemstillingen har blitt utarbeidet som følgende påstand: «Holdningen overfor partisanene utvikler seg i takt med svingninger i det politiske klima».

1.2 Historiografi som metode

Avhandlingens forskningsspørsmål vil undersøkes gjennom et historiografisk lys. Ifølge Knut Kjeldstadli er historiografi utforskningen og framstillingen av historiefagets historie.² Videre besetter historiografi en kritisk rolle. Blant annet gjennom å belyse og erkjenne status quo, for så å kunne gjøre opp meninger og anbefalinger for veien videre. Samtidig handler det om å få innsikt i hvordan tidligere generasjoner er formet av skiftende tendenser i faget og i samfunnet. I den sammenheng handler historiografi om hva fagets innhold består av – og på den andre siden – hva og hvordan det bør være.³ Om arbeidet leder frem til nøyaktig hvordan historiefaget bør være, er det tvil om. En historiografisk innfallsvinkel kan imidlertid kaste lys over innhold og hovedtrekk ved norsk krigshistorie, samt hvordan historiens innhold kan påvirke samfunnet og dets holdninger til ulike fenomener.

Jan Heiret, Teemu Ryymin og Svein Atle Skålevåg har analysert norsk historieskriving fra 1970 gjennom boken *Fortalt fortid: Norsk historieskriving etter 1970* (2013).⁴ De har tatt utgangspunkt i fortellingen som et analytisk begrep i møte med historietekster. Gjennom

² Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget* (Oslo: Universitetsforlaget, 2013), 51.

³ Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var*, 52.

⁴ Heiret, Jan., Ryymin, Teemu., og Skålevåg, Svein Atle (red.). *Fortalt fortid: norsk historieskriving etter 1970*. (Oslo: Pax Forlag A/S, 2013), 24.

arbeidet har de forslått fem linjer for å studere fortellingens *hva* og *hvordan*. I kortform består de av 1. *Tekstens fortellinger*, 2. *Aktører og objekter*, 3. *Kontekster og sammenhenger*, 4. *Fortellingens funksjoner* og 5. *Tekstens vitenskapelige signatur*.⁵ Disse linjene har blitt benyttet som et analyseredskap gjennom oppgaven, til tross for at de ikke ansees som en mal. Derimot har de vært et godt utgangspunkt for å analysere historiske tekster, så vel som andre historiske fremstillinger og narrativ.

Historiografi som metode vil dermed være relevant for hele oppgaven. Samtidig er det mulig å skille bruken mellom to ulike formål. Først for å avdekke hvilken kontekst litteraturen har oppstått i – og dermed hvilket formål den kan benyttes til. Dette blir for eksempel synlig ved partisan-litteraturen – som avhengig av formål – enten fremstår mer eller mindre pålitelig. Deretter benyttes historiografi som et overordnet metodisk analyseverktøy. Igjen for å belyse kontekst og for å avgjøre bruk, men samtidig for å kaste lys over aktører, motiver, narrativ eller funksjoner. Historiografi er dermed et redskap for å studere de historiske fremstillingene i seg selv, samtidig som det binder samfunnsforhold med historieskrivingen.

1.3 Aviser som historiske kilder

Aviser er en form for toveis kommunikasjon. De gir informasjon til menneskene som leser dem, likesom som de er befolkningens kanal til det offentlige rom.⁶ Ifølge historikeren Hallvard Tjelmeland er utvekslingen av informasjon og meninger en viktig del av det sosiale og politiske felleskapet, så vel som demokratiet. Videre beskriver han fire måter å dra nytte av kildeverdien til aviser. 1. *som beretning*, 2. *som levning*, 3. *som skaper av virkelighet* og 4. *som kilder til seg selv som medieprodukt*.⁷ For denne avhandlingen har avisene blitt benyttet som beretning og levning. Som beretning gir de første- og andrehåndsobservasjoner av samtiden. Tjelmeland poengterer at bredden i dekingen av samfunnet og samtidigheten deres, har gjort avisene viktige som historiske kilder.⁸ For eksempel, til mitt formål har de gitt verdifull informasjon om minnesmarkeringer som ikke finnes i andre kilder.

Som levning kan avisen fortelle noe ut over et umiddelbart budskap eller observasjon. Dette gir rom til å undersøke holdninger og politiske syn innad i aviser, så vel som å betrakte avisen som en refleksjon av utbredte og allmenne holdninger i samfunnet.⁹ På den måten kan avisene

⁵ Heiret, Ryymin og Skålevåg, *Fortalt fortid*, 24-30.

⁶ Tjelmeland, Hallvard. «Aviser som historisk kilde». *Pressehistoriske skrifter* 2004, no. 3 (Desember 2004): 114-130, 129.

⁷ Tjelmeland, «Aviser som historisk kilde», 114-115.

⁸ Tjelmeland, «Aviser som historisk kilde», 116.

⁹ Tjelmeland, «Aviser som historisk kilde», 114.

kaste lys over både politiske holdninger og allmenne holdninger om partisanene. Videre finnes aviser både lokalt og nasjonalt. Dette åpner for å skille mellom lokale eller nasjonale holdninger. Eller fra et annet perspektiv – kanskje også mellom individuell og kollektiv erindring.

Til tross for at det rettes størst fokus til avis som beretning og levning, bør det understrekes at aviser er skapere av virkelighet. Slik som historien er et produkt av utvalg og fortolkning, er nyheter et produkt av lignende prosesser. Tjelmeland henviser til Martin Eide og skriver: «Nyheter blir det først når det er gjort til en nyhet».¹⁰ Med andre ord, avisens redaksjon kan skape eller underbygge oppfatningen av vår virkelighet. I den anledning bør det påpekes at avisene var et sentralt politisk virkemiddel i etterkrigstiden, spesielt fram til omkring 1970-tallet.¹¹ Deres innhold og budskap kan ikke uten videre skilles fra partipolitikken. Tvert imot, i mange tilfeller var de partiets fremste kampmiddel. Ifølge historikeren Stian Bones skulle blant annet arbeiderpartiavisene slåss mot den borgerlige pressen, de uavhengige avisene og ikke minst – kommunistavisene.¹² Til mitt formål er derfor avisene en kilde til minnesmarkeringer, til allmenne holdninger og til politiske holdninger – uten at de nødvendigvis lett lar seg skille.

For å avklare vil jeg kortfattet plassere avisene politisk, især de som i størst grad benyttes i avhandlingen. Disse er Finnmarken og Nordlys - arbeiderpartiaviser, Sør-Varanger Avis - organ for høyre, og Friheten - nasjonalt organ for Norges kommunistiske parti. Det kan også nevnes Nordland Arbeiderblad - Norges kommunistiske parti, Nordlands Framtid - arbeiderpartiavis og Finnmark Tiende - organ for høyre. En rekke andre aviser benyttes også, både lokale og nasjonale, men i et mindre omfang. Av den grunn belyses eventuelle partipolitiske interesser underveis. Videre har Finnmarken fått størst plass i avhandlingen, noe som først og fremst bør sees i lys av antall søketreff, geografisk ansvar i Øst-Finnmark og omfang. Samtidig bør en være obs på dens posisjon som arbeiderpartiavis, likesom det samme forholdet har gitt en rekke interessante perspektiver gjennom avhandlingen.

1.4 Minnesmarkeringer som historiske kilder

Minnesmarkeringer er også verdifulle som historiske kilder. Ifølge Kari Aga Myklebost og Joakim Aalmen Markussen kan de forstås på tre måter: 1. *som speil for samfunnet*, 2. *som*

¹⁰ Tjelmeland, «Aviser som historisk kilde», 129.

¹¹ Martin Eide 2000, sitert i Bones, Stian. *I oppdemningspolitikken grenseland: Nord-Norge i den kalde krigen 1947-70*. Doktorgradsavhandling. (Universitetet i Tromsø, 2007), 232.

¹² Bones, *I oppdemningspolitikken grenseland*, 236.

refleksjoner av holdninger og normer eller 3. *som utøvelse av politikk*.¹³ Det siste kan omtales som minnepolitikk, en bruk av fortidige hendelser til å fremme politiske interesser og verdier i samtiden. Fortida blir da en symbolsk kraft i politikken.¹⁴ Ved å studere hvordan ulike aktører velger å minnes fortiden, kan deres egne motiver, narrativ og symbolbruk komme til syne. Minnesmarkeringer og jubileer vil først og fremst være kilde til minnepolitikk i denne konteksten. Samtidig vil de tre forståelsene alltid overlape hverandre. På en og samme tid kan markeringer reflektere samfunnet, dets holdninger og utøvelse av politikk.

I et forskningsperspektiv vil minnesmarkeringene forstås som minnepolitikk, hvor avisene vil representere allmenne og politiske holdninger. Idéen ved å kombinere de ulike, er å kaste lys over trådene mellom minnesmarkeringer og allmenne- og politiske holdninger til partisanene. Ved å studere hvilke reaksjoner markeringene møter fra befolkningen, kan man utvide forståelsen partisanenes posisjon i samfunnet under den kalde krigen. Utfordringen er at man ikke uten videre kan bestemme hva kildene representerer eller hvordan de skal benyttes. Hvor minnesmarkeringer i denne konteksten forstås som en kilde til minnepolitikk, må de noen ganger også tolkes som refleksjoner av samfunnet og dets holdninger. Likesom aviser ikke kan forstås som en representant for holdninger alene, når de i realiteten besetter flere roller.

1.5 Kildegrunnlag og avgrensning

Både del I og II knyttes til fremstillinger og holdninger til partisanene. Samtidig er de forskjellige, noe som medfører ulike krav til kildegrunnlag. Del I benytter litteratur som sogner om erindring som begrep og om krigshistorien i Norge. Del II tar derimot utgangspunkt i politisk historie, minnesmarkeringer og aviser som kildegrunnlag. Det helhetlige kildegrunnlaget er derfor bestående av bøker, avhandlinger, artikler, minnesmarkeringer, taler og aviser. Fra et ståsted er utvalget knyttet mot analysedelene og deres formål. Fra et annet ståsted har utvalget begrunnet seg selv. Det vil si, det var ønskelig med et bredt kildegrunnlag for å skape en bred representasjon av feltet.

Både arkiver og muntlige kilder ble vurdert tidlig i prosessen. Muntlige kilder ble i hovedsak skrinlagt på bakgrunn av mangelen på intervjuobjekter. Hva angår arkiver var det flere interessante muligheter. Spesielt det interkommunale arkivet IKA Finnmark IKS, som besitter en stor del av arkivene som ble reddet fra nedbrenningen av Finnmark. På etterspørsel ble jeg

¹³ Myklebost, Kari Aga & Markussen, Joakim Aalmen. «Dragkamp og balansegang. Frigjøringsmarkeringene i Kirkenes 1954-1994: Et minnepolitisk perspektiv». Nordisk Østforum 35, (Mai 2021): 60-79, <http://dx.doi.org/10.23865/noros.v35.2604>, 62.

¹⁴ Eriksen, 1999; Wijermars, 2019, sitert i Myklebost og Markussen, «Dragkamp og balansegang», 62.

tilsendt en oversikt på nær 6.000 arkiver fra kommunene Vardø, Vadsø, Båtsfjord og Sør-Varanger i perioden mellom 1945-1995. Disse inneholdt et utall saksarkiver, blant annet fra kulturavdelinger og økonomiske styrever. Klagesaksgang, formannskapsbøker og møtebøker var også tilgjengelige – samt mye mer. Trolig vil arkivene kunne bidratt til å utfylle bildet av partisanene i samtiden, gjennom ulike vedtak og lignende, selv om det ikke kan slås fast. IKA Finnmark er imidlertid ikke digitalisert og tilbyr kun gjennomlesing ved fysisk oppmøte i Lakselv. Gitt rammene på masteravhandlingen, ble prosjektet for stort til å gjennomføre på en formålstjenlig måte.

2.0 Partisanene i Finnmark

Kongens tale ved partisanbautaen i Kiberg i 1992 blir sett på som vendepunkt for partisanene. Her ble deres krigsinnsats anerkjent for alvor, likesom talen ble et uttrykk for en offisiell beklagelse overfor gruppens behandling gjennom den kalde krigen. Gjennom mange år ble de hjemvendte partisanene overvåket, forfulgt og avhørt av den norske overvåkningstjenesten. Det ble mistenkt at partisanene drev vedvarende etterretningsarbeid for Sovjetunionen. Lå deres troskap og lojalitet virkelig i Norge, eller var de lydige spioner for Russerne?¹⁵ Helt fra 1945 har både stat og befolkning slitt med å enes omkring partisanvirksomheten. For å belyse kjernen av diskusjonene, sees det nødvendig å kartlegge partisanvirksomheten gjennom et politisk og historisk bakteppe.

2.1 Partisan-litteraturen – et historiografisk perspektiv

Hans Kristian Eriksen kan regnes som en pioner for partisanenes historieskriving gjennom bøkene *Partisaner i Finnmark* (1969), *Partisanenes død* (1972) og *Partisaner i nord* (1979). Noen år tidligere kom riktignok Otto Larsens *Jeg var sovjet-spion* (1954) og Osvald Harjo's *Moskva kjenner ingen tårer* (1956). Begge var personlige beretninger om deres opplevelser som partisan og som fange i sovjetiske fangeleirer i flere år etter krigens slutt. Som vi skal se senere, hadde disse også et visst partipolitisk preg. På den måten forblir Eriksen en av de første som sammenfattet flere av partisanenes krigserfaringer i en fortelling. Han var verken historiker eller journalist, men skjønnlitterær forfatter og redaktør for Nordnorsk Magasin. Han var oppvokst i «partisanbygda» Kiberg under krigen og hadde slektskapsbånd til enkelte av partisanene.¹⁶ Han var en forkjemper for å anerkjenne og opplyse om partisanenes bidrag under krigen, samt gi dem et verdig ettermæle. Dette har preget hans forfatterskap. Eriksens bok *De kuer oss aldri!* (1993) brøt for første gang med hans linje fra de tre foregående bøkene, ettersom partisanvirksomheten ble belyst fra et nytt perspektiv. Et spesielt fokus ble rettet mot hvordan familie, venner og den sivile befolkningen ble påvirket av partisanvirksomheten i form av tap og lidelse.¹⁷

Journalisten Kjell Fjørtoft kartla også partisanvirksomheten gjennom boken *Lille-Moskva* (1983). Til forskjell fra Eriksens bruk av tidsvitner, benyttet han i tillegg nyvunnet tysk

¹⁵ Fjørtoft, Kjell. *Lille-Moskva: den glemte krigen* (Oslo: Gyldendal norsk forlag A/S, 1983), 196.

¹⁶ Eriksen, Hans Kristian. *Partisanens død* (Oslo: tiden norsk forlag, 1972), 14; Jentoft, Morten. *Mennesker ved en grense: en beretning om folk i Øst-Finnmark i historiens drama* (Oslo: Gyldendal norsk forlag AS, 2005), 267. Rikard Eriksen var onkel til Hans Kristian Eriksen.

¹⁷ Eriksen, Hans Kristian. *De kuer oss aldri!: Jørgund Sivertsen og partisanene. En kvinnesaga om krig og tortur, smerter, sorg og lidelse* (Oslo: Nordkalott-Forlaget, 1993), 8-10; 118.

kildemateriale.¹⁸ I boken kommer Fjørtoft til syne som en slags forsvarer for partisanene. Hvor Eriksen noe mildere løfter frem partisanenes bidrag og lidelser, er Fjørtoft adskillelig mer opptatt av å rette kritikk mot norske myndigheter. På det grunnlaget oppleves boken som et oppgjør mot behandlingen og overvåkingen partisanene ble utsatt for i etterkrigstiden. Som journalist hadde Fjørtoft ved flere anledninger – både avhengig og uavhengig av boken *Lille-Moskva* – benyttet media for å ta motmæle til politiets overvåkningstjeneste (POT).¹⁹

Eriksen og Fjørtoft sine bøker, så vel som Larsen og Harjo sine beretninger, tar del i en form for intertekstualitet hvor de refererer til- og komplementerer hverandre.²⁰ Nyere tilskudd om partisanene i Finnmark viderefører denne tradisjonen- og dermed også utviklingen i feltet. De virker også å ta del i diskusjonen om overvåking og partisanenes behandling. For eksempel tidligere øverstkommanderende i Nord-Norge og redaktør for Norsk Militært Tidsskrift 1984-1996, Tønne Huitfeldt, sitt bidrag «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944» (1997).²¹ Han påpekte hvordan POT sine vurderinger var legitime og berettiget, men at det burde sørges for synlige bevis for den store innsatsen partisanene gjorde under krigen.²² På den måten stilte han seg forståelsesfull for begge parter. Det samme gjelder for Journalist og russisk NRK-korrespondent, Mortens Jentoft sin bok *Mennesker ved en grense* (2005).²³

Andre, som Journalist Alf. R. Jacobsen sin bok *Rød August* (2005), og historikeren Einar Niemi sin bygdebok *Partisanbygda Kiberg* (2007), viderefører intertekstualiteten. Samtidig virker de å tilhøre hver sin side av diskusjonen. Det vil si, Jacobsens bok fremstår noe krassere i sine beskrivelser, særlig av Sovjetunionen og kommunismen.²⁴ Forfatterbidragene til *Partisanbygda Kiberg*, består av blant annet de nevnte Eriksen og Fjørtoft, som i større grad tar partisanene til forsvar. Andre, som Trond Amundsen sitt bidrag, har forsøkt å nyansere bildet av kommunismens oppslutning i Finnmark. Dette gjenopptas senere.

Nylig kom trebindsverket *Andre verdenskrig i nord* (2022) med Fredrik Fagertun som verksredaktør og med en rekke enkeltforfattere som bidragsyttere. Til mitt formål bør nevnes Joakim Aalmen Markussen, Petia Mankova, Stian Bones og Tom Kristiansen. Utgivelsen gir

¹⁸ Fjørtoft, *Lille-Moskva*, vaskeseddel.

¹⁹ Jentoft, *Mennesker ved en grense*, 269; 295-296.

²⁰ Heiret, Rymin og Skålevåg, *Forfalt fortid*, 29.

²¹ Huitfeldt, Tønne. «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944: i skyggen av den kalde krigen». IFS Info, no. 3, (1997): 1-30. <http://hdl.handle.net/11250/99399>, 4.

²² Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944, 21.

²³ Se for eksempel Jentoft, *Mennesker ved en grense*, 257-273.

²⁴ Se for eksempel Jacobsen, Alf R. *Rød august: den virkelige historie om partisanenes skjebne*. (Oslo: Aschehaug & Co, 2005), 24-33.

et godt eksempel på hvordan den tidligere litteraturen blir utfordret. Blant annet beskrives Fjørtoft som en forfatter som enkelte ganger skrev med «for store ord» eller som noen ganger dro plausible årsakssammenhenger.²⁵

Videre er bokverket skrevet på bakgrunn av mangel og etterspørsel om et faghistorisk verk om krigen i Nord-Norge, hvor landsdelen tidligere har blitt dekket i faghistoriske verk med et nasjonalt ståsted. Bokverket er imidlertid ikke adskilt fra nasjonen, men den tar for seg det spesielle ved krigen i landsdelen og det som skiller seg fra andre steder i landet.²⁶ Etter min kjennskap er dette det ferskeste tilskuddet til feltet, noe som gjør den særlig spennende. Hva angår partisanene utfordrer den ikke bare tidligere litteratur, men den drøfter den også i nytt lys, og lanserer nye forslag og teorier. Blant annet om antall mennesker som faktisk var involverte i partisanvirksomheten.²⁷ Dette vil tas opp på nytt under kapittel 2.1.

Andre har også skrevet partisanenes fortelling som en del av en større og målrettet kontekst. For eksempel Birger Bakken m.fl. gjennom NKP (Norges kommunistiske parti) sin bok *Død over de tyske okkuperter* (1998). Ifølge Bakken m.fl. var boken ikke til å unngå: «Utgivelsen av boka er blitt nødvendig fordi våre politiske motstandere, helt siden den kalde krigen tok til, har forsøkt å ta fra oss nasjonal heder, og har fortiet eller fordreid NKPs krigsinnsats».²⁸ Her trekkes partisanene inn i en kritisk motfortelling til - og som et offer av DNA (Det norske arbeiderparti) og andre sine fortellinger. I den sammenheng kan det spores en noe ukritisk holdning til objektive sannheter, spesielt ved tvilstilfeller. For eksempel, hvor andre forfattere vektlegger skepsis og dokumentasjon, har NKPs fremstillinger av partisanene lite eller ingen dokumentasjon bak relativt bastante ytringer. Dette vil belyses ytterligere ved kapittel 2.1.

Et annet eksempel hvor partisanene blir omtalt i en større sammenheng, er boken *Norske krigsdekorasjoner* (2017). Her argumenterer Henriksen m.fl. for flere sider av en sak. Kort fortalt er boken et resultat av et femårig utredningsprosjekt i regi av forsvarsdepartementet, med målsetting om å få en endelig avklaring for dekorasjonsspørsmålet tilknyttet andre

²⁵ Markussen, Joakim Aalmen og Mankova, Petia. «Krig og minnepolitikk». I *Kampen om frihet*, bind 3 av *Andre verdenskrig i Nord*, redigert av Stian Bones, 487-524. (Stamsund: Orkana Akademisk, 2022), 497.

²⁶ Fagertun, Fredrik. «Om bokverket *Andre verdenskrig i nord*». I *Overfall og okkupasjon*, bind 1 av *Andre verdenskrig i Nord*, redigert av Fredrik Fagertun, 8-11. (Stamsund: Orkana Akademisk, 2022), 8-9.

²⁷ Fagertun, Fredrik og Bones, Stian. «Norsk og alliert motstand i Nord-Norge». I *Okkupasjon og overfall*, bind 1 av *Andre verdenskrig i nord*, redigert av Fredrik Fagertun, 401-458. (Stamsund: Orkana Akademisk, 2022), 419; 424.

²⁸ Bakken, Birger., Larsen, Reidar Toralf., Jørgensen, Arne., og Fjeld, Åge. *Død over de tyske okkuperter: de norske kommunistenes motstandskamp 1940 - 1945* (Informasjonsforlaget, 1998), 7.

verdenskrig.²⁹ På den ene siden har prosjektgruppen undersøkt hvorvidt grupper og individer har blitt forbigått i dekorasjonsprosessen. På den andre siden gjøres det forsøk på å utdype dekorasjonsprosessen i seg selv. Det fremstår delvis som et forsvar for dets formål, rammer og kriterier. Prosjektet oppleves derfor som noe tveegget – den er forankret med en fot i hver leir. Likesom tosidigheten kan forstås, har det også vekt reaksjoner, spesielt tatt i betraktning resultatet. Ingen nye dekorasjoner skulle gjennomføres. For noen opplevdes trolig resultatet å være mer til fordel for forsvarsdepartementet og mindre for de aktuelle kandidatene for dekorering.

Hva angår partisanene, konkluderte utredningen med at de ikke ble tildelt norske dekorasjoner på bakgrunn av at de gikk i sovjetisk tjeneste, noe som prinsipielt gjør dekorering til et Sovjetisk anliggende. I tillegg gjorde hemmelighold og mangel på dokumentasjon det vanskelig å vite hva den enkelte gjorde under krigen. Individuell dekorering ville være tilfeldig, og ikke bidra til mer rettferd.³⁰ Ikke minst, prosjektet utfordret den etablerte fortolkningen av forholdet mellom Norge og Sovjetunionen. Nå ble de beskrevet som en alliert med forbehold og som brutalt og totalitært regime – noe som kan fremstå som en av begrunnelsene for å ikke dekorere kommunister og partisanene.³¹ Resultatet i sin helhet skapte en bølge av misnøye, noe som gjør seg synlig spesielt hos kritikerne som hevdet at partisanenes- eller nordnorsk krigshistorie har blitt underrepresentert.³² Resultatet bekreftet slik sett myndighetenes behandling av partisanene og den nord-norske krigshistorien. Med andre ord, uenigheter om partisanenes fremstillinger er et fenomen som ikke hører til fortiden.

I sum vil de nevnte verkene utgjøre litteraturgrunnet om partisanene i Finnmark. Et historiografisk fokus i forarbeidet har bidratt til å avdekke styrker og svakheter ved litteraturen. Dette har vært betydningsfullt for avgrensning og bruk, spesielt til hvilket formål litteraturen kan benyttes til. Samtidig er det inkludert verk hvor forskjellige og tidvis motstridende sammenhenger-, agendaer-, aktør- og objektforhold legges til grunn. Bruken av disse begrunner seg selv – de er viktige nettopp fordi de er motstridende. Tross svakheter i et forskningsperspektiv, er deres styrke likefult at de viser til utvikling og forskjeller i samtidens fremstillinger av partisanene. Tatt i betraktning oppgavens formål, er de ikke til å unngå.

²⁹ Henriksen, Kjetil., Weber, Sindre., og Brazier, Eirik. *Norske krigsdekorasjoner: for innsats under andre verdenskrig* (Oslo: Dreyers Forlag, 2017), 14.

³⁰ Henriksen, Weber og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 17-18.

³¹ Markussen og Mankova, «Krig og minnepolitikk», 504.

³² Markussen og Mankova, «Krig og minnepolitikk», 504-505.

2.2 Partisanvirksomheten – omfang og funksjon

Partisaner betyr frihetskjemper, geriljakrigrer eller små grupper bak fiendens linjer.³³ Begrepet «Partisanene i Finnmark», anvendes her om de nordmenn som ble vervet og utdannet av sovjetiske styrker for å drive etterretningsvirksomhet og sabotasje bak okkupasjonsmaktens linjer i Nord-Norge under andre verdenskrig. De nordmennene det gjaldt brukte begrepet om seg selv, hvor russerne også tok i bruk begrepet fra det øyeblikket nordmennene mottok militær opptrening.³⁴ I Norge ble begrepet først brukt i forbindelse med spionsakene og i en antikommunistisk sammenheng, ifølge Stian Bones.³⁵ Ifølge Einar Niemi har begrepet i senere tid blitt et symbol på hvor store konsekvenser krigen og etterkrigstiden fikk for enkelte bygder i Finnmark.³⁶

I perioden mellom 1940-1942 dro over hundre menn, kvinner og barn fra Finnmark og Troms til Sovjet. Dette er ekskludert de nordmenn som ble fanget og bortført av russerne under strandhogg, hvor den totale andel nordmenn i Sovjetunionen under krigen kan ha vært høyere.³⁷ Flere nordmenn kom i tjeneste for Den Røde Arme. Ifølge Fjørtoft skal omentrent 45 nordmenn skal ha mottatt spesialopplæring til partisantjeneste for Nordflåtens etterretningsavdeling, flåtegruppe 4090.³⁸ Tønne Huitfeldt gjengir disse tallene og beskriver at opplæringen omfattet blant annet våpenbruk, kartlesing, sabotasje, sprengstoff, telegrafi og fallskjermhopping.³⁹

I tillegg vervet NKVD, det hemmelige politiet senere kjent som KGB, en betydelig andel nordmenn. Huitfeldt har foreslått at dette gjaldt omkring 30 nordmenn.⁴⁰ Samtidig refererer han til Ragnar Ulstein, som beskriver at omentrent 100 personer var registrert til partisanvirksomheten.⁴¹ Når Henriksen, Weber og Brazier i 2017 utgir *Norske krigsdekorasjoner*, henviser de til usikkerheten i litteraturen og oppgir et tall mellom 45 og

³³ Eriksen, Hans Kristian. *Partisaner i nord*. (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1979), 11; Jentoft, *Mennesker ved en grense*, 98.

³⁴ Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 5.

³⁵ Bones, S. «Kald Krig». I *Kampen om frihet*, bind 3 av *Andre verdenskrig i Nord*, redigert av Stian Bones, 467-486. (Stamsund: Orkana Akademisk, 2022), 482.

³⁶ Niemi, Einar. «Kibergs historie: innsikt og utsyn». I *Partisanbygda Kiberg: fiskeværet mellom øst og vest*, redigert av Einar Niemi, 10-20. (Vadsø: Kiberg Bygdelag, 2007), 17.

³⁷ Eriksen, Hans Kristian. «Partisanene fra Kiberg». I *Partisanbygda Kiberg: fiskeværet mellom øst og vest*, redigert av Einar Niemi, 311-379. (Vadsø: Kiberg Bygdelag, 2007), 320-321; Henriksen, Weber og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 159.

³⁸ Fjørtoft, *Lille-Moskva*, 9.

³⁹ Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 5.

⁴⁰ Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 5.

⁴¹ Ulstein 1992, sitert i Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 5.

100.⁴² Nøyaktig hvor mange nordmenn som endte opp i Sovjetunionen under krigen-, hvor mange som drev partisanvirksomhet- og hvilket organ de faktisk tilhørte – er derfor vanskelig å fastslå.

Fredrik Fagertun og Stian Bones har belyst problematikken gjennom det nyeste tilskuddet til feltet, hvor de foreslår helt et nytt system.⁴³ De har laget et kategorisystem med personer tilknyttet partisanvirksomheten fra I – III. Kategori I omfatter personer med formell agentopplæring i Sovjetunionen, samt noen få med direkte forbindelse til sovjetisk etterretning; disse utgjør 58 personer. Kategori II er personer som drev aktiv militær motstand direkte tilknyttet partisanenes virksomhet, gjerne som underagenter i Norge og består av 39 personer. Kategori III er personer som fungerte som kontakter, medhjelpere eller medvitere – og utgjør majoriteten: 180 registrerte navn per litteratur og kildemateriale – men med anslag opp til 900 personer. Sistnevnte baseres på et slikt regnestykke: Hvis en aktiv agent støttet seg på omentrent 10 hjelpere eller medvitere – så skulle det utgjøre ca. 900 personer, ettersom summen av kategori I og II utgjør rundt 90 personer.

Fagertun og Bones bryter med litteraturen i feltet – som i hovedsak har rettet fokus til en liten gruppe mennesker. Tvert imot må partisanvirksomheten sees i lys av et større omfang. Ved å utvide omfanget medfølger også en forståelse om at ikke alle kunne ha vært innbitte kommunister, men at motstanden inkluderte flere med ulik politisk og ideologisk ståsted. Fagertun og Bones beskriver det slik:

Et hovedpoeng med å kartlegge omfanget er dette: Denne delen av krigshistorien handlet *ikke* om en relativt liten gruppe mennesker, gjerne innbitte kommunister. De var også der, selvsagt, men disse kategoriene rommer også mange andre. Folk med ulik overbevisning gjorde aktiv militær motstand med tilknytning Sovjetunionen, og de var veldig utsatt for tyske represalier og forfølgelse.⁴⁴

Hva angår partisanenes oppdrag og funksjon, kan ikke virksomheten karakteriseres som direkte sabotasjeaksjoner. Dette til tross for opplæring i både våpenbruk og sprengstoff. Derimot, i tråd med en mislykket operasjon i september 1941 ble retningslinjene for partisanvirksomheten omgjort og tydeliggjort. Etter omgjøringen knyttes virksomheten i all

⁴² Henriksen, Weber og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 159; 290.

⁴³ Fagertun og Bones, «Norsk og alliert motstand i Nord-Norge», 423-424.

⁴⁴ Fagertun og Bones, «Norsk og alliert motstand i Nord-Norge», 424-425.

hovedsak til etterretningstjeneste som radioagenter. Deres oppgave ble å observere og melde inn tysk skipsfart, forsyninger og aktivitet til og fra Kirkenes.⁴⁵

Partisanene ble utsendt i små radiogrupper på tre mann langs kysten av Finnmark og Troms. For å kunne ligge skjult i måneder av gangen, hadde de blant annet med seg radiosender, klær, proviant – og etter hvert – et lite utvalg våpen. Gruppene sendte all informasjon til Murmansk hvor det satt telegrafer på skift for å dekode meldingene. Flere av telegrafene var norske kvinner som deltok i partisanvirksomheten etter de hadde fått opplæring i Sovjet.⁴⁶ Derfra ble informasjon og mulige mål for fly- eller ubåtangrep ble tildelt enten Nordflåten eller NKVD. I tillegg til virksomheten med radiogrupper, var det også en håndfull nordmenn som ble ubåtloser.⁴⁷

Partisanenes etterretningsvirksomhet førte til en effektivisering av russiske fly- og marineressurser. De ga nøyaktig informasjon om tyske forsyninger og fartøy i vann, men også om forlegninger, depot, viktige mål og andre opplysninger på land.⁴⁸ Ifølge Fagertun og Bones beviser meldingene om all slags tysk aktivitet, at opplysningene stammet fra andre enn partisanene selv, altså underagenter, medhjelpere eller medvitere.⁴⁹ Omfanget av virksomheten må derfor forsås som større enn radiogrupperne alene, da den omfattet også en betydelig andel av bygdene og områdene rundt dem. Fra tysk hold ble det planlagt og gjennomført operasjoner som blant annet *Mitternachtsonne* og *Tundra*. Førstnevnte hadde som mål å finkjemme varangerhalvøya for etterretningsagenter, hvor sistnevnte forsøkte å fange partisanene levende til kontraetterretning.⁵⁰ Dette vitner om at tyske offiserer på et merkbart nivå anså rapporteringen som et problem.⁵¹

Antall senkede forsyningsskip på vei til Litsa-fronten som følge av partisanvirksomheten, varierer derimot sterkt ut fra litteraturen. Ifølge Alf. R. Jacobsen var den tyske redselen overdrevet. Han har regnet seg frem til at 15 skip ble senket i partisanens operasjonsområder i 1943 – og færre kan med sikkerhet bekreftes som resultat av partisanenes rapportering.⁵² Fagertun og Bones støtter seg til Jacobsen og trekker fram at det totalt gjennom 1942-1943

⁴⁵ Henriksen, Weber og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 156; Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 7.

⁴⁶ Jentoft, *Mennesker ved en grense*, 143.

⁴⁷ Henriksen, Weber og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 159.

⁴⁸ Fjørtoft, *Lille-Moskva*, 115; 119-121; Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 17.

⁴⁹ Fagertun og Bones, «Norsk og alliert motstand i Nord-Norge», 429.

⁵⁰ Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 12; 14.

⁵¹ Fagertun og Bones, «Norsk og alliert motstand i Nord-Norge», 432.

⁵² Jacobsen, *Rød august*, 209.

forliste 62 fartøyer i området – bare 14 av disse som følge av fly- og ubåtangrep.⁵³ I det øvre sjiktet hevder Bakken m.fl. at hele 80 skip ble senket som følge av partisanvirksomheten, uten å egentlig vise til dokumentasjon bak påstanden.⁵⁴ Dette kan sees i tråd med NKPs nevnte formål bak boken. Uavhengig er et presist resultat av virksomheten vanskelig å fastsette. Den beviselige og direkte effekten er i alle fall slik litteraturen beskriver – mindre enn tidligere antatt.

Hva angår de som falt varierer også tallene her. Henriksen, Weber og Brazier viser til at tallene spriker mellom 35 og 41, med mulighet for at det kan ha vært flere. Av de 45 som mottok spesialopptrening som partisan, hevder Fjørtoft at kun 18 overlevde krigen.⁵⁵ Samtidig er det et definisjonsspørsmål om hva som regnes som partisantjeneste. Medregnes samtlige med tilknytning til partisanvirksomheten som helhet er tapene desto større. Det vil si samtlige tilknyttet Nordflåten eller NKVD, i tillegg til underagenter, medhjelpere og medvitere. I denne konteksten hevdet Ragnar Ulstein at tapene var større enn hos alle andre etterretningsgrupper.⁵⁶ I samme kontekst gir kategorisystemet til Fagertun og Bones en tydelig oversikt:

Av nærmere 90 personer som var agenter (kategori I) eller på egen hånd samlet inn krigsviktig informasjon (kategori II), døde 31. Mer enn hver tredje som engasjerte seg i aktiv innsamling av etterretning ble altså drept. [...] I alt var det 24 hjelpere og medvitere som ble henrettet, mens 31 fikk tukthusstraff. I tillegg ble om lag 40 andre personer enten anholdt, fengslet eller sendt til fangeleir i Norge for å ha støttet partisanvirksomheten. Nesten hundre sivile medhjelpere og medvitere ble altså uskadeliggjort.⁵⁷

I kategori I og II døde totalt 31 og i kategori III døde 24. Den siste kategorien ble også hardest rammet av andre straffer, med henholdsvis 71 til fengsel, fangeleirer eller tukthus. Uavhengig av innfallsvinkel ble alle med tilknytning partisanvirksomheten utsatt for omfattende tap.

2.3 Murmansk - Eden

Murmansk-eden har blitt omtalt som et taushetsløfte som måtte signeres for å bli partisan eller for å gå i sovjetisk tjeneste.⁵⁸ Ved et nærmere blikk blir det tydelig at det kan ha vært store

⁵³ Jacobsen 2005, sitert i Fagertun & Bones, «Norsk og alliert motstand i Nord-Norge», 430.

⁵⁴ Bakken m.fl., *Død over de tyske okkupanter*, 215.

⁵⁵ Fjørtoft, *Lille-Moskva*, 10.

⁵⁶ Ulstein 1992, sitert i Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 5.

⁵⁷ Fagertun og Bones, 435.

⁵⁸ Henriksen, Weber og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 154.

forskjeller til hvordan løftet ble oppfattet av partisanene selv. For noen gjengis taushetsløftet som forutsetning for å kunne gå i tjeneste. For andre måtte løftet signeres for å kunne reise hjem til Norge etter krigen. I motsatt ende beskriver enkelte at de ikke avla et slik løfte og det var enkelte som anså løftet ugyldig når det ble fredstid.⁵⁹ Videre skiller formuleringene seg fra hverandre mellom Nordflåten og NKVD. Ifølge Huitfeldt lød førstnevnte omentrent slik: «Jeg lover å kjempe mot den nazistiske krigsmakt så lenge jeg er i live, eller til seieren er sikret».⁶⁰ NKVD sin formulering hadde derimot et lengre tidsperspektiv og en større grad av alvorlighet:

Jeg undertegnede [...], erklærer herved å ville arbeide frivillig for Sovjetunionens etterretningsvesen, og aldri røpe for noen hva jeg enn måtte se eller høre der, og skal aldri glemme at Sovjetunionens straff vil nå meg hvor som helst jeg enn er i verden hvis jeg bryter denne kontrakt, som jeg undertegner med mitt hemmelige navn [...] og med mitt virkelige navn [...].⁶¹

Ifølge Fjørtoft kunne murmansk-eden oppleves som et løfte for livet.⁶² Videre benyttes relativt sterke ord for å beskrive situasjonen som utspilte seg når klimaet ble kaldt. Partisanene fremstår omentrent som sikteskive for POT sitt etterretningsarbeid i regionen.⁶³ Gitt sitt engasjement i saken, kan det tenkes at Fjørtoft strakk tråden lengre enn andre. Samtidig uttrykkes en vanskelig balansegang. På den ene siden var det en sterk mistanke fra POT om å fortsatt være sovjet-spion, på den andre siden var det ikke enkelt å revaske navnet sitt uten å bryte murmansk-eden.

Motsatt vei er det nødvendig å poengtere at mistanken til POT ikke var ubegrunnet. Jacobsen beskriver hvordan sovjetiske offiserer ville videreføre etterretningsarbeidet i Norge også i fredstid, gjennom en vervingsaksjon mens de befant seg i Norge i perioden mellom oktober 1944 til september 1945.⁶⁴ Senere, ved at en KGB-løytnant hoppet av i 1953, ble syv nordmenn avdekket og dømt for spionasje til fordel for Sovjetunionen. Det var imidlertid flere

⁵⁹ Fagertun og Bones, «Norsk og alliert motstand i Nord-Norge», 420; Henriksen, Weber og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 155; Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 5; 8; 18; Jentoft, *Mennesker ved en grense*, 97; 198.

⁶⁰ Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 8.

⁶¹ Fjørtoft, Kjell. «Partisanenes forbannelse: Kiberg og den kalde krigen», i *Partisanbygda Kiberg: fiskeværret mellom øst og vest*, redigert av Einar Niemi, 412-443. (Vadsø: Kiberg Bygdelag, 2007), 419; Henriksen, Weber og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 156.

⁶² Fjørtoft, «Partisanenes forbannelse», 419; Henriksen, Weber og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 163; Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 8.

⁶³ Fjørtoft, *Lille-Moskva*, 11.

⁶⁴ Jacobsen, *Rød august*, 225.

enn de domfelte som var involvert i sovjetisk etterretning. Stian Bones henviser til forskning som beskriver at minimum 18 personer lot seg verve som agenter eller underagenter i Sør-Varanger gjennom 1940- og 50-tallet. I tillegg ble et minimum av 24 personer forsøkt vervet av sovjetisk etterretning.⁶⁵ Dette bekrefter at etterretning til fordel for Sovjetunionen utgjorde reell trussel i etterkrigstiden. Samtidig ble kun 4 tidligere partisaner dømt.

Skjebnene til Osvald Harjo og Otto Larsen vitner om hvor reelt taushetsløftet var.⁶⁶ Begge ble dømt for brudd på den, Larsen først etter krigen var slutt. De tilbrakte henholdsvis elleve og åtte år i sovjetiske fangeleirer som følge av dommene. Det mest kjente tilfellet av verving og spionasje er trolig Selmer Nilsen-saken. Saken bekreftet på nytt trusselen om etterretning, likesom den bekreftet troskapsløftets posisjon. I dette tilfellet ble den 17-årige Nilsen presset til å ta del i spionvirksomheten, på bakgrunn av løftet som både broren og svogeren måtte inngå for å kunne reise hjem til Norge.⁶⁷

2.4 Kommunisme og flukt

Til tross for at overvåkningspolitiet kun avslørte et fåtall spioner gjennom den kalde krigen, var partisanene likevel politisk og ideologisk knyttet til den østlige naboen. Rent politisk hadde Finnmark siden 1920-tallet blitt omtalt som «Det røde fylket».⁶⁸ Under krigen begynte også enkelte militære- og politiske kretser å frykte ikkeangrepspakten mellom Sovjetunionen og Tyskland. Hvis landene bestemte seg for å kuppe Norge – ble kommunister mistenkt for å bistå gjennom å tilkalle sovjetiske tropper eller danne folkeregjeringer.⁶⁹ På lik linje som andre sikkerhetstiltak – ble det iverksatt overvåkning for å verne nasjonen mot krigshandlinger.⁷⁰ Dette fikk særlig store konsekvenser i Finnmark.

I 1939 ankom Jonas Lie Kirkenes. Han skulle opprinnelig overse de finske flyktningstrømmene i forbindelse med vinterkrigen, men på oppdrag fra justisdepartementet skulle han også overvåke kommunistene i området. Når Lie forlot Kirkenes i 1940, etterlot han seg et gjennomarbeidet arkiv med oversikt over de fleste kommunister og kommunistvennlige personer i landsdelen. Dette havnet i hendene på Terbovens mann i

⁶⁵ Bergh og Eriksen 1998; Bones 2007, sitert i Bones, Stian. «Frihet, liv og rett. Sluttrefleksjoner». I *Kampen om frihet*, bind 3 av *Andre verdenskrig i Nord*, redigert av Stian Bones, 525-543. (Stamsund: Orkana Akademisk, 2022), 539.

⁶⁶ Fjørtoft, *Lille-Moskva*, 56; 210; Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 10.

⁶⁷ Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 21.

⁶⁸ Fjørtoft, *Lille-Moskva*, 16.

⁶⁹ Kristiansen, Tom og Bones, Stian. «Nordkalotten, Nord-Norge og forspillet til krigen». I *Okkupasjon og overfall*, bind 1 av *Andre verdenskrig i nord*, redigert av Fredrik Fagertun, 17-54. (Stamsund: Orkana Akademisk, 2022), 49-52.

⁷⁰ Kristiansen og Bones, «Nordkalotten, Nord-Norge og forspillet til krigen», 52.

Kirkenes, Sipo-SD-sjef William Laqua. Det virker å være stor konsensus om at arkivene var avgjørende for at så mange nordmenn flyktet til Sovjetunionen.⁷¹ Gitt motsetningene mellom fascismen og kommunismen – flyktet de for deres egen sikkerhet. Listene gjorde for øvrig partisanvirksomheten under krigen utfordrende – ettersom tysk etterretning visste hvem som hadde rømt og trolig befant seg på oppdrag i regionen.

Sikkerhetspolitisk fortsatte overvåkingen gjennom etterkrigstiden. Etter hvert begynte Arbeiderpartiet å føre en hard antikommunistisk linje. Etter alt å bedømme forsterket dette holdningen mot NKP. Magnar Svendsen sin masteravhandling fra 2015 har kastet lys over en annen side av saken. På spørsmål om innsatsen til partisanene i Finnmark under andre verdenskrig, svarte den mest anerkjente norske frihetskjemperen Gunnar Sønsteby følgende: «Men de var jo kommunister».⁷² Ifølge Svendsen var dette et godt eksempel på den folkelige holdningen i samtiden.

Kjell Fjørtoft har stilt seg kritisk til at flyktingene under krigen utelukkende var revolusjonære.⁷³ Som et alternativ trakk han fram Pomorhandelen: en byttehandel mellom nordmenn i Finnmark og russere som strekker seg helt tilbake til 1700-tallet. I hovedsak ble fisk byttet mot korn og trelast fra Russland. Diverse andre artikler ble også byttet. Det som gjorde handelen gunstig, var at Russerne kjøpte fisk som ingen andre ville ha. Videre fikk handelen virkninger ut over varebytter og tette relasjoner vokste frem. Nord-norske familier emigrerte og slo seg ned på Fiskerhalvøya som norsk-russere. Disse er for noen kjent som kola-nordmenn, ettersom halvøya også omtales som Kola-halvøya. Det at Kiberg fra tidlig 1900-tall ble kjent som «Lille-Moskva» - vitner også om et sterkt russisk nærvær i Norge.⁷⁴ Ideen om å flykte til Fiskerhalvøya var på en måte også som å komme «hjem». Der bodde det kjente familier og gamle venner.

Thomas Amundsen nevner også pomorhandelen. Mer interessant trekker han sammenheng fra den sosialistiske oppslutningen i mellomkrigstiden i Øst-Finnmark – til landsdelen som periferi i et makttungt sentrum i Sør-Norge.⁷⁵ Dette var påvirket av de dårlige kårene i

⁷¹ Eriksen, «Partisanene fra Kiberg», 316; Fagertun og Bones, 419; Fjørtoft, *Lille-Moskva*, 27; 31; Jacobsen, *Rød august*, 31; Jentoft, *Mennesker ved en grense*, 70; Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 16.

⁷² Svendsen, Magnar. *Helst mot urolig vær: historieforståelse og historiebruk i Kjell Fjørtofts Lille Moskva og Vi fikk vår frihet*. Masteroppgave. (UIT Norges Arktiske Universitet, 2015), 38-39.

⁷³ Fjørtoft, *Lille-Moskva*, 12.

⁷⁴ Fjørtoft, *Lille-Moskva*, 14.

⁷⁵ Amundsen, Trond. «Kriser, Fiskerier og Politikk: Kiberg i mellomkrigstiden». I *Partisanbygda Kiberg: fiskeværet mellom øst og vest*, redigert av E. Niemi, 214-243. (Vadsø: Kiberg Bygdelag, 2007), 217.

mellomkrigstiden – med børskrakket som kneblet økonomien i den vestlige verden. Handelen med russerne hadde vokst i over 150 år og deres levebrød kom i større grad herfra, enn fra sentrums-Norge. Dessuten oppfattet flere at Finnmark sto sist i køen når det kom til å få støtte fra «Mor Norge».⁷⁶ Plutselig forsvant både pomorhandelen og det ble krisetid. Ifølge Amundsen ble Sovjetunionen «glorifisert og satt i sterk kontrast til hjemlandet og det samfunnssystem som her rådde og som fikk skylden for at så mye nå gikk galt».⁷⁷

Den gamle partisanen Torleif Utne, beskrev valget om kommunismen slik:

Vi ville ha en politikk for arbeidsfolk, og vi ville ha forandring, men vi ville ikke ha noe bråk. Vi var enkle mennesker, og vi protesterte mot samfunnsforholdene her på kysten. [...] Vår kommunisme kom fra maven, for der hadde vi lite eller ingenting. [...] Men vi så sosialismen og kommunismen som redningen.⁷⁸

Det er altså flere perspektiver på kommunismen i Finnmark og dens oppslutning. For noen kan det ha vært revolusjonære tanker som lå til grunn for deres politiske engasjement, for andre kan det ha vært slik Utne beskriver – en kommunisme fra maven. Fellesnevneren var likevel dårlige kår innenfor samfunnet de levde i. Uten å forsvare den ene eller andre siden, fremstår likevel kommunismen og antikommunismen noe paradoksalt. Helt siden splittelsen mellom Oktoberrevolusjonen i mellomkrigstiden har kommunistene blitt ansett som en form for landssviker. På den andre siden valgte mange å bli kommunist på samme grunnlag – altså svik. Forskjellen var bare at fra kommunistenes ståsted – så var det «Mor Norge» som hadde sviktet dem.

2.5 Sammendrag

Kapitlet ovenfor har kastet lys over partisanen-litteraturen og partisanenes virksomhet.

Litteraturen har også gjenspeilet enkelte forhold i samtiden. Ved flere anledninger fremstår fortellingene som en motfortelling mot behandlingen av partisanene. En slik funksjon oppstår ikke av seg selv og ifølge Heiret m.fl. kjennetegnes motfortellinger som en reaksjon mot etablerte tradisjoner, identiteter og prinsipper.⁷⁹ Dette var tilfellet ved Hans Kristian Eriksens bokserie mellom 1969-1979 og Kjell Fjørtofts *Lille-Moskva* (1983). Mangel på litteratur om partisanene og behandlingen av dem – var både formål og motivasjon bak publikasjonene. På en og samme tid ble partisanene fremstilt som helter og ofre.

⁷⁶ Amundsen, «Kriser, Fiskerier og Politikk», 218.

⁷⁷ Amundsen, «Kriser, Fiskerier og Politikk», 238.

⁷⁸ Intervju med Torleif Utne, sitert i Amundsen, «Kriser, Fiskerier og Politikk», 237-238.

⁷⁹ Heiret, Ryyimin og Skålevåg, *Fortalt fortid*, 28.

I senere tid har denne type motfortelling blitt mindre representert. Dette kommer til syne gjennom flere verk, blant annet *Norske krigsdekorasjoner* (2017) og *Andre verdenskrig i Nord* (2022). Førstnevnte har riktignok fått en del kritikk for dette forholdet, men det er ikke poenget i denne omgang. Slik jeg ser det fremstår fortsatt behandlingen av partisanene som et offentlig overtråkk eller urett – samtidig som forfatterne viser en større forståelse overfor POTs arbeid. Spionsakene var reelle, og overvåkingen var på en måte begrunnet. Behovet for motfortellinger ser ut til å bli mindre når litteraturen blir mer mangfoldig. Kanskje har også forfatterskapets rolle mildnet noe i takt med dette? Et narrativ med partisanene i en fremhevet offerrolle, ser i alle fall ut til å bli mindre vanlig, og et mer nyansert har vokst frem.

3.0 Del I: Norsk krigshistorie og erindringsprosesser

I 1969 skrev Hans Kristian Eriksen hvordan det ikke hadde vært noen til å fortelle om historien til partisanene og at «ennå gjenstår mye før historien om Norges krig er komplett».⁸⁰ I ettertid har en rekke partisan-litteratur stadig referert til norsk krigslitteratur- og historie, gjerne med en kommentar om partisanenes underrepresentasjon i disse fremstillingene. Fra et større perspektiv har Jørn W. Ruud foreslått at hele Finnmark fikk en underordnet rolle i den nasjonale epos innen historiske verk – både i og utenfor skoleverket i etterkrigstiden. Videre har han opplyst hvordan landsdelen fortsatt ikke har fått noen sentral plass i den «norske fortellingen om krigen».⁸¹ Nyutgivelsen *Andre verdenskrig i Nord* (2022) funksjonerer som et eksempel med motsatt virkning. Det vil si, verket var et resultat av at Nord-Norge tidligere bare hadde blitt fremstilt fra et nasjonalt ståsted i faghistoriske verk.

Også utenfor Finnmark og Nord-Norge har flere påpekt en form for nasjonal fortelling om krigen. Blant annet Anne Eriksen, som gjennom en kulturell innfallsvinkel påstår det oppsto en norsk «kollektivtradisjon» i etterkrigstiden.⁸² Det er med andre ord en rekke aktører som på ulikt vis har forholdt seg til en mer eller mindre etablert form for norsk krigshistorie. Til tross for ulike innfallsvinkler – har flere, men ikke alle – trukket frem det motstandsorienterte ved fremstillingene som gjennomgående.⁸³ Et poeng har derfor vært å utforske ulike standpunkt når det kommer til norsk krigshistorie. Formålet er ikke å avgjøre hvorvidt det finnes «én fortelling om krigen i Norge». Derimot kan ulike tilnæringer bidra til å kaste lys over flere deler av norsk krigshistorie. Spesielt kan det belyse hvorfor partisanene har uteblitt i en nasjonalhistorisk kontekst, samt hvilke holdninger som er knyttet til dem i samfunnet.

3.1 Med mål om nasjonal gjenreising og samhold

En sentral skikkelse i diskusjonen om etterkrigstidens minnepolitikk- og kultur, er Pieter Lagrou. Han har studert hvilke virkemidler tidlige tyskokkuperte land benyttet i gjenreisningen etter krigen. Et sentralt spørsmål var hvordan man skulle benytte krigsminnene til å gjenreise nasjonen etter krigen, gitt at det hadde gått så galt.⁸⁴ Ifølge dette synspunktet ble nasjonen sentrale produsenter av kollektive minner som blant annet skulle restaurere nasjonal stolthet.

⁸⁰ Eriksen, Hans Kristian. *Partisaner i Finnmark* (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1969), 10.

⁸¹ Ruud, Jørn. W. *Erindringen om andre verdenskrig i Finnmark og Nord-Troms*. Masteroppgave. (Universitetet i Bergen. 2008), 118.

⁸² Eriksen, A. *Det var noe annet under krigen: 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon* (Oslo: Pax forlag A/S, 1995), 13-14.

⁸³ Se for eksempel Bones, «Frihet, liv og rett», 537; Corell, Synne. *Krigens ettertid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Doktorgradsavhandling. (Universitetet i Oslo, 2009), 10.

⁸⁴ Lagrou, Pieter. *The legacy of Nazi occupation: patriotic memory and national recovery in Western Europe, 1945-1965*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 292.

Et viktig virkemiddel i disse minnene var å fokusere på motstandsbegrepet. For eksempel i Nederland, hvor krigsmonumenter skulle øke nasjonal vi-følelse og identitet.

Denne teorien har både Synne Corell og Jørgen W. Ruud drøftet i lys av norsk krigshistorie. Mer interessant fokuserer de like mye på det ekskluderende, som det inkluderende ved motstandsbegrepet. Corell har tatt utgangspunkt i norsk okkupasjonshistorie gjennom tre faghistoriske verk, *Norges krig (1947-50)*, *Norge i krig (1984-87)* og *Norsk krigsleksikon (1995)*. Ruud har på sin side tatt utgangspunkt i erindringshistorien i Finnmark og Nord-Troms, gjennom et langt bredere kildemateriale. Blant annet faghistoriske verk, skjønnlitteratur, aviser, fjernsyn og radio, monumenter og erindringssteder.

3.1.1 Inkludering og ekskludering – kommunistenes kamp ble skrevet ut

Corell hevder det finnes et «vi-fellesskap» gjennom *Norges krig*. Dette er knyttet til motstanden og må først og fremst sees i lys av NS-regimet og okkupasjonsmakten. Symbolsk fremstår motstanden som en kamp mellom jøssinger og quislinger. Jøssinger var «såkalte gode nordmenn [som] hadde gjort motstand, åndelig eller materielt».⁸⁵ Quislingene var derimot medlemmer av Nasjonal Samling og hadde stilt seg på utsiden av det nasjonale fellesskapet.⁸⁶ I denne fremstillingen ble det ikke gjort forskjell på passiv eller aktiv motstand, holdningskamp eller sabotasje. Det vil si, gjennom fremstillingen i *Norges krig* ble store deler av den norske befolkningen en del av motstandskampen. I den sammenheng representerte tekstene også det mytiske. «Det nasjonale» ble ifølge Corell et sett «ekte» verdier og en kraft som nettopp ble definert gjennom sin motsetning til NS og «uekte» verdier.⁸⁷

Samtidig symboliserer motstandskampen det motsatte. Ifølge Corell ledet et slikt narrativ til at flere forhold ble underrepresentert eller skrevet ut av fortellingen. Blant annet kvinnenes motstandskamp eller nordmenns delaktighet i deportasjonen av norske jøder. I tråd med sistnevnte var det okkupasjonsmakten som ble tildelt ansvar i skyldspørsmålet, mens overgriperne – les: de norske – manglet. Med andre ord ble mindre flatterende sider av norsk krigshistorie skrevet ut av narrativet – mens forhold som styrket nasjonens status og deltakelse under krigen ble gitt stor oppmerksomhet. I tråd med dette hevder Corell at den kommunistiske motstandskampen ble skrevet ut av «fortiden parallelt med at kommunistenes

⁸⁵ Corell, *Krigens ettertid*, 75.

⁸⁶ Corell, *Krigens ettertid*, 100.

⁸⁷ Corell, *Krigens ettertid*, 56.

posisjon i det norske etterkrigssamfunnet ble sterkt endret».⁸⁸ Dette bør i høyeste grad også gjelde partisanene. Et utsnitt av Magne Skodvin i *Norges krig* beskriver endringen:

Krigsårene kostet dem et veldig mannefall, og de la for dagen en offervilje og et mot som en bare kan bli imponert av. [...]. Med sitt krav om mer aktiv krigføring innenfor grensene, om partisaner i Norge etter østfrontmønster kom kommunistene siden på mange måter i opposisjon til Regjeringen i London og til Hjemmefrontens Ledelse, men i det store og hele sto nå alle nordmenn, uten omsyn til gamle partiskiller, samlet mot den tyske politikken i Norge. At kommunistene også forfulgte fjernere mål, og at dette siden sprenget en kløft mellom dem og resten av folket, hører til de skuffelser som etterkrigstiden har brakt.⁸⁹

Gjennom skillet som dras mellom «dem og resten av folket» foreslår Corell at kommunistenes kamp var blitt utskrevet fra det nasjonale fellesskapet. Videre hevder hun at utdraget vitner om at man kunne akseptere en opposisjonell holdning gjennom krigsårene, men ikke deres politiske agenda i etterkrigstiden. Slik jeg ser det, er dette et særlig interessant aspekt av krigshistorien. Ikke bare fordi kommunistene – og dermed også partisanene – ble utskilt fra norsk krigshistorie, men også fordi det viser en tydelig sammenheng mellom politisk samtid og historieskriving. Det var etterkrigstidens politisk-ideologiske forhold, som førte til at partisanene og kommunistene ikke lengre passet overens med det nasjonale narrative. I forlengelse har Corell ved flere anledninger påpekt hvordan *Norges krig* – spesielt gjennom dets forfatterskap – også bør oppfattes også som et politisk verktøy. Dette vil gjenopptas senere.

3.1.2 Finnmark skilte seg fra den nasjonale minnekulturen

Ruud følger opp begge sider av Lagrou sin teori om en patriotisk minnekultur i etterkrigstiden i Norge. Han påpeker hvordan nasjonen først samlet seg om en patriotisk motstandskamp – særlig rettet mot blant annet hjemmefronten og gutta på skauen – og at det i enkelte tilfeller kunne virke som om «Norge alene beseiret Tyskland».⁹⁰ Deretter hvordan den kommunistiske motstandskampen relativt umiddelbart falt ut av den nasjonale minnekulturen som følge av den kalde krigen. Den samme slutningen trekkes om partisanenes motstandskamp, likesom spionsakene gjorde dem til «fienden». Ruud, som også benyttet seg av *Norges krig*, har flere likhetstrekk med Corells analyser. Slik jeg ser det, underbygger dette påstandene til de respektive.

⁸⁸ Corell, *Krigens ettertid*, 51.

⁸⁹ Skodvin 1948, sitert i Corell, *Krigens ettertid*, 80.

⁹⁰ Ruud, *Erindringen om andre verdenskrig i Finnmark og Nord-Troms*, 117.

Videre foreslår Ruud at det kan dras et skille mellom en nasjonal minnekultur og minnekulturen som vokste frem i Finnmark. Han beskriver: «I den overordnede, nasjonale minnekulturen delte finnmarkingene i den første etterkrigstiden jødernes skjebne og fikk en svært underordnet rolle i det nasjonale epos». ⁹¹ Ifølge Ruud fikk jødernes krigsopplevelser adskillelig mer oppmerksomhet ut over etterkrigstiden. Til tross for at Finnmark opplevde et oppsving på det lokale planet, konkluderer Ruud med at landsdelen ikke opplevde den samme utviklingen innenfor rammen av nasjonen. ⁹² Tatt til betraktning kan dette ha hatt en form for dobbel virkning for partisanene. Først ved å bli skilt ut av den nasjonale motstandskampen og deretter gjennom en vedvarende underrepresentasjon av landsdelen de var en del av.

3.1.3 En elitens fortelling

Ifølge Corell er det sannsynlig at forfatterne bak *Norges krig* ble håndplukket på bakgrunn av deres deltakelse og nærhet til de hendelsene som ble fremstilt. Det vil si, dette var individer som på ulikt vis deltok i krigen. Når verket ble skrevet hadde imidlertid disse individene besatt sentrale maktposisjoner i det norske samfunnet. Corell foreslår også at leseren burde ha en viss grad av kulturell og sosial kompetanse – for å i det hele tatt forstå budskapet mellom linjene. På det grunnlaget stiller hun spørsmål om verket hadde et idealistisk preg. ⁹³ Videre skriver hun at det kan se ut som den etablerte fortellingen ble overlevert forfatterne av de neste verkene – og dermed oppsto det en tradisjon hvor narrativet fra *Norges krig* ble gjenskapt i senere verk om norsk krigshistorie. ⁹⁴

Corells funn er interessant av flere grunner. For det første kan det se ut til at etterkrigstidens samfunnselite var de første som forsøkte å samle norsk krigshistorien til én fortelling. For det andre kan det se ut til at budskapet ikke var tiltenkt den jevne nordmann likevel – som det motstandsorienterte narrativet antyder – men heller til individer av et visst sosialt ideal. Til sist – hvis «elitens fortelling» ble overlevert de neste i rekken – kan dette ha videreført en tradisjon myntet på deres idealer. Til tross for disse forholdene er interessante i seg selv, er det derimot i kontekst av partisanene jeg finner Corells funn mest interessant.

Flere av de håndplukkede forfatterne representerte hjemmefront-ledere, forsvarssjefer eller andre politikere. For eksempel hadde både forsvarssjef Otto Ruge og Statsminister Einar Gerhardsen gitt tekstbidrag til verket. Ifølge Corell hadde trolig flere av forfatterne personlige

⁹¹ Ruud, *Erindringen om andre verdenskrig i Finnmark og Nord-Troms*, 118.

⁹² Ruud, *Erindringen om andre verdenskrig i Finnmark og Nord-Troms*, 119.

⁹³ Corell, *Krigens ettertid*, 53.

⁹⁴ Corell, *Krigens ettertid*, 53.

agendaer og ikke minst – partipolitiske interesser bak narrativet som ble konstruert. I den anledning supplerte Corell en henstilling fra Terje Halvorsen om at *Norges krig* i realiteten var hjemmefrontens ledelse som skrev «om seg selv og ut fra seg selv».⁹⁵ Hun kunne utfylle at flere av disse også var sentrale DNA-politikere – og at tidspunktet bøkene ble skrevet på var en brytningstid mellom DNA og NKP.

I den anledning ble det på nytt dratt en sammenheng mellom politiske motsetninger under og etter krigen. Som tidligere nevnt ble det gjort forsøk på å skrive ut kommunistenes motstandskamp ved å dra et skille mellom den norske befolkning og kommunistene. I 1950 kunne forfatterne i tillegg beskrive hvordan flere blant Hjemmefrontens ledelse «så på dem med en viss skepsis etter den holdning de hadde inntatt før Sovjet-Samveldet kom med i krigen».⁹⁶ Slik jeg ser det, uttrykte nå «Hjemmefrontens skepsis» også et angrep mot kommunistenes lojalitet i forbindelse med ikkeangrepspakten mellom Sovjetunionen og Tyskland.

Det vil si, i en motstandsorientert fremstilling hvor alle «gode nordmenn» blir løftet frem, er den kommunistiske motstanden alene om å ha et negativt fortegn. Samtidig økte trolig dette forholdet i styrke – hvis det tas til betraktning forfatterne av verket og dets fremstilling. Ifølge Corell var fremstillingene svært dokumentariske og uten rom for fortolkninger.⁹⁷ Samtidig var *Norges krig* en «øyevitnenes maktetablering».⁹⁸ Når forfatterne selv utgjorde flere av øyevitnene – ble også deres autoritet styrket. Den etablerte fortellingen i *Norges krig* fremstår dermed som en dokumentasjon av udiskutable sannheter – sannheter som partisanene hadde blitt skrevet ut av.

3.2 En norsk kollektivtradisjon?

Gjennom *Det var noe annet under krigen* (1995) hevder Anne Eriksen at det oppsto en norsk kollektivtradisjon som følge av krigen. Hun beskriver: «Kunnskapen, erfaringene og minnene fra krigen kan samlet betraktes som en form for kollektiv erindring eller en kollektivtradisjon».⁹⁹ Ses det nærmere på begrepet «kollektiv erindring» handler det om minner av kollektiv størrelse. Ifølge Ola Svein Stugu oppstår kollektive minner når flere individuelle minner er parallelle.¹⁰⁰ Dette gjelder i høyeste grad for krigen – hvor flere

⁹⁵ Halvorsen, sitert i Corell, *Krigens ettertid*, 47.

⁹⁶ Corell, *Krigens ettertid*, 77.

⁹⁷ Corell, *Krigens ettertid*, 58.

⁹⁸ Corell, *Krigens ettertid*, 50.

⁹⁹ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 14.

¹⁰⁰ Stugu, Ola Svein. *Historie i bruk* (Oslo: Det Norske Samlaget, 2013), 25.

enkeltindivider har liknende eller identiske minner om det som hendte. Samtidig vil de kulturelle omgivelsene være med på å konstruere individets minner – noe som medfører at minnet er utsatt for ytre påvirkning og manipulering. I forlengelse kan spørsmålet om hva som skal minnes eller glemmes også være en offentlig sak. I samfunn der utvalgte minner systematisk blir løftet frem over andre, kan man for eksempel snakke om en hegemonisk minnekultur.¹⁰¹

Videre, fra et forskningsperspektiv blir Corell og Eriksens studie to sider av samme sak. Corell benyttet seg av faghistoriske verk gjennom en historiografisk innfallsvinkel, mens Eriksen hevder det blir vanskelig å studere kollektivtradisjonen på bakgrunn av historisk faglitteratur alene.¹⁰² Eriksen benytter populærhistoriske framstillinger, smalere faghistorie, personlige beretninger og sabotørlitteratur – for å nevne noen. Samtidig deler de et felles mål om å avdekke hvordan fremstillingene skapte mening og hvilke budskap som ble videreformidlet. Deres utvalg av kilder var på ulikt vis også rettet mot et bredt publikum eller en stor lezerskare.¹⁰³ Fra mitt ståsted utgjør begge relevante eksempler, ettersom de kaster lys over erindringsprosesser og historiske framstillinger som berørte en betydelig andel nordmenn.

3.2.1 Partisanene var ikke «Kongens menn»

En gjennomgående faktor for Eriksens studie er at historie også kan forstås som et kulturuttrykk.¹⁰⁴ Ut fra dette perspektivet skjer historiefagets metoder for utvalg og fortolkning også som et kulturelt fenomen. Fra en slik innfallsvinkel vil utvalget av sentrale begivenheter begrunnes i forhold til det kulturelle, fremfor dets objektive kvaliteter.¹⁰⁵ Her spiller kulturen en tidlig og avgjørende rolle for historiens utvalg og fortolkning. Videre er Eriksens hovedfunn at krigen i Norge fremstilles relativt enhetlig, gjennom det hun beskriver som «et svært interessant uttrykk for en samkjørt kulturell meningsproduksjon».¹⁰⁶

Entydigheten er uttrykk for representasjon. Det vil si, det var et allment skapt bilde av fortiden hvor store deler av befolkningen har tatt del. Det er dermed stor enighet omkring hva som har blitt anerkjent som begivenheter-, hvilke forhold som har blitt tildelt betydning- og hvilke sammenhenger som ansees som meningsbærende.¹⁰⁷ Mangelen på fortellinger om

¹⁰¹ Stugu, *Historie i bruk*, 25.

¹⁰² Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 195.

¹⁰³ Corell, *Krigens ettertid*, 2; Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 195.

¹⁰⁴ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 12.

¹⁰⁵ Hastrup 1990, referert i Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 12.

¹⁰⁶ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 12-13.

¹⁰⁷ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 13.

partisanene kan derfor ansees et direkte uttrykk motsatt vei: deres virksomhet under krigen nådde ikke gjennom det kulturelle nåløyet for hva som ble anerkjent som begivenheter. Umiddelbart kan det tenkes at partisantjenesten i for stor grad skilte seg fra den øvrige motstandskampen i Norge. Forslaget bør imidlertid avvises fort om vi skal tro Eriksen. Hun skriver: «For krigs- og okkupasjonstidens vedkommende er det allment akseptert at den historien hver enkelt nordmann kan fortelle, utgjør en del av rikshistorien».¹⁰⁸

Dermed blir spørsmålet om hvilke andre faktorer som kan ha spilt inn. Ifølge Eriksen er «helter» de som gjennomførte sabotasjeaksjoner og andre former for aktiv militær motstand. De ble også et slags symbol for kampen mellom det gode og onde.¹⁰⁹ Samtidig representerte de all motstand, ved at skillene mellom ulike nivåer og former for motstand ble visket ut.¹¹⁰ Til sammenligning hadde partisanene falt under kategorien som «helter» - til tross for at forfatterne av partisan-litteraturen har gjort det klart at de ikke skrev helteskildringer. De drev aktiv militær motstand-, deres virksomhet ble gjennomført i Norge- og de kjempet mot det «onde». Likevel ble partisanene skilt ut av den kollektive erindringen. Jeg har alt påpekt at den beviselige effekten av partisanenes virksomhet var mindre enn først antatt – til tross for at deres rapportering var viktige bidrag til sovjetiske marine- og luftstyrker. I lys av landets historie kan derfor underrepresentasjonen av partisanenes krigsinnsats til en viss grad forstås. Kanskje var omfanget av deres virksomhet for snever? Samtidig – når andre har fått plass i historien for langt mindre – kan ikke dette alene være grunnlag for å bli ekskludert. Forholdet blir også problematisk i lys av at partisanene var etterretningsgruppen med størst tap under krigen.

Under krigen lå også andre etterretningsgrupper enn partisanene stasjonert langs kysten av Nord-Norge.¹¹¹ Både norske og britiske etterretningsgrupper rapporterte jevnlig tilbake til Storbritannia. I Nord-Norge fantes også etterretningsorganisasjonen XU, som via Stockholm rapporterte til en norsk ledelse i London.¹¹² På den andre siden rapporterte partisanene til Sovjetunionen og var i hovedsak underlagt et sovjetisk ansvar. Kanskje var innsyn og kommando vel så viktig som direkte krigsbidrag? Ifølge Henriksen m.fl. var dette en hovedårsak til hvorfor partisanene ikke ble dekorert fra norsk hold etter krigen.¹¹³ I Eriksens

¹⁰⁸ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 13.

¹⁰⁹ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 61.

¹¹⁰ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 61.

¹¹¹ Fagertun og Bones, «Norsk og alliert motstand i Nord-Norge», 405; 409; 414; Henriksen, Weber og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 164.

¹¹² Fagertun, «Etterretningsorganisasjonen XU i Nord-Norge», 459.

¹¹³ Henriksen, Weber og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 17-18.

kollektivtradisjon fremstår også «heltene» som «Kongens menn».¹¹⁴ De representerte norske verdier, de sloss for fedrelandet og deres øverste leder var Kongen.

Til tross for at partisanene sloss for fedrelandet, var deres ledelse Sovjetisk og ikke Norsk. Likesom det er reelt, kan det ha hatt utslag symbolsk. Partisanvirksomheten under sovjetisk kommando passet ikke overens med budskapet innenfor kollektivtradisjon. Hvordan kan man være «Kongens menn» og formidle norske verdier – når står under sovjetisk ledelse? Dette kan ha vært en medvirkende årsak til at partisanene mangler i slike narrativ. I Corells analyse av *Norges krig* ble lignende forhold trukket frem når kommunistisk motstandskamp ble skrevet ut av narrativet. Hvor forholdet gir delvis forklaring hva angår partisanene – må en også stille seg spørsmålet – kan dette *alene* være avgjørende for å bli utelatt fra erindringsrommet?

3.2.2 Partisanene symboliserte usikkerhet og tvil

Svaret blir noe tydeligere ved se på historien som myter. Eriksen studerer fortellingen om krigen som myte for å: «kaste nytt lys over denne fortellingens kulturelle betydning og å forstå dens styrke».¹¹⁵ Til arbeidet benyttes teorier fra forskeren Roland Barthes og religionsforskeren Mircea Eliade. Ifølge Barthes er myten en form for kommunikasjon, ytring eller budskap. Den kan forstås som tyv i språket som forenkler historien og omgjør den til noe naturlig-, udiskutabelt- eller uskyldig. Myten forankrer ting i evigheten og gjør dem konsterende – helt til et punkt hvor de ser ut som de betyr noe i seg selv.¹¹⁶ Ifølge Barthes bør en derfor være oppmerksom på hvordan myten også medfører en form for avpolitisering – og at man derfor må være kritisk over mytens evne til å fremme enkeltes idealer og verdier på bekostning av andres. Lignende grep ble for øvrig anvendt av Corell – når hun foreslo at fremstillingen i *Norges krig* fremsto som idealistisk og som udiskutable sannheter.

Ifølge Eriksen spores også dette i norsk kollektivtradisjon. Igjen, på samme måte som «heltene» symboliserte kampen mellom det gode og onde – symboliserte all motstand det samme. Hjemmefronten ble et slags positivt nasjonalmonument – som hos flere sees synonymt med kampen mot okkupasjonsmakten.¹¹⁷ Videre uttrykte det noe selvsagt og norsk – en iboende vilje som våknet eller en pressende trang til å gjøre motstand. I lys av myten beskriver Eriksen: «Når motstandsbevegelsen beskrives som en organisk fremvekst, fremstår

¹¹⁴ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 69.

¹¹⁵ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 20.

¹¹⁶ Barthes 1991, sitert i Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 16-17.

¹¹⁷ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 58.

den som noe naturlig. Her er mytologiseringen fullstendig. Motstanden krever ingen forklaring [...]. Det kunne ikke gått annerledes, historien er blitt natur». ¹¹⁸

Samtidig fremhever hun hvordan historien tilsynelatende fremstår avpolitisert – men at det fantes reelle interessemotsetninger. I myten fremsto de likevel mindre som reelle uenigheter og mer som kommunikasjonsvansker. ¹¹⁹ Mer relevant trekker hun fram partisanene:

Videre er det problematiske forholdet mellom kommunistene og den øvrige motstandsbevegelsen i Norge også et emne som knapt når utover den spesialiserte faglitteraturens domene, likesom de nord-norske partisanenes innsats og skjebne lenge var et ømt punkt man nødig gikk inn på. ¹²⁰

Her ligger det verdifull informasjon: en tilsynelatende nasjonal motstandskamp gjaldt ikke kommunistenes- og partisanenes kamp. Det vil si, deres kamp ble ikke beskrevet som en del av den naturlige fremveksten av motstand. Ikke bare det – i den grad de ble fremstilt i faghistoriske verk – var fokuset på det problematiske forholdet mellom kommunistenes og den øvrige motstanden i Norge. Gitt at avpolitisering kan skjule de «egentlige» verdier eller idealer – betyr det også partisanene ikke representerte disse. Dette bekrefter mitt tidligere poeng om hvordan kommunistenes kamp var den eneste med et negativt fortegn. Samtidig understreker Eriksen selv at partisanene ikke var en del av kollektivtradisjonen. Det er på ingen måte nyvunnet kunnskap, men det er interessant at skillet blir dratt ved fremveksten av motstand.

Sammenlignes fremveksten av motstand i Nord-Norge med resten av landet, var den relativt lik. Det finnes tilfeller av nedgravde våpen tiltenkt senere motstand og det ble tatt initiativ til motstandsgrupper – uten å bli bedt eller befalt om det. ¹²¹ Med andre ord er det likhetstrekk med mytens naturlige fremvekst også i Nord. Mer organiserte motstandsformer kom riktignok i gang senere i nord, enn det gjorde i sør. Ifølge Fagertun og Bones skyldes dette kommunikasjonsvansker mellom landsdelene og til myndighetene i utlandet. ¹²² Når motstanden kom i gang var den omentrent like utbredt som andre deler av landet. Dette blir

¹¹⁸ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 59.

¹¹⁹ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 59.

¹²⁰ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 59.

¹²¹ Fagertun og Bones, «Norsk og alliert motstand i Nord-Norge», 402-403.

¹²² Fagertun og Bones, «Norsk og alliert motstand i Nord-Norge», 402.

synlig blant annet ved etterretningsgruppen XU, hvor Finnmark hadde like mange agenter som landsgjennomsnittet – hvis en fordeler antall agenter på folketallet i fylket.¹²³

Hva angår en naturlig fremvekst skiller imidlertid partisanene seg ut. Slik jeg ser det, må dette tolkes i lys av flukten til Sovjetunionen. For å avklare – til sammenligning flyktet også andre motstandsfolk ut av Norge – for eksempel til USA, England og Sverige.¹²⁴ Flukt finnes hos øvrig norsk motstand og det finnes hos partisanene. Slik jeg ser det kan derfor ikke flukt i seg selv være utslagsgivende for å bli ekskludert av den kollektive erindringen. Omstendighetene rundt flukten var likevel forskjellige. Hos dem som dro til England, USA og Sverige beskrives det som et søk på tvers av geografiske grenser for å utøve motstand.¹²⁵ Flukten gir ikke rom for å mistolkes – den var motivert av motstand og motstanden skulle rettes mot den tyske okkupasjonsmakten. I motsatt ende er det imidlertid flere spørsmål om flukten til Sovjetunionen og motivene bak den.

På den ene siden er det flere aktører som tar partisanens flukt i forsvar. Blant annet ved lokalhistorikeren Nils Henry Johansen, som har påpekt hvordan enkelte NKP-medlemmer gikk inn for organisert motstand allerede i august 1940.¹²⁶ Dette blir underbygget av Morten Jentoft beskriver at motstandsvilje kan ha vært tema på møter i forkant av flukten. Men på bakgrunn av de treløse områdene langs Finnmarkskysten, ble den eneste reelle muligheten å flykte til Sovjetunionen.¹²⁷ Amundsen og Fjørtoft foreslo hvordan handel- og vennskapsbånd var mulige forklaringer til både kommunismen og flukten, hvor andre har belyst at slett ikke alle partisaner var kommunister. Ikke minst, overvekten av partisanlitteraturen enes omkring at trusselen som NS og tyskerne representerte for kommunister – var avgjørende for å dra til Sovjetunionen.

På den andre siden foreligger det usikkerhet rundt flukten og motivene bak den. Gitt at overvekten først og fremst flyktet for egen sikkerhet – var deres motivasjon egentlig rettet mot å gjøre motstand? Alf R. Jacobsen hevder ganske klart at de kommunistiske båndene mellom befolkningen i Finnmark og Sovjetunionen må ha spilt en rolle.¹²⁸ Et annet forhold utkrystalliserer seg gjennom ikkeangrepspakten mellom Sovjetunionen og Tyskland. Pakten

¹²³ Fagertun, Fredrik. «Etterretningsorganisasjonen XU i Nord-Norge». I *Overfall og okkupasjon*, bind 1 av *Andre verdenskrig i Nord*, redigert av Fredrik Fagertun, 459-492. (Stamsund: Orkana Akademisk, 2022), 463.

¹²⁴ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 66.

¹²⁵ Christensen 1964, sitert i Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 59.

¹²⁶ Johansen 1986, sitert i Fagertun & Bones, «Norsk og alliert motstand i Nord-Norge», 418.

¹²⁷ Jentoft, *Mennesker ved en grense*, 68.

¹²⁸ Jacobsen, *Rød August*, 30-33.

var aktiv i tidsrommet på høsten 1940 når flesteparten av finnmarkingene flyktet til Sovjetunionen.

For å gjenta, Corell beskrev hvordan det i 1950 ble utgitt historieverk som uttrykte Hjemmefrontledelsens skepsis til «den holdning de hadde inntatt før Sovjet-Samveldet kom med i krigen». Jarle-André Almendingen har beskrevet hvordan krefter på 70-tallet anklaget dem for å ha forsvart Tyskerne fram til bruddet mellom Sovjet og Tyskland.¹²⁹ «*Norske krigsdekorasjoner* (2017) gir et godt eksempel på problematikken også i nyere tid. Her stilles det direkte spørsmål om partisanene var venn eller fiende – med trykk på det siste.¹³⁰ I sammenheng med flukten som enkelte gjorde allerede våren 1940 – foreslås det at de ville unngå å kjempe mot Sovjetunionen ved en eventuell invasjon av Norge.

Det var med andre ord mye tvil og usikkerhet knyttet til partisanenes lojalitet. Både hos sentrale krefter i samtiden – men også uttrykt gjennom fremstillinger og holdninger i etterkrigstiden. Tatt i betraktning må dette ha vært utslagsgivende for deres posisjon i forhold til den norske kollektivtradisjonen. Dette kommer spesielt godt til syne gjennom myten og en naturlig fremvekst av motstand. I en slik kontekst er det ingenting selvsagt eller naturlig ved å reise til en sikkerhetspolitisk trussel og motstander. I alle fall ikke om de hadde ideologiske bånd til den samme motstanderen. Kanskje hadde de med seg revolusjonære planer på overfarten – eller enda verre – de kunne forsvare Nazi-Tysklands handlinger. Derfor, hvor øvrig motstand representerte resolutt handlekraft og en umiddelbar trang til motstand, representerte partisanene usikkerhet og tvil. Myten gjengir norske verdier og idealer ved å fremstille historien som noe konstaterende og udiskutabelt. I dette nåløyet hadde partisanene ingen plass.

3.2.3 Partisanene representerte ikke norske verdier

Det er tydelig at historie som myter medfører en rekke utfordringer. Samtidig virker det som mytens funksjon vokste ut over etterkrigstiden. Dette henger sammen med Eriksens beskrivelser av krigsårene som «en tid utenfor tiden». Resonnementet knyttes til Mircea Eliade som foreslår at myter er fortellinger om gudenes og forfedrenes handlinger i tiden utenfor tiden.¹³¹ Her dannes grunnlaget og idealet for alle handlinger i fremtiden – og gir dem

¹²⁹ Almendingen, Jarle-André. *Fra sovjetiske spioner til hederlige motstandsfolk fanget i den kalde krigens storpolitiske drama*. Masteroppgave. (NTNU Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 2022), 40.

¹³⁰ Henriksen, Weber og Brazier, *Norske krigsdekorasjoner*, 154-155.

¹³¹ Eliade 1957, sitert i Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 18.

deres betydning. På den måten funksjonerer myten som et ideal og forbilde – et mønster for handling eller svar til grunnleggende spørsmål.

Ifølge Eriksen var okkupasjonsårene i Norge mellom 1940 – 1945 ingen unntak.¹³²

Kollektivtradisjonen formidler en kamp mellom det gode og onde – og mellom rett og galt. Flere orienterte livet sitt ut fra opplevelsene i krigsårene. Etter som tiden gikk ble det også tydelig at disse verdiene skulle videreformidles nye generasjoner eller andre som ikke opplevde krigen personlig. På den ene siden var krigen noe man måtte kjenne til for å være norsk – det ble et nasjonalt identitets- og tilhørighetskriterium.¹³³ På den andre siden formidlet det absolutte moralske verdier som frosne fakta. Ifølge Eriksen har disse relativt enerådende «fått utgjøre et nasjonalt verdigrunnlag i etterkrigstidens Norge».¹³⁴

Jeg har alt påpekt at partisanene verken passet overens med kollektivtradisjonen eller verdiene som ble formidlet gjennom den. Dette kapitlet underbygger begge punkt, samtidig som det peker i retning av en vedvarende tradisjon. Om vi skal tro Eriksen ble verdigrunnlaget videreformidlet til nye generasjoner som «frosne fakta» og kunnskapen om krigen ble et «nasjonalt tilhørighetskriterium». Ut fra dette resonnementet ble trolig ikke partisanenes krigshistorie mer aktuell ettersom tiden gikk. Det vil si, hvis partisanene ikke var forenelige med fortellingens budskap fra før, ble de nok ikke det i tiden som kom heller. Det ble riktignok utgitt en rekke partisan-litteratur fra 1970-tallet og utover. Disse var imidlertid skrevet fra et lokalt perspektiv og kan betraktes som motfortellinger. Det vil si, den brøt med den etablerte praksisen. I denne konteksten kan praksisen forstås som kollektivtradisjonen.

3.2.4 Ble partisanene utsatt for stigmatisering?

Eriksen benytter i stor grad persongallerier, strukturer, symboler og myter i sin studie. «Den mørke parentes» viser blant annet til en konkret tidsavgrensning mellom 1940-1945, likesom det er et symbol på selve mørket innenfor parentesene. Videre er parentesene strukturert av fasene «overfall» – «okkupasjon» - og «frigjøring». Dette medfører resonnement som knyttes rundt «min 9. april» eller «min 8. mai» - gjerne ved bruk av personlige beretninger.¹³⁵ Det vil si – kildegrunnlaget Eriksen benytter for å knytte individuelle erindringer til det kollektive – er fokusert rundt okkupasjonen og frigjøringen av *hele Norge*. Tatt i betraktning at Tyskerne kom til Finnmark langt senere enn 9. april og at landsdelen ble frigjort av den Røde Armé

¹³² Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 19.

¹³³ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 29.

¹³⁴ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 30.

¹³⁵ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 37; 83.

høsten 1944 – er dette nok et forhold som gjør at partisanenes krigshistorie ikke passer overens med kollektivtradisjonen. Gitt at forholdet alt er godt bekreftet – vil jeg ikke gjøre et større poeng av det strukturelle ved narrativet enn å påpeke det.

Derimot er persongalleriet av større interesse. Dette besto i hovedsak av «Jøssinger» - «Quislinger og NS» - og «Tyskerne».¹³⁶ Til likhet med Corell – hevder Eriksen at kampen sto mellom Jøssingene på den ene siden og Tyskerne-, Quislingene- og NS på den andre siden. Ifølge Eriksen var Tyskerne den åpenbare fienden, mens Quislingene ble symbolet på selve sviket når de tok parti med okkupasjonsmakten. I fortellingene var det derfor NS som oftest ble omtalt som nazister.¹³⁷ Ifølge Eriksen krevde krigsbildet et klart skille mellom venn og fiende, noe som førte til stigmatisering blant det norske folk.¹³⁸

Videre avslører persongalleriet hvem fortellingen er rettet mot. Jøssingene var alle gode nordmenn på rett side av krigen. I kollektivtradisjonen formidles verdier som fortsatt fremmes i vårt samfunn. Av den grunn er fortellingen om krigen rettet mot alle (gode) nordmenn i dag og særlig mot samfunnets nye medlemmer – barn og unge i skolesystemet eller andre som integreres i det norske samfunn. Tyskerne og Quislingene utgjør også en del av narrativet – men de er ikke inkludert for å minnes dem. Ifølge Eriksen er deres funksjon å tydeliggjøre kategoriene under krigen. For eksempel kan ordet front tolkes som en grense: «Den tydeliggjør det som befinner seg på hver side, den understreker forskjeller og hindrer sammenblanding. Å *holde fronten* betydde derfor også å opprettholde skillet mellom oss og dem, å gjøre sitt for å unngå at kategoriene ble utydelige».¹³⁹

I denne konteksten kan ikke partisanene anees som jøssinger. Jøssinger var gode nordmenn med en nasjonal holdning og den viktigste forutsetningen handlet om å være på rett side. Tatt i betraktning redegjørelsen i de foregående kapitlene – kan det ha vært vanskelig for partisanene å møte disse kravene. Med tanke på ikkeangrepspakten kunne deres flukt til Sovjet oppfattes som å rømme til fienden. Som nevnt var det flere som reiste mistanke ved dette forholdet – både under og etter krigen. Krigens utfall ble imidlertid en annen og ved utgangen av krigen sto Sovjetunionen på den seirende siden, de allierte. Partisanene havnet på «rett side» av krigen og samtidig sto de på «gal side» av det norske samfunn. Hvilken

¹³⁶ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 53-56.

¹³⁷ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 56.

¹³⁸ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 56.

¹³⁹ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 57.

kategori tilhørte egentlig partisanene? Kan de samme mekanismene som førte til stigmatiseringen mellom Jøssinger og NS – også ha påvirket partisanene?

Ifølge Mary Douglas trer urenhetsforestillinger i kraft når forbrytelser eller normbrudd ikke kan nås av samfunnets vanlige sanksjonsmidler.¹⁴⁰ Hun beskriver: «Urene personer og gjenstander blir skilt ut fra samfunnet og isolert, fysisk eller ved at ulike tabuforestillinger knyttes til dem».¹⁴¹ Partisanenes bidrag sikret dem en plass på «rett side» av krigen, men på den andre siden var de ikke Jøssinger. Faktisk var de i strid med begrepets relativt vide rammer og de var på feil side av hva begrepet representerte i det norske samfunn. I det minste – partisanenes tråder til Sovjetunionen – ble trolig ikke oppfattet synonymt med å være en «god nordmann med nasjonal holdning».

Samtidig var partisanene nordmenn slik som NS var nordmenn. Hvis det fantes en sterk holdning mot partisanene – kan denne ha vært preget av det samme foraktet som spilte inn for NS. Fra et slikt perspektiv kan det spores liknende stigmatiseringstendenser mellom Quislinger og NS og partisanene. Samtidig er kildematerialet for tynt til å dra denne slutningen, og i forlengelse bør det kanskje dras et nytt skille mellom venn og fiende. Det vil si, NS ble en reell fiende. Under krigen sluttet de seg til Tyskerne og sto imot det norske folk. Scenarioet om partisan-assistert Sovjetisk invasjon eller tyske allianser – utspilte seg aldri. Partisanene ble ikke en fiende under krigen og deres engasjement var utelukkende rettet mot den tyske fienden.

Flere av partisanene ble imidlertid avslørt som sovjetiske spioner under den kalde krigen – noe som var langt mer problematisk. Slik jeg ser det, melder derfor stigmatiseringsspørsmålet seg på nytt ved den kalde krigen. Tydelige kategorier var viktige under andre verdenskrig – men også når krigen skulle viderefremmes. I den anledning må forfatterskap og politisk samtid tas til betraktning. Hendelser som kråkerøytalen og NATO-medlemskap markerer at nasjonen hadde tatt standpunkt i det globalpolitiske spillet.¹⁴² Corell har alt påpekt hvordan sentrale forfattere bak *Norges krig* var preget av deres politiske ståsted så tidlig som i 1948 og 1950. Gitt at det vokste fram en relativt bred antikommunistisk holdning, kan nok flere enn disse ha blitt preget av de politiske forholdene. Hvis ikke, kan det fortsatt stilles spørsmål om inkludering var fornuftig gitt budskapet i fortellingene.

¹⁴⁰ Douglas 1966, sitert i Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 56.

¹⁴¹ Douglas 1966, sitert i Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 56.

¹⁴² Furre, Berge. *Norsk historie 1914-2000: Industrisamfunnet – frå vokstervisse til framtidstvil*, bind 6 av *Norsk historie 800-2000*. (Oslo: Det Norske Samlaget, 1999), 195.

Derfor, om man ser til andre verdenskrig isolert sett – kan det såes tvil om hvorvidt partisanene kom ut for stigmatiseringsmekanismer. Åpner man derimot for å se til den politiske samtiden – den kalde krigen – blir sammenhengen mer tydelig. Skillet mellom venn og fiende er et absolutt krav – noe som tilsynelatende også gjaldt selv om krigen var kald. Mye tyder på at «venn» ble omgjort til «vest» og «fiende» til «øst». NS ble skilt ut innenfor rammen av fortellingene der de tydeliggjorde kategoriene mellom venn og fiende. Partisanene ble imidlertid skilt ut på utsiden av fortellingene og de forble ekskludert av fortellingene. Så lenge budskapet krevde tydelige kategorier mellom venn og fiende – var det trolig vanskelig å skrive dem inn i en meningsbærende fortelling basert på en avpolitisert motstandskamp.

3.3 Perspektiver

Hvor Corell-, Ruud- og Eriksen har kastet lys over norske fremstillinger av krigen, finnes det imidlertid flere liknende perspektiver. Gitt at kollektiv erindring tar utgangspunkt i den enkeltes minne, bør særskilt dette begrepet utdypes noe ytterligere. Samtidig er det ønskelig å belyse motparten – altså hvilke faktorer som spiller inn for vår glemsel. Formålet er først og fremst å diskutere partisanene gjennom et bredest mulig grunnlag. Samtidig kan det utfylle eller utfordre teoriene og forslagene som er belyst i tidligere kapitler. På den måten kan det fortelle noe om styrker og svakheter – samt gi et mer helhetlig bilde av hvilke faktorer som utgjør forestillingene om fortiden.

3.3.1 En motstandsorientert fortelling i mange former

I avsnittene ovenfor har jeg vist til flere tilfeller av en motstandsorientert fremstilling av krigen i Norge. Hos både Eriksen og Corell ble krigen fremstilt ved bruk av motstandsbegrepet. Motstanden ble symbolisert gjennom kampen mellom Jøssingene og Quislingene. Ifølge Corell ble den kommunistiske motstandskampen «skrevet ut» av narrativet – som følge av forfatterens politiske ståsted og den politiske samtiden. Slik jeg ser det bekreftet hun også langt på vei Lagrou's teori om etterkrigstidens bruk av motstandsorienterte narrativ for å gjenreise nasjonen. Ifølge Eriksen gjaldt det samme for kollektivtradisjonen. Derfor er Eriksen og Corell eksempler på motstandsorienterte fremstillinger – som for partisanenes del – har belyst holdningene til dem. Mest fremtredende er det at de verken representerer Corells «ekte verdier» eller Eriksens «nasjonale tilhørighetskriterium- og verdigrunnlag».

Ved et sideblikk gjenkjennes lignende trekk hos andre. Stian Bones, Joakim Aalmen Markussen og Petia Mankova, har alle drøftet begrepet «en motstandsorientert nasjonal

grunnfortelling» gjennom *Andre verdenskrig i nord*.¹⁴³ Odd-Bjørn Fure skrev i forbindelse med boken *Himmlers Norge: nordmenn i det storgermanske prosjekt* (2012), at den norske okkupasjonshistorien hadde vært preget av en nasjonalstatlig tolkningshorisont. Tematisk preget av motstandskampen og i liten grad preget av mindre minneverdige hendelser. Ifølge han var norske Waffen-SS-soldater et eksempel på det «mindre minneverdige».¹⁴⁴ Gjennom boken *Store drømmer og harde realiteter: veibygging og biltrafikk i Norge, 1912-1960* (2014), beskriver Pål Nygaard at bedriftshistorien dekket over «mindre heroiske sider ved okkupasjonshistorien», samtidig som norske interesser ble fremmet så godt som mulig.¹⁴⁵ I den forbindelse påpeker han at det norske vegvesenet var involvert i tyske veiprosjekter.¹⁴⁶

Noen av eksemplene kan sees i lys av partisanenes motstandskamp, mens andre er langt fra forbundet med dette forholdet. Dette var også noe av poenget med å kartlegge bruken av motstand i okkupasjonshistorien. Ifølge ulike aktører på ulike felt – ble krigshistorien fremstilt tematisk og symbolsk gjennom motstandskamp. De som ikke gjorde det, fremmet likevel norske interesser, til motsetning fra mindre heroiske forhold. Jeg hadde i utgangspunktet ikke et formål om å avgjøre hvorvidt det finnes «én motstandsorientert fortelling om krigen». Sammenfallet mellom innhold og narrativ er likevel slående. Om ikke én enhetlig fortelling – er i alle fall norsk krigshistorie preget av det samme særtrekket. Det som fremhevet nasjonen positivt ble en sentral del av fremstillingene, mens mindre flatterende sider ble utelatt. Partisanenes utskillelse fra det nasjonale fellesskapet føyer seg dermed inn under et karakteristisk trekk for norske krigsfremstillinger.

3.3.2 Krigen vil ikke oppfattes likt hos alle

Utelatte grupper kan i stor grad knyttes til kollektiv erindring. Når en kollektiv erindring oppstår, kan fremstillingen oppleves mangelfull på det individuelle nivået. Med andre ord, selv om den fremstår «mest riktig» på det kollektive nivået, vil de individuelle erindringer stå i fare for å bli fortrenget.¹⁴⁷ Gitt redegjørelsene ovenfor er utfordringen særlig fremtredende for partisanene. Utenfor Norge er dette også et kjennetegn. For eksempel har Ulla-Maija Peltonen belyst lignende utfordring for kommunister i Finland. Gjennom en undersøkelse omkring de finske kommunistenes minne og erfaringer, viser hun til hvordan deres erfaringer har blitt

¹⁴³ Bones, «Frihet, liv og rett», 537; Markussen og Mankova, «Krig og minnepolitikk», 489.

¹⁴⁴ Fure, Odd-Bjørn. «Forord». I Emberland, Terje og Kott, Matthew. *Himmlers Norge: nordmenn i det storgermanske prosjekt* (Oslo: Aschehaug & Co, 2012), 9.

¹⁴⁵ Nygaard, Pål. *Store drømmer og harde realiteter: Veibygging og biltrafikk i Norge, 1912-1960* (Oslo: Pax forlag A/S, 2014), 184.

¹⁴⁶ Nygaard, *Store drømmer og harde realiteter*, 183.

¹⁴⁷ Honko 1980, sitert i Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 14.

underrepresentert i kjølvannet mellom rikshistorie og individuell historie.¹⁴⁸

Kollektivtradisjonens evne til å fortrenge det individuelle – må betraktes som en universell utfordring.

Historikeren Reinhart Koselleck har imidlertid skapt et enda mer nyansert bilde av hva som utgjør bevisstheten hos den enkelte og hos fellesskapet. Koselleck er enig i at krigen kan påvirke en felles bevissthet – for eksempel gjennom delte opplevelser som flyalarmer, bombing eller tap.¹⁴⁹ Han er derimot kritisk til å fortolke krigen gjennom et felles bevissthetsbegrep. Til tross for at alle har opplevd den samme krigen, vil ikke oppfattelsen av den være lik for alle.¹⁵⁰ Utfordringen starter når erindringen går fra det individuelle til det kollektive. Han kaster lys over forholdet ved å skille mellom fellestrekk og forskjeller, samt mellom faktorer som er aktive før- under- og etter krigen.

Ifølge Koselleck vil bevisstheten være formet allerede før krigen – blant annet gjennom ulike sosiale lag, religion, ideologi og politisk ståsted. De sosiale betingelsene og den bevisstheten man trer inn i krigen med – vil dermed legge rammene for *hvilke* erfaringer som gjøres og *hvordan* man erfarer dem. Deretter, når krigen er slutt endres bevissthetens status fra krigsopplevelser til krigserindringer.¹⁵¹ I denne prosessen oppstår faktorene fra krigen på nytt, men deres virkning er rettet mot krigens ettertid. For eksempel kan det oppstå nye språkkonstruksjoner som følge av krigen. Men også ideologier, stereotyper og paroler kan legges ovenpå – eller fortrenge krigens opprinnelige erindringsinnhold. Videre påvirkes erindringen av krigens umiddelbare utfall. Trer man inn i rekkene til seierherrene eller taperne – og på hvilken måte gjør man det? Erindringen er dermed ikke stabil, slik som en primæropplevelse under krigen. Den vil derimot kunne endres i takt med følgene av krigen. Ifølge Koselleck kan derfor erindringen om krigen og de faktiske opplevelsene under krigen være vesensforskjellige.

Kritikken er interessant og gjør seg gjeldene i lys av norsk krigshistorie på flere fronter. For eksempel foreslo Corell at *Norges krig* var skrevet av aktører i sentrale maktposisjoner i etterkrigstiden – og at narrativet trolig hadde et idealistisk preg. Disse individene deltok aktivt under krigen – de gikk seirende ut av krigen – og de besatte sentrale maktposisjoner etter krigen. Deres krigsopplevelser-, sosiale betingelser- og utfall av krigen – var alle årsaker som

¹⁴⁸ Peltonen 1992, sitert i Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 14.

¹⁴⁹ Koselleck, Reinhardt. *Begreber, tid og erfaring: en tekstsamling*. Oversatt av Jens Busck. (København: Hans Reitzels Forlag, 2007), 251.

¹⁵⁰ Koselleck, *Begreber, tid og erfaring*, 250.

¹⁵¹ Koselleck, *Begreber, tid og erfaring*, 256.

gjorde at ble de håndplukket som forfattere av norsk krigshistorie. Om man snur perspektivet er det interessant at disse få, bidro med sentrale forfatterbidrag som gjaldt hele nasjonen. Kanskje har Corell et poeng når hun stiller spørsmålet om narrativet deres var idealistisk? Deres oppfattelse av krigen må i alle fall ha vært vesensforskjellig fra den jevne nordmann. Videre er Kosellecks teorier tankevekkende i møte med partisanene. Allerede før krigen la deres politisk-ideologiske ståsted rammene for *hvilke* erfaringer de fikk under krigen og *hvordan* de ble erfart. Under krigen ble deres primæropplevelser forskjellige fra den øvrige norske befolkningen. Dette medførte også at det ble rettet mistanke til dem under krigen – gjennom både ideologiske forhold og ikkeangrepspakten. Etter krigen ble de «seierherrer» som resten av den norske motstand, men ganske fort ble de omgjort til «tapere». Både politisk-ideologisk ståsted og deres krigserfaringer ble brukt som skyts mot dem. Dels selvforskyldte spionsaker må riktignok sees i lys av sistnevnte. Slik jeg ser det, er likevel poenget følgende: Partisanenes sosiale betingelser var forskjellige fra det som har utgjort nasjonens erindring om krigen – og det henger sammen med faktorer før-, under- og etter krigen.

Hvis vi skal tro Eriksen, ble krigen videreformidlet som et ideal og nasjonalt verdigrunnlag. Dette både bekrefter og forsterker Kosellecks kritikk til én fortelling om krigen eller en isolert krigsbevissthet. Så lenge krigen fremstilles som én nasjonalkollektiv fortelling – vil den sosiale funksjon bare øke i styrke. Dette styrkeforholdet slår seg ut positivt for nasjonen, men negativt for individuelle erindringer som ikke passer med det nasjonale narrativet.

3.3.3 Som å miste hukommelsen

Ifølge John Tosh er det kollektive minnet også en form for sosialt minne, tilknyttet samfunnet man er en del av. I den sammenheng kan det kollektive minnet betraktes som et lager av erfaringer – som hentes frem for å fremme identitet og retning.¹⁵² På den måten er det kollektive minnet knyttet til en kollektiv identitet. Tosh beskriver: «For any social grouping to have a collective identity there has to be a shared interpretation of the events and experiences that have formed the group over time».¹⁵³ Blant disse erfaringene finnes det «universelle» kunnskaper. Hvis man ikke tar del i den «universelle» kunnskapen kan man bli utelukket både

¹⁵² Tosh, John. *The pursuit of history: aims, methods and new directions in the study of history*. (London/New York: Routledge, 2015), 1.

¹⁵³ Tosh, *The pursuit of history*, 2.

sosialt og politisk. Tosh sammenligner det med å miste hukommelsen; mister du den – forsvinner også muligheten for hverdagslig menneskelig interaksjon.¹⁵⁴

Tosh belyser en viktig del av den sosiale funksjonen til kollektive minner. De er formende og identitetsskapende – og hvis man ikke deler dem – er man i praksis sosialt- og politisk handlingslammet. Gitt krigens status blir dette enda mer fremtredende. Om vi ser for oss et hierarki hvor noen kunnskaper har forrang over andre – er krigen tilsynelatende høyt plassert. For partisanene fikk «hukommelsestapet» store konsekvenser. Fra ett ståsted var de norske og delte dermed kollektive minner med andre nordmenn. Fra et annet ståsted delte de ikke minnet om krigen. I umiddelbar etterkrigstid var dette trolig et av de viktigste minnene i samfunnet – og mye tyder på at dette minnet ikke ble nevneverdig svekket ut over etterkrigstiden. Partisanene delte riktignok et minne om krigen – men trolig var ikke dette det «riktige» minnet om krigen.

Dette kan sees i tråd med en reell utestengelse fra samfunnet. Det er flere av partisanene som har fortalt sine historier, men det er svært mange som ikke har gjort det. De fleste begynte først å åpne seg opp mot slutten av deres liv. Etterkrigstiden beskrives som vanskelig som følge av mistenkeliggjøringen fra overvåkningstjenesten eller fiendtlige ytringer fra deres lokalsamfunn.¹⁵⁵ For eksempel skulle man ikke snakke om det man så eller gjorde under krigen og man ville ikke bli gjenkjent som partisan. Noen byttet også navn for å komme seg vekk. På en måte kan ekskludering fra kollektive minner gjenspeile samfunnets motsetninger, likesom det trolig var en medvirkende årsak til det samme forholdet.

I forlengelse kan kollektiv erindring forstås som et middel i kamp og en arena for kamp.¹⁵⁶ For kommunistene ble den brukt som begge. For partisanene som ikke utgjorde en del av kollektivtradisjonen på noe nivå – er dette interessant. De ble på en måte passiv mottaker av en vedvarende ekskludering – eller kamp om du vil. Gitt at de ikke engang var en del av narrativet – kunne de vanskelig komme med korrigeringer til forhold som gjaldt dem. Den første burde vel være å bli en del av narrativet i det hele tatt. Dernest – å utdype forhold som tidligere hadde blitt brukt mot dem. Eksempelvis alternative forklaringer bak deres flukt til Sovjetunionen under krigen. Tatt i betraktning er det ikke unaturlig at kritiske motfortellinger

¹⁵⁴ Tosh, *The pursuit of history*, 1.

¹⁵⁵ Jentoft, *Mennesker ved en grense*, 234; 257; Huitfeldt, «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944», 21;

¹⁵⁶ Peltonen 1992, sitert i Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 14

har vokst frem, som ved Hans Kristian Eriksen og Kjell Fjørtoft. Uten disse hadde de ikke bare «mistet hukommelsen» – de hadde i praksis ingen stemme.

3.3.4 Et tilfelle av systematisk ikke-bruk eller selektiv glemsel?

Det er mulig å stille spørsmål om hvor grensene går når det kommer til utvelgelse og fortolkning av norsk krigshistorie. Er ekskludering et uttrykk for en større prosess? Den sosiale og politiske effekten av å bli utelatt virker i alle fall stor. På den andre siden kan det gjenspeile samfunnets holdninger til det som blir utelatt. For eksempel er det tråder mellom politisk samtid- antikommunisme- og utskrivelse av kommunistisk motstandskamp fra norske narrativ. Samtidig virker det å være et mønster over det: Det nasjonalt forenelige blir løftet fram og det motstridene eller mindre flatterende blir utelatt. Hvis man tillegger en grad av offentlig systematikk bak det – er det mulig å snakke om en hegemonisk minnekultur.¹⁵⁷ Samtidig – hvis bestemte personer- synspunkt- eller bakgrunner ble systematisk utelatt – kan man også snakke om ikke-bruk av historien.¹⁵⁸

Kanskje handlet det mer om hva partisanenes ideologiske bakgrunn representerte – og mindre om å dele felles kollektive erfaringer og kunnskaper om krigen? Tross en bedring i holdning og fremstillinger i dag – er det svært tydelig at gruppen har stått utenfor norsk krigshistorie over lengre tid. Kan dette ha vært en systematisk og offentlig ekskludering? Kong Haralds offisielle unnskyldning i 1992 tyder på det. Kongen beskrev partisanhistorien som en «historie som til dels har vært tiet i hjel».¹⁵⁹ Man pleier vel ikke å unnskyldes seg uten grunn? Samtidig er det nevnte mønster av en bredere karakter – hvor flere ulike grupper ble ekskludert. Blant annet norske aktører i jødedeportasjonen og dermed jødene selv, norske Waffen-SS-soldater, norske økonomiske profitører, kommunistisk motstandskamp og partisanene. Det som forbinder gruppene og dermed lager et mønster – er at de ikke var forenelige med budskapet som skulle formidles. Derfor handlet det vel så mye om hva gruppene *ikke* representerte for det nasjonale budskapet, og mindre om gruppenes bakgrunn isolert sett.

Tross en meget klar tendens for ikke-bruk av partisanhistorie, blir mønstret noe snevert for å påvise en spesifikk systematikk overfor partisanene. Og for å gjenta, kildegrunnlaget består av forskningslitteratur og teorier omkring norsk krigshistorie og kollektiv erindring. Spesielt

¹⁵⁷ Stugu, *Historie i bruk*, 25.

¹⁵⁸ Bøe, Jan Bjarne og Knutsen, Ketil. *Innføring i historiebruk*. (Kristiansand: Cappelen Damm Høyskoleforlaget, 2012), 19.

¹⁵⁹ Hans Majestet Kong Harald V. *Kongehuset*. (Tale ved Partisanbautaen i Kiberg, 03.08.1992).

fremstår kollektiv erindring noe abstrakt, ettersom kollektive konstruksjoner er et sosialt anliggende. Følgelig blir det nærmest umulig å påvise en viss grad av systematikk eller offentlig innblanding. Av den grunn blir det mer riktig å hevde at partisanene inngår i et karakteristisk mønster som kan tilskrives etterkrigstidens fremstillinger av krigen. Om perspektivet snus – er trolig *effekten* av kollektiv ekskludering og historisk ikke-bruk like stor.

Videre belyser Tosh sitt «hukommelsestap» noe viktig – nemlig glemsel. I stedet for ikke-bruk er kanskje partisanenes krigshistorie en utøvelse av «selektiv glemsel»? Ifølge Aleida Assmann er minnet alltid et biprodukt av glemsel. Dette gjelder også for sosiale strukturer som nasjonen. Det nasjonale minnet blir konstruert i tråd med nasjonal stolthet. Derfor vil minner som impliserer nasjonal skyld eller ansvar bli utelatt.¹⁶⁰ Samtidig, hvis nasjonen fokuserer på et bestemt minne, vil dette fungere som et skjold mot andre minner som taler imot dette.¹⁶¹ Det vil si, det blir umulig for nasjonen å akseptere versjoner av minnet som utfordrer det bestemte minnet. Krigen har hatt en sterk posisjon i minnet til den norske befolkning. Ikke minst, flere har pekt på motstandskampen som det viktigste redskapet i norske fremstillinger om krigen. Den samlet nasjonen, den uttrykte noe norsk og den ga nasjonen en beskjeden status som alliert. I den grad noe er et bestemt minne – var i alle fall en nasjonal motstandskamp det. Partisanenes minne var også motstandskamp, men det utfordret hva den norske motstandskampen sto for. På det grunnlaget ble det umulig for det nasjonale minnet å akseptere minnet om partisanene.

3.4 Sammendrag og diskusjon

Kapitlene ovenfor har kastet lys over historiske fremstillinger, erindringsprosesser, glemsel og andre forhold som utgjør forestillingen om fortiden vår. Dette gjelder både generelle trekk ved historiske fremstillinger og spesielle trekk ved norsk krigshistorie. Formålet har vært å belyse holdninger om partisanene – gjennom å studere hvorfor de uteble fra norske fremstillinger om krigen. Trådene mellom samfunn og historie har derfor vært av stor betydning, ettersom de har belyst partisanenes sosiale posisjon. Nedenfor vil det redegjøres for de mest fremtredende funnene, likesom enkelte forhold vil diskuteres og avklares. Forhåpentligvis har kapitlene både bekreftet og kastet nytt lys over sentrale forhold omkring partisanenes posisjon i det norske samfunn og historiske fremstillinger.

Først og fremst har de nasjonale fremstillingene et gjenkjennbart trekk. Hvor tidligere forskningslitteratur har benyttet begrep som «en enhetlig fortelling om krigen», nøyer jeg meg

¹⁶⁰ Assmann, Aleida. *Forms of forgetting*. (Foredrag ved Castrum Peregrini, 2014.01.10.)

¹⁶¹ Assmann, Aleida. *Forms of forgetting*. (Foredrag ved Castrum Peregrini, 2014.01.10.)

med å påpeke fremstillingenes særtrekk. De er preget av å gjenreise nasjonen og benytter gjerne motstand som en samlende faktor. I tråd med det nevnte mål løftes det nasjonalt positive fram, mens mindre flatterende sider av norsk krigshistorie holdes utenfor narrativet. Dens sosiale og politiske funksjon er samlende for det nasjonale fellesskapet – men motsatt fremstår den splittende. For de som havner utenfor fellesskapet blir konsekvensene å miste sin politiske og sosiale handlekraft- og stemme. På den måten gjenspeiles samfunnet i historien – og omvendt.

Disse trekkene er sterkest ved kollektiv erindring, som ofte går på bekostning av individuelle erindringer. På samme tid spores dette særtrekket til norsk krigshistorie i flere former. Blant annet representerer Eriksen- og Corells studier to sider av samme sak. På ulikt vis belyser begge trådene mellom samfunn og historiske fremstillinger. Den ene gjennom det som beskrives som en kulturell utvelgelse av begivenheter, og den andre gjennom å belyse forfatternes politiske interesser i tråd med samtiden. Videre, ifølge Eriksens mytiske tolkning ble krigen «fryst» og videreformidlet som et nasjonalt tilhørighetskriterium og verdigrunnlag. Til sammenligning har Corell foreslått hvordan fortellingens «ekte verdier» ble presentert som «udiskutable sannheter». I tillegg foreslo hun at narrativet fra *Norges krig* kan ha blitt videreført de neste i rekken. Derfor – tross forskjellige innfallsvinkler virker utfallet å være likt. I alle fall hva angår partisanenes motstandskamp – som ikke hadde en sentral plass hos noen av dem.

Det spesielle ved partisanene som en individuell gruppe – er at de skilte seg fra nasjonens narrativ på svært mange områder. I forlengelse fremstår partisanene som antonymer til de mest sentrale virkemidlene som benyttes i narrativet. De var ikke kongens menn, de var ikke jøssinger, de representerte ikke norske verdier, de representerte ikke resolutt handlekraft og de representerte ikke en naturlig fremvekst av motstand. I sum var det *for* mange spørsmål og holdninger mot gruppen – til at de effektivt kunne formidle det nasjonale budskapet om krigen. Ser vi ut over fortellingens rammer, blir det et slags speil for partisanenes sosiale status i samtiden.

Det vil si, partisanenes sosiale betingelser var vesensforskjellige fra de nasjonale. Deres politiske-, ideologiske-, familiære- eller geografiske ståsted var direkte utslagsgivende for *hvilke* erfaringer de fikk under krigen og *hvordan* de erfarte dem. Med krigens slutt ble de både «seierherrer» og «tapere». Deres sosiale betingelser – og nå deres krigserfaringer – ble brukt som skyts mot dem. En annet utfordring ved kollektive identiteter uttrykkes gjennom

spionsakene. Kun et fåtall ble avslørt som spioner, men likevel ble samtlige stemplet forrædere. I forlengelse kan det spores tråder fra andre verdenskrig og stigmatiseringen mellom gode nordmenn og Quislinger – til det norske samfunns behandling av partisanene under den kalde krigen. Partisanene var nordmenn slik som Quislinger var nordmenn – og de hadde begge gått til sengs med fienden. Foraktet som skilte ut NS fra det norske samfunn – var nok ikke lagt lengre vekk enn at det kunne hentes opp igjen. Krigen – kald som varm – krever et tydelig skille mellom venn og fiende.

Til sist, kildematerialet er noe grunt for å påvise en offentlig ikke-bruk av partisanenes historie. Trolig blir det mer aktuelt å snakke om en selektiv glemsel. Både myndigheter og befolkning stilte seg bak konseptet om motstand som minneverdig – men ikke den formen som partisanene drev med. Fra et annet perspektiv er tendensene for ikke-bruk av partisanene relativt klare. I *Norges historie* ble kommunistisk motstandskamp skrevet ut – og dermed også partisanene. I norsk kollektivtradisjon hadde partisanene ingen plass. Utfordringen forblir derimot å påvise en reell systematikk. Dessuten betraktes kollektiv erindring som en sosial konstruksjon og som kildegrunnlag mister det derfor noe av sin styrke. I beste fall gir det et uttrykk for samfunnets holdning – som for partisanene ikke kan omtales som nevneverdig positiv.

4.0 Del II: Globalpolitiske svingninger, jubileumsfeiringer og partisanene

Del I har vist hvordan norske krigsfremstillinger har spesifikke krav til hva som løftes frem og som blir del av et nasjonalt erindringsrom. Dette gir én forklaring til en mindre god holdning overfor partisanene. Samtidig har flere forhold vist seg avgjørende, for å gjenta: fortellingens mål, politiske og sosiale funksjoner, individuelle og kollektive forskjeller, sosiale betingelser og erindringsrom, forfatterens roller eller politisk samtid. Hvis perspektivet snus, er det interessant å studere hvilke faktorer som har forbedret holdningen til partisanene. For mange ble Kongens tale i 1992 oppfattet som et vendepunkt for den nasjonale holdningen overfor partisanene.¹⁶² Det er vanskelig å være uenig med påstanden, samtidig som historikere, historiestudenter eller andre interessenter har kommet med flere forslag. Blant annet partisan-bøker og forfattere eller offentlig diskurs og reaksjoner fra samfunnet.¹⁶³

Poenget med å belyse dette, er at det ofte ser ut til å være en kombinasjon av årsaker som fører til endring. Jeg har ikke til mål om å gi en altomfattende dekning av partisanene. Derimot har den politiske samtiden vært et særskilt interessefelt. Den kalde krigens *start* og *slutt* var trolig en avgjørende hendelse for enhver med bånd til Sovjetunionen. Som vi har sett ved oppgavens første del, gjaldt dette spesielt for partisanene når klimaet ble kaldt. Samtidig er det interessant å undersøke om dette bildet kan nyanseres noe. Innfallsvinkelen min er at det kan være fruktbart å studere vekselvirket mellom spenning og avspenning. Kanskje ble partisanene påvirket av et slik vekselvirke?

For å studere denne innfallsvinkelen, har jeg tatt utgangspunkt i jubileumsmarkeringer i 10-årsintervaller. Aviser har utgjort kildematerialet til jubileene, samt som en kilde til allmenne- og politiske holdninger. I den anledning har jeg utarbeidet en påstand for å gi avhandlingen sin struktur. Den er formulert slik: «Holdningen overfor partisanene utvikler seg i takt med svingninger i det politiske klima». For at påstanden skal bekreftes må holdningen til partisanene være god når det politiske klimaet er preget av lavspenning, eller mindre god når det er spenningsperioder. For at påstanden skal avkreftes må holdningen bryte med det politiske klima. For eksempel hvis holdningen er god, mens det politiske klima er høyspent. Påstanden avkreftes også hvis andre forhold virker å prege holdningen i større grad enn det politiske klima.

¹⁶² Eriksen, *De kuer oss aldri*, 36; Holtsmark, Sven G. *Naboer i frykt og forventning: Norge og Russland 1917-2014*, bind 2 av *Norge og Russland 1814-2014*, redigert av Sven G. Holtsmark. (Oslo: Pax forlag A/S, 2015), 440-441.

¹⁶³ Se for eksempel: Almendingen, *Fra sovjetiske spioner til hederlige motstandsfolk*, 70; Jentoft, *Mennesker ved en grense*, 267-273; Markussen & Mankova, «Krig og minnepolitikk», 495.

Begrepet holdning er derimot problematisk, spesielt når en skal avgjøre hvorvidt denne er god eller dårlig. Hva legges i begrepet *god* eller *dårlig*? Gitt at jubileene inneholder ulike bestanddeler, er det ikke lett å gi et umiddelbart svar. Det vil si, det er utfordrende å lage et felles rammeverk som avgjør gode eller dårlige holdninger. Det er likevel mulig å avklare hvilke forhold jeg har undersøkt, for å dra mine slutninger. Først og fremst er det *om* partisanene ble markert under jubileene og deretter *hvordan* de ble fremstilt. Dette gjelder både presseomtale, seremonier, taler og narrativ. Videre har jeg forsøkt å avdekke hvilke krefter som står bak minnesmarkeringene og hvem som deltar på dem. Ved avdukinger gjelder dette også for finansering og gjennomføring av arbeidet. Nyhetsbildet rundt markeringene har også blitt studert, spesielt om det på en eller annen måte uttrykker seg overfor partisanene. Til hvert kapittel har jeg derfor – så godt som det lar seg gjøre – forsøkt å fremheve hva jeg legger i begrepet holdning.

4.1 Frigjøringsjubileer, minnesteder og minnebauter

Den 24. oktober 1944 frigjorde den Røde Armé Finnmark fra Tysk okkupasjon. Året senere, 8. mai 1945, ble hele Norge nok en gang ble et fritt land. Flere i Finnmark anser derfor 24. oktober som «frigjøringsdagen», ovenfor 8. mai. Jeg har ikke et grunnlag for å avgjøre hvor sterk denne holdningen er i dag. Historisk har derimot kildene vist hvordan befolkningen har et nærmere forhold til frigjøringen av Finnmark, enn frigjøringsdagen for Norge som helhet. På det grunnlaget følger analysen begge frigjøringsdagene i Norge og de følges etter jubileer med 10års mellomrom. Jubileer blir ofte markert i større målestokk enn årlige markeringer og de kan skape en større pressedekning.¹⁶⁴ Samtidig, selv om frigjøringsdagene feirer gjenvunnet frihet og fred, kan de like ofte benyttes til å hedre krigens frihetskjempere og motstandsfolk.¹⁶⁵

Minnesmarkeringer ligger nært den kulturelle fortolkningen til Anne Eriksen. Ifølge hun utgjør minnesmarkeringer- og jubileer en av bestanddelene til den kollektive erindringen om krigen.¹⁶⁶ Avdukinger av nye bautaer er i seg selv en høytid, likesom de brukes til senere markeringer med bekransning og taler. Minnesmarkeringene er derfor i seg selv tradisjonsskapende.¹⁶⁷ Ifølge Eriksen er Kongens nærvær en slags garanti for markeringens

¹⁶⁴ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 120. Eriksen beskriver hvordan årlige minnehøytideligheter vanligvis er mindre anlagt enn jubileene.

¹⁶⁵ Kverndokk, Kyrre. «Krigens helter og ofre: Akershus festning som krigsminnelandskap». I *Materiell kultur og kulturens materialitet*, redigert av Naguib, Saphinaz-Amal og Bjarne Rogan, 97-121. (Oslo: Novous, 2011), 104.

¹⁶⁶ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 120; 132.

¹⁶⁷ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 121.

autentisitet, det samme er riks- og lokalpolitikere som holder taler og legger ned krans.¹⁶⁸

Som vi skal se ble Partisanbautaen avduket i alt 1948, men først representert ved H.M. Kong Olav i 1983, noe som er interessant. Samtidig, kanskje er det mulig å undersøke om partisanene ble en del av en tradisjon. I så fall er det interessant å undersøke hvem som har stått bak tradisjonen og hvem som har videreført den.

Minnesmarkeringer gjennomføres ofte på minnesteder eller ved minnebautaer. Ifølge folkloristen Kyrre Kverndokk er stedet aldri nøytralt, tvert imot, det er alltid ladet og fylt med mening.¹⁶⁹ Meningene kan være individuelle, kulturelle og kollektive. Hvilken mening som tilhører stedet, blir derfor avgjort ut fra de ulike gruppene. Det vil si, flere meninger kan tilhøre det samme minnstedet. På den andre siden skriver Kverndokk: «Monumentet nagler krigsminnet til landskapet».¹⁷⁰ Minnet får dermed en bestemt form gjennom monumentet, som igjen blir «naglet» til minnstedet. På en måte kan derfor minnstedet bestå av flere minner eller meninger, mens monumentet vil formidle et bestemt minne. Videre blir monumenter reist for de døde, men de knyttes også de levende. Ifølge Koselleck blir de levende forpliktet de døde, det vil si, de dødes sak ble også de levendes sak.¹⁷¹ Eriksen har også påpekt hvordan de dødes ble knyttet en større sak. For eksempel gjennom monumentenes inskripsjoner som: «falt for fedrelandet» eller «gav livet for friheten».¹⁷²

For partisanene formilder deres bautaer ofte et bestemt minne og budskap – og de er tett forbundet med minnstedet. For eksempel ved partisanbautaen i Kiberg eller monumentet over de falne i Berlevåg. Fra et forskningsperspektiv er slike monumenter å foretrekke, ved at det er liten tvil om hvilket minne eller hvilken gruppe som markeres. Derimot, som følge av et tynt kildegrunnlag, har det vært nødvendig å studere flere monumenter enn disse. Blant annet bautaen over de falne fra Sør-Varanger. Fra ett ståsted representerer bautaen samtlige falne nordmenn i Sør-Varanger. Fra et annet ståsted representerer den særskilt de som falt som følge av aktiv motstand, noe som ble understreket ved avdukingen. I tillegg utgjøres motstanden av flere grupper, som partisaner og partisanhjelpere, motstandsfolk med tilknytning England og Shetland, motstandsfolk med tilknytning den Røde Armé, eller andre som falt grunnet fluktforsøk eller familiære bånd til motstandsarbeidet.¹⁷³ Dette monumentet

¹⁶⁸ Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 127-128.

¹⁶⁹ Kverndokk, «Krigens helter og ofre», 99.

¹⁷⁰ Kverndokk, «Krigens helter og ofre», 98.

¹⁷¹ Koselleck 2002, sitert i Aas, Steinar. «Norwegian and Soviet/Russian World War II Memory Policy During the Cold War and the Post-Soviet Years». *Acta Borealia*, 29:2 (2012): 216-239, 219.

¹⁷² Eriksen, *Det var noe annet under krigen*, 123.

¹⁷³ Sør-Varanger Avis 04.07.1953.

kan dermed representere flere minner, flere grupper og flere minnesteder – noe som bør tas til betraktning.

Videre er bautaeen reist i Kirkenes, hvor også russemonumentet er satt opp. I den anledning har samtlige jubileer fra og med 1954 foretatt en dobbel kransnedleggelse ved respektive bautaeer. Dermed fremstår Kirkenes som «hovedmarkeringen» for frigjøringen av Finnmark, likesom minnestedet formidler flere minner. Fra ett ståsted blir bauten over de falne fra Sør-Varanger dratt inn i en norsk-sovjetisk kontekst for markeringen som helhet. Fra et annet ståsted skiller dobbeltnedleggingen dem fra hverandre, hvor en del av seremonien gjennomføres ved russemonumentet og en annen ved bautaeen over de falne fra Sør-Varanger. Hvor dette har medført utfordringer, har det også vært en anledning til å sammenligne narrativ og representasjon mellom lokale og nasjonale markeringer. For å klargjøre, de monumentene som følges gjennom analysen er:

Bautaeen over de falne fra Kiberg, senere kjent som partisanbautaeen i Kiberg. Avduket den 22.08.1948 av Alfred Halvari (Eks-ordfører og dro til sovjet under krigen, NKP- politiker, men meldte seg senere ut).¹⁷⁴ Ble overlevert til ordfører i Vardø Herred, Leif Nervik (AP) som holdt kort tale og lyste fred over deres minne. Viseordfører Karl Holt (AP) la ned krans og bestyrer Richard Bodin (NKP) holdt hovedtalen. Arbeidet ble finansiert gjennom en lokal innsamlingsaksjon, med bautakomiteens formann Halvari i spissen.¹⁷⁵ Den ble reist ved internatet i Kiberg og under bautaeen sto det: «De ga sitt liv for Norge».

Bautaeen over de falne i Sør-Varanger, blir også omtalt som bautaeen over de falne nordmenn (fra Sør-Varanger). Avduket den 05.07.1953 av Axel Borgen (rektor). Overlevert til setteordfører i Sør-Varanger kommune, A.K. Mikkola (AP). Bautaeen ble satt opp av kommunen og plassert i bibliotekhagen i Kirkenes. Inskripsjonen består av navn på 19 personer.¹⁷⁶ Samtlige hadde tilknytning motstandskampen under andre verdenskrig. Syv av disse er beskrevet som partisan, en som aktiv hjelper for partisanene og to som aktiv i forbindelse med Sovjetsamveldet eller den Røde Armé.¹⁷⁷ En falt også som følge av familiære bånd til partisanvirksomheten. Bautaeen har også fått en minneplate over sjøfolk fra Sør-Varanger som falt under krigen.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Finnmarken 24.08.1948; Jentoft, *Mennesker ved en grense*, 254.

¹⁷⁵ Finnmarken 03.08.1948.

¹⁷⁶ Finnmarken 30.06.1953.

¹⁷⁷ Sør-Varanger Avis 04.07.1953.

¹⁷⁸ Sør-Varanger Historielag. *Minnesmerker i Sør-Varanger* (Kirkenes: Sør-Varanger Historielag, 2008), 32.

Det russiske krigsminnesmerket i Kirkenes, også kjent som russemonumentet eller den russiske soldat. Avduket 08.06.1952 av statsråd Peder Holt. Oppsatt av Sør-Varanger kommune og den norske stat. Oppsatt i sentrum på Haganes, Kirkenes. Reist til takknemlighet ovenfor den Røde Armés frigjøring av Finnmark, etter opprinnelig avtale i 1945 mellom Norge og Sovjetunionen.¹⁷⁹

Ved enkelte tilfeller gjøres også sideblikk til partisanbautaen i Berlevåg (1966) og partisanbautaen i Neiden (1995).

4.2 Påstanden bekrefte

Krigens slutt markerte våpenstillstand, frihet og fred. Relativt fort vokste det imidlertid frem en rekke forhold som utfordret verdensfreden på nytt. I den sammenheng vil den politiske konteksten knyttes mot hver jubileumsmarkering. I forlengelse er kapitlene strukturert etter analysens funn. Det vil si, jeg vil først presentere jubileer som på en eller annen måte kan bekrefte påstanden. Deretter vil jeg presentere jubileer som kan avkrefte den. I utgangspunktet følges jubileene, men perioden fra 1945-1953 vil behandles for seg selv. Dels grunnet antallet avdukinger av bautaer i perioden, dels grunnet de politiske omveltningene som fant sted.

Størst sammenheng mellom politisk klima og fremstillinger av partisanene spores for jubileumsmarkeringene i 1954/55, 1974/75 og 1994/95. Dette gjelder også delvis for perioden mellom 1945-1953. Jubileet i 1954/55 viser hvordan partisanene ble utelatt fra markeringer, mens den politiske konteksten fortsatt var anspent. Jubileet i 1974/75 og jubileet i 1994/95 har til felles at partisanene ble fremstilt på en god måte – mens den politiske konteksten var preget av lavspenning. Perioden mellom 1945-1953 viser hvordan partisanene ble preget av den politiske utviklingen nasjonalt, men at lokal holdning skilte seg fra politisk samtid.

4.2.1 1945/53: Den lokale holdningen skilte seg fra den nasjonale

I denne perioden finnes store politiske omveltninger. Den første tiden etter krigen ble det lagt ned innsats for den tiltenkte organisasjonen FN, som for Norges del initierte brobyggingspolitikken.¹⁸⁰ FN skulle bidra til en mer fredfull verdensorden og Norge hadde gode forutsetninger for å opparbeide et likeverdig forhold til USA, Storbritannia og Sovjetunionen.¹⁸¹ Brobyggingspolitikken ble dermed den utenrikspolitiske linjen de første årene etter krigen. Perioden fra 1948 til 1953 omtales derimot som «de dype kalde krig årene» og kan betraktes en klar spenning. Ifølge Stian Bones var det: «få tegn til samarbeid, grensa

¹⁷⁹ Sør-Varanger Historielag. *Minnesmerker i Sør-Varanger*, 52; VG 09.09.1952.

¹⁸⁰ Furre, *Norsk historie 1914-2000*, 195; Holtsmark, *Naboer i frykt og forventning*, 247

¹⁸¹ Holtsmark, *Naboer i frykt og forventning*, 223; 247

var stengt, retorikken var hard, og det internasjonale klimaet var på et bunn-nivå». ¹⁸² Dette kom som følge av en rekke mindre hendelser, men overordnet kan det sees i lys av voksende sovjetiske innflytelsessfærer på den ene siden, og oppdemming fra USA på den andre siden. ¹⁸³

Det globalpolitiske landskapet ble gjenspeilet i Norge på flere nivå. For å gjenta, den 29. februar 1948 holdt statsminister Einar Gerhardsen tale på Kråkerøy. ¹⁸⁴ Med talen feide Gerhardsen all tvil av banen: kommunismen måtte nedkjempes – og den måtte nedkjempes hjemme i Norge. Etter noen uenigheter om utenrikspolitisk strategi, signerte også Norge Atlanterhavspakten den 4. april 1949. Dermed ble det tatt et standpunkt i forholdet mellom Øst og Vest. ¹⁸⁵ Videre var det en sikkerhetspolitisk avgjørelse om å flytte alle russiske krigsgraver i Nord-Norge til én felles gravlund på Tjøtta. Spredte russiske krigsgraver åpnet for sovjetisk besøk på flere steder i Nord-Norge. Til tross for at dette kunne fremmet felles norsk-sovjetiske erfaringer, var det også var en gylden mulighet for sovjetisk etterretning – noe norske myndigheter var klar over. ¹⁸⁶ Saken, kjent som Operasjon Asfalt, markerer en minnepolitisk linje som fordret større avstand til Sovjetunionen enn tidligere. ¹⁸⁷

Bones påpekt at 1. mai i Narvik i 1947 var en felles feiring mellom DNA og NKP, mens det i 1948 var blitt en kampdag mot kommunismen. ¹⁸⁸ Det samme spores for vennskapssambandet Norge-Sovjetunionen, som hadde over 50.000 medlemmer i 1946. ¹⁸⁹ Blant dem arbeiderpartimenn som Einar Gerhardsen og Martin Tranmæl, samt Forsvarssjef Otto Ruge og formannen i NIF Olaf Helset. Etter 1948 ble derimot sambandet ansett som en «isolert sekt uten troverdighet» og i 1950 besto det av kun 1170 medlemmer. Sentrale personer forlot organisasjonen og det ble tydelig at sambandet var kontrollert av NKP. Videre ble det bygd opp et nasjonalt overvåkningssystem av kommunistisk aktivitet. Det var POT som sto fremst i arbeidet, samt det ble assistert av intern og ekstern gransking hos flere organisasjoner. Denne overvåkingen kom til å påvirke partisanene direkte.

¹⁸² Bones, «Kald Krig», 485.

¹⁸³ Bones, «Kald Krig», 474; Furre, *Norsk historie 1914-2000*, 196.

¹⁸⁴ Solumsmoen, Olaf og Larssen, Olav. *Med Einar Gerhardsen gjennom 20 år* (Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1967), 61-62.

¹⁸⁵ Bones, «Kald Krig», 477.

¹⁸⁶ Holtsmark, *Naboer i frykt og forventning*, 340.

¹⁸⁷ Holtsmark, *Naboer i frykt og forventning*, 341.

¹⁸⁸ Bones, «Kald Krig», 480.

¹⁸⁹ Holtsmark, *Naboer i frykt og forventning*, 333-334.

Hva angår presseomtale og markeringer, viser denne perioden en dobbelthet hva angår politisk samtid, noe som blir spesielt synlig etter 1948. Lokalt ble partisanene fremstilt godt, mens ingen nasjonale krefter kastet lys over gruppen. Først, rett etter krigen spores gode holdninger og mobilisering for gjenreising. Under en minnefest i 1945 ble partisanene tildelt særskilt oppmerksomhet. Deres tapperhet og lojalitet ble trukket frem, samt det ble uttrykt ønske om å reise bauta for partisanen Trygve Eriksen.¹⁹⁰ På festen ble også Finnmarks fangeforbund opprettet. Forbundet utarbeidet en rekke mål og flere av disse kan sees i lys av partisanene. Blant annet: reise bautaer for falne, reise bautaer for frihetskjempere, samt utøve økonomisk bistand til Finnmarkspartisanene og deres etterlatte.¹⁹¹ Senere i 1945 ble gruppen omtalt positivt hos aviser som Nordlys, Nordland Arbeiderblad og Friheten.

Hos førstnevnte ble partisan-hjelpere omtalt som «uredd» og «hardfør», samt det ble dratt et skille mellom motstandskamp og angiveri. På rett side var partisanen Osvald Furumo* og andre i Pasvik som deltok ved å gi informasjon til partisaner.¹⁹² De to siste avisene var organ for NKP, noe deres omtale bærer preg av. Partisanene ble fremstilt godt, men tydelig dreid inn i partipolitisk kontekst.¹⁹³ Frihetens oppslag fremstår også som et korrektiv til forholdet mellom motstandskampen i Nord-Norge og sørlige deler av landet. Avisen påpeker hvordan «lite eller intet berettes om kampene i Nord-Norge».¹⁹⁴ Holdningen i Friheten og de to nordnorske avisene, bør derfor ikke forveksles med en nasjonal holdning. Lokalt var det derimot ingen tvil om at partisanene ble verdsatt høyt, noe både gjenreisningsarbeid og presseomtale tyder på. Samtidig var omfanget av oppslag omkring partisanene langt mindre i 1945, enn ved utgangen av perioden i 1953. Dermed bekreftes Bones sin påstand om innføring av partisan-begrepet.

Avdukingene av partisanbautaen i Kiberg i 1948 og bautaen over de falne fra Sør-Varanger i 1953, videreførte den positive fremstillingen av partisanene. Riktignok uten bruk av partisan-begrepet under avdukingene og uten oppslag i riksdekkende aviser. I Kiberg talte Richard Bodin (NKP) og det var liten tvil om hvem som ble markert. I forkant av avdukingen i 1953 presenterte Sør-Varanger Avis data om de falne, hvor det ble klargjort at flere var partisaner.¹⁹⁵ Holdningen overfor partisanene kommer best til syne gjennom narrativ under

¹⁹⁰ Nordlys 10.07.1945.

¹⁹¹ Nordlys 05.07.1945; Nordlys 09.08.1945.

¹⁹² Nordlys 18.08.1945.

* Blir omtalt både som Osvald Harjo og Osvald Furumo gjennom kildematerialet.

¹⁹³ Nordland Arbeiderblad 20.09.1945.

¹⁹⁴ Friheten 20.12.1945.

¹⁹⁵ Sør-Varanger Avis 04.07.1953.

avdukingene og i pressens dekning av begivenhetene. Ord som motstandsmenn, hjemmefront, frihetskjemper og martyrer ble benyttet i taler. Videre ble deres kamp knyttet mot Norge og fedrelandskjærligheten, i møtet med den tyske okkupasjonsmakten-, uretten- og mørket.¹⁹⁶ Dette har for øvrig klare likhetstrekk med nasjonale fremstillinger om krigen.

Avisen Finnmarken dekket samtlige avdukinger og var svært raus i sin omtale. Som organ for Arbeiderpartiet er dette interessant. I tillegg, ifølge Bones ble redaktør Sverre Nilsen håndplukket fra sentralstyret i Arbeiderpartiet, og tilsatt fra 1950.¹⁹⁷ På mange måter brøt Finnmarken med den nasjonale linjen for partiet. Hvordan har det seg? Begge sakene handlet tross alt om kommunister og partisaner-, avdukingene skjedde etter kråkerøytalen- og det internasjonale klima var på bunn. Slik jeg ser det, bør trolig ansvar og dekningsområde tas til betraktning. Det samme gjelder konteksten av avdukingen i 1953, hvor de falne ble utgjort av flere enn partisanene. Et annet forslag er at avisen opererte med et skille mellom nyhetssak og kampsak. Dette blir tydelig sammenlignet med avisens oppslag omkring spionsaken senere i 1953. Handlingene til spionene ble beskrevet som «En judas-gjerning mot sitt folk».¹⁹⁸ Trolig var avdukingene en nyhetssak og dens kontekst ga rom for å utøve sympati. Det var ikke spionsaken: et narrativ med partisaner og kommunister som avslørte forrædere – kunne trolig ikke ha passet bedre overens med det uttalte mål om å nedkjempe dem.

Hva angår minnepolitikk ble markeringene i 1948 og 1953 planlagt-, finansiert- og gjennomført av lokale og regionale krefter.¹⁹⁹ Derfor bør den gode holdningen først og fremst betraktes som lokal eller regional. En interessant sammenligning blir derfor avdukingen av russemonumentet i 1952. Monumentet var finansiert av den norske stat, norske militære- og sivile myndigheter var til stede, og begivenheten nådde ut gjennom riksdekkende presse.²⁰⁰ Det vil si, norske myndigheter hadde åpenbart evne til å markere de forhold som ble betraktet minneverdig, likesom riksdekkende presse trykket oppsalg om markeringer av betydning. Kanskje var partisanene verken minneverdig eller av betydning i en nasjonal kontekst? Det er i alle fall mye som tyder på at den nasjonale holdningen skilte seg fra den lokale.

Dette resonnementet bør imidlertid nyanseres. Det ble alt i 1945 inngått en norsk-sovjetisk avtale om et monument for den sovjetiske innsatsen. Planen var riktignok ikke at den norske stat skulle finansiere monumentet, men det ble likevel et poeng for utenriksdepartementet å ta

¹⁹⁶ Finnmarken 24.08.1948; Sør-Varanger Avis 08.07.1953.

¹⁹⁷ Bones, *I oppdemningspolitikens grenseland*, 237.

¹⁹⁸ Finnmarken 18.11.1953.

¹⁹⁹ Finnmarken 03.08.1948.

²⁰⁰ VG 09.09.1952; Aftenposten 09.09.1952; Friheten 09.09.1952.

føringen i arbeidet med monumentet.²⁰¹ Ifølge Markussen og Mankova bør dette sees i lys av diplomatiske forhold til Vest-Tyskland. Det opprinnelige monumentet var en russisk soldat som trampet på den tyske ørnen. Da Vest-Tyskland tok i bruk den tyske ørnen i sitt flagg, ble denne planen forkastet, og ørnen byttet ut med en stein. Historikeren Steinar Aas har i tillegg foreslått at man kan ha fryktet lavere eksportinntekter fra Vest-Tyskland.²⁰² Både finansering og deltakelse fra norske myndigheter, bør derfor sees i lys av denne avtalen. I 1952 møtte statsråd Peder Holt og han talte om at det måtte «herske fred og forståelse mellom Norge og Sovjet-Samveldet».²⁰³

Samme helg ble Grinimonumentet avduket lenger sør i landet, for øvrig gjengitt i samme utgaver av VG og Aftenposten. I VG sto det: «monumentet over motstandsviljen, symbolisert ved bysten av Lauritz Sand, ble avduket i nærvær av Kongen og Kronprinsen [...]».²⁰⁴ I Aftenposten ble det trykt et bilde av Sand som håndhilste på Kongen. Presseomtalen kan derfor gi et uttrykk av kongefamilien som sentrale aktører ved minnetilstelninger. Fra ett ståsted er det kanskje naturlig at kongehuset var representert, ettersom Grini var den største fangeleiren under krigen. På samme tid viser saken hvordan nasjonale krefter var ulikt representert ved minnesmarkeringer. Sammenlignet med avdukingene i 1948 og 1953, fremstår begge avdukingene i 1952 som en tydelig motpol.

For å oppsummere virker det som den lokale holdningen var god overfor partisanene i perioden mellom 1945-1953. Vendepunktet i den lokale pressen kom som følge av spionsakene. Frem til dette skilte holdningen seg fra den politiske utviklingen i samtiden. Omvendt virker den nasjonale holdningen å følge det politiske klima. Mangelfull deltakelse og presseomtale om partisanene peker i den retningen. Dette blir underbygget av et adskillelig større innslag av nasjonale representanter ved avdukingene av russemonumentet og Grinimonumentet. Det er riktignok vanskelig å påvise en artikulert dårlig holdning overfor partisanene, i alle fall før spionsakene tok løs.

Tatt i betraktning den norsk-sovjetiske avtalen fra 1945, bør det også tildeles forståelse for norske myndigheters deltakelse ved russemonumentet. I tillegg beseiret den Røde Armé tross alt den tyske okkupasjonsmakten i Finnmark. I sum kunne nok ikke markeringen oversees av norske myndigheter, selv med et internasjonalt klima på bunn-nivå. I omvendt forstand var

²⁰¹ Markussen & Mankova, «Krig og minnepolitikk», 493.

²⁰² Aas, «Norwegian and Sovjet/Russian World War II Memory Policy», 227.

²⁰³ VG 09.09.1952.

²⁰⁴ VG 09.09.1952.

kanskje det kjølige klimaet i seg selv et påskudd for å anerkjenne den østlige naboen. Det ga i alle fall en anledning for statsråd Peder Holt til å fremme et narrativ med håp om fred og forståelse mellom statene.

4.2.2 1954/55: Partisanene manglet invitasjoner og ble bortglemt

Til forskjell fra de «dype kalde krig årene», markerte Josef Stalins død i 1953 et vendepunkt i den globalpolitiske situasjonen. Det samme gjaldt Koreakrigens slutt det samme året. Det var likevel endringer i Sovjetunionens utenrikspolitiske linje, som først og fremst påvirket den nye verdensscenen. «Fredelig sameksistens» som ny politisk strategi.²⁰⁵ Hvor Stalin betraktet den kalde krigen som opptakten til en ny krig, anså Nikita Khrusjtsjov det som en strid om systemer – hvor «hans system ville gå seirende ut». For Sovjetunionens utenrikspolitikk medførte dette blant annet tanken om nøytrale buffere mellom blokkene, noe som tidligere var utelukket. Det ble også satset på økonomi, utbygging, vitenskap og teknologi.

I Norge var det ingen umiddelbar enighet om hvilken holdning man skulle ta til Sovjetunionens nye linje. Det fantes en disputt langs to hovedakser. Den ene gikk ut på vedvarende oppdemning mot Sovjetunionen med kommunikasjon på et minimum. Hovedårsaken var kampen om samfunnssystemer – enten så presset man kommunismen bakover eller så vant den terrenget selv.²⁰⁶ Sovjetstaten måtte fortsatt ansees som ekspansjonistisk og i dette perspektivet var det verken mulig eller forsvarlig med «fredelig sameksistens». Derimot var politisk oppdemning og militær avskrekking i sentrum av den politiske strategien. Blant annet var Håkon Lie forberedt på å ta inn atomvåpen til Norge for å øke avskrekkingen.

Dette skilte seg fra den andre linjen i Arbeiderpartiet, anført av Gerhardsen. Denne strategien hevdet det var mulig å «endre» Sovjetunionen, til tross for også denne strategien betraktet Sovjet som et diktatur. Sovjetunionen kunne ikke utelukkes fra statssystemet og deres politikk måtte ikke forstås som uforanderlig. Enkelte pekte også på den fastlåste situasjonen mellom USA og Sovjetunionen som den største trusselen i samtiden, hvor misforståelser kunne utløse en krig som ingen ville ha. Strategien samlet seg derfor om den politiske prosessen og omtales av Bones og Holtmark som «kritisk dialog».²⁰⁷ Det handlet om at enkelte områder fortsatt kunne diskuteres til tross for at man var rivaler, og man søkte mot fredfulle løsninger, økt tillitt og normalisering.

²⁰⁵ Holtmark, *Naboer i frykt og forventning*, 349.

²⁰⁶ Bones, «Kald Krig», 482; Holtmark, *Naboer i frykt og forventning*, 353.

²⁰⁷ Bones, «Kald Krig», 484; Holtmark, *Naboer i frykt og forventning*, 353.

Det var denne strategien Gerhardsen-regjeringen til slutt førte frem som en utenrikspolitisk linje. Ifølge Holtmark skjedde dette først i årene mellom 1955-1958, mens perioden i forkant omtales som meget forsiktig og avventende.²⁰⁸ Den utenrikspolitiske konteksten for minnesmarkeringene i 1954 og 1955 befant seg på en måte midt imellom. Likevel spores tidlige tendenser til «fredelig sameksistens», som for øvrig kan knyttes direkte til dette forskningsfeltet. Det vil si, den første lovlige grensepasseringen siden 1950, var sovjetiske gjester til 10-årsjubileet i Kirkenes. Motsatt vei ble Gerhardsen, som den første regjeringssjef for et NATO-land, offisielt invitert på besøk til Sovjetunionen i 1955. Videre slapp Otto Larsen slapp fri fra sovjetisk fangenskap i 1953, og i 1955 ble Emil Isaksen og Osvald Harjo løslatt til Norge.²⁰⁹ Sistnevnte som et resultat av Gerhardsens besøk.

I Norge vedvarte derimot motsetningene. Hvor løslatelsen av enkelte norske partisaner ble påvirket av sameksistensen, ble partisanene utnyttet til et annet formål i Norge. Det vil si, de hjemvendte partisanene ble brukt som redskaper i kampen mellom AP og NKP. Gjennom bokutgivelser, intervjuer og foredragsturneer spilte de hovedroller i arbeiderpartiets antikommunisme. Partisanen Otto Larsen utga i 1954 boken *Jeg var Sovjetspion*. Det var imidlertid Einar Gerhardsens bror og redaktør i Arbeiderbladet, Rolf, som sto bak ideen.²¹⁰ Emil Isaksens hjemkomst vakte like stor antikommunistisk oppmerksomhet, likesom Harjo's bok *Moskva kjenner ingen tårer* (1956) ble dratt inn i det samme sporet.²¹¹ Spionsakene som tok til i 1953, ble heller ikke avsluttet med at syv personer ble dømt i saken i 1954. Sovjetflyktingene var særlig utsatt for tilnærminger av sovjetiske etterretningstjenester under og etter krigen, ifølge POT.²¹² I 1954-1955 var dermed den norsk-sovjetiske relasjonen forsiktig og avventende, mens det innenfor Norges rammer var stor grad av motsetninger, overvåkning og antikommunistisk arbeid.

Hva angår partisanene, fikk de liten omtale i forbindelse med frigjøringsmarkeringene i 1954 og 1955. Det finnes ingen aviser som gjengir en markering i oktober 1954 særskilt for partisanene, mens det i 1955 har blitt avdekket noen få. Kildematerialet om 10-årsjubileet i Kirkenes var derimot større. I forkant kunne VG skilte med overskriften «Finnmarks befrier TIL OSLO i dag».²¹³ Avisen Tromsø trykte et oppslag med overskriften: «Høye russiske og

²⁰⁸ Holtmark, *Naboer i frykt og forventning*, 347-348.

²⁰⁹ Holtmark, *Naboer i frykt og forventning*, 364-365.

²¹⁰ Holtmark, *Naboer i frykt og forventning*, 367.

²¹¹ Holtmark, *Naboer i frykt og forventning*, 368.

²¹² Bergh og Eriksen 1998, sitert i Holtmark, *Naboer i frykt og forventning*, 439.

²¹³ VG 15.10.1954.

norske militære sjefer deltar».²¹⁴ Friheten opplyste på sin side om en delegasjon sovjetkunstnere som var på turné i Norge i anledning frigjøringsmarkeringen.²¹⁵ Uavhengig om gjestene var «befriere», «høye sjefer» eller «kunstnere», tyder presseomtalen på at de ble verdsatt for anledningen.

Det første punktet på dagen var knyttet til de falne nordmenn. Bekransningen omtales som enkel og gripende, med Garnisonen i Sør-Varanger på plass. Varaordføreren Hilmar Isaksen (AP) la ned krans som hyllest fra befolkningen og talte at: «vi i dag 10 år etter frigjøringen minnes de av våre landsmenn som ga sitt liv i kampen».²¹⁶ Admiral Nils Bruun la ned krans fra det norske forsvaret og holdt en appell om «det offer og innsats disse nordmennene hadde gitt, alltid måtte stå som et lysende eksempel for oss».²¹⁷ Det ble også lagt ned krans fra Sovjetunionens ambassadør i Norge, sambandet Norge-Sovjetunionen og Kirkenes kommunistlag. Høytideligheten ble avsluttet med den norske nasjonalsangen.

De falne fra Sør-Varanger ble dermed tildelt relativt stor oppmerksomhet i Kirkenes, til tross for at markeringen senere på dagen var av langt større målestokk. Det er også verdt å bemerke seg at deres offer i kampen ble trukket frem, både av lokale og nasjonale aktører. Begrepet partisaner ble imidlertid ikke benyttet, til likhet med de andre falne. Samtlige ble omtalt som falne nordmenn. Videre er det interessant at varaordføreren i Sør-Varanger holdt tale for de falne nordmenn, mens det var justisminister Gustav Sjøstad som talte ved russemonumentet. I talen ble det for øvrig gjort et av poeng av FN-dagen og troen på et godt naboskap til Sovjetunionen. Samtidig virket Sjøstad å fremheve norsk krigsinnsats, mens den sovjetiske innsatsen ble holdt til et minimum. Ifølge Myklebost og Markussen, er dette et kjent trekk ved den norsk-russiske feiringen i Kirkenes etter krigen.²¹⁸

Arrangørene av 10års-jubileet hadde invitert flere enn noen gang før, men likevel ble ikke partisanene invitert. Etter en stund kom reaksjonen gjennom avisen Tromsø: «Mange kjente menn manglet. Partisanene misfornøyd med at de ikke ble innbudt til minnehøytideligheten i Kirkenes. [...] De hadde lyst til å komme, men var ikke invitert».²¹⁹ Implisitt ble partisanene fremstilt godt ved bautaen over de falne fra Sør-Varanger. Mangelen på invitasjoner setter et slikt perspektiv i tvil. Og var det gjort bevisst? En mindre dramatisk forklaring er at

²¹⁴ Tromsø 16.10.1954.

²¹⁵ Friheten 07.10.1954.

²¹⁶ Finnmarken 26.10.1954.

²¹⁷ Finnmarken 26.10.1954.

²¹⁸ Myklebost og Markussen, «Dragkamp og balansegang», 77.

²¹⁹ Tromsø 06.11.1954.

arrangørene forventet at befolkningen fant veien på egenhånd, det ble tross alt informert i avis og radio. Samtidig, partisanene var delaktige i kampen mot tyskerne og de hadde felles erfaringer med sovjetiske soldater. Ved en tilstelning som ikke bare feiret frigjøringen av Finnmark – men også deres falne kamerater på norsk og sovjetisk side – forventet de nok en formell invitasjon. Kanskje ble partisanene utelatt – på samme måte som Sjøstad forsøkte å redusere sovjetisk krigsinnsats. Fra et annet perspektivet ble de kanskje utelatt som følge av sikkerhetspolitikken, hvor man kan se for seg en risiko ved å tillate en omgang mellom partisanene og deres gamle arbeidsgivere.

Frigjøringsdagen 8. mai 1955 ble omtalt kortfattet i lokal presse. I Kirkenes ble det foretatt dobbel kransnedleggelse, hvor «dagens tale» ble holdt ved bautaen over de falne nordmenn.²²⁰ Sør-Varanger kommune var representert av materialsjef Sigurd Husand (H) som holdt talen og garnisonen var til stede. Enda mindre enn dekningen i Kirkenes, var dekningen fra Kiberg. I Finnmarken sto det i sin helhet: «På Kiberg var det den 7. mai en liten høytidelighet ved bautaen over de falne, hvor det ble lagt ned kranser og hvor ordfører Nervik talte».²²¹ Fra ett ståsted kan den lunkne pressedekningen skyldes landsdelens forhold til frigjøringsdagen i oktober, fra et annet ståsted kan det uttrykke en dårlig holdning overfor partisanene. Kontrasten er i alle fall stor til avisens holdning i 1948.

I Berlevåg hadde kommunen ingen planer om å feire partisan-hjelperne, noe som skapte sterke reaksjoner. Gjennom Nordland Arbeiderblad sto blant annet:

Disse 7 var en del av det illegale apparatet som fra Løvika i Berlevåg kommune forsynte de allierte gjennom en hemmelig avsender og var kontaktmenn for partisanene som opererte på Øst-Finnmark. Vi vet alle hvilken rolle dette illegale arbeidet spilte for krigens gang og for erobringen av Øst-Finnmark høsten 1944. Hele Berlevågs befolkning ventet at kommunen og dens ordfører skulle ha arrangert en høytidelighet på frigjøringsdagen, slik det ble gjort ut over landet, at man skulle ha hedret disse falne patrioter ved en tilstelning på kirkegården. Dagen ble forbigått i stillhet, bortsett fra flagging på Rådhuset.²²²

Hvor enkelte av partisanene følte de manglet en invitasjon til 10årsjubileet for frigjøringen av Finnmark året før, følte omentrent hele Berlevåg seg bortglemt av ordføreren. Det ble opplyst

²²⁰ Finnmarken 10.05.1955.

²²¹ Finnmarken 14.05.1955.

²²² Nordland Arbeiderblad 14.05.1955.

om at Berlevåg Kommunistiske Parti fikk i stand en minnehøytidelighet omgående, i vakuemet av kommunens ikke-markering på dagen. I det som oppleves som et skarpt motsvar sto følgende: «Møtet viser at det ikke nytter å innstille folk på å glemme de som ga sitt liv for frihetens sak».²²³

Den samme avisen trykte senere et interessant apropos til den nasjonale feiringen på Akershus festning. I det som best kan beskrives som en tordentale, tok Kåre Selnes et oppgjør med H.K.H Olavs tale for anledningen og til hele tilstelningen som NATO-propaganda. En tydelig irritert Selnes uttalte: «Det er jo ikke akkurat fra talerstolen hans kongelige høyhet har imponert oss mest, nå greide han imidlertid mesterstykket å befri Finnmark fra general Rendulics banditter uten hjelp fra en eneste sovjetsoldat».²²⁴ Selnes fortsatte med å legge kortene på bordet hva angår frigjøringen av Finnmark. Blant annet om hvordan det var russerne som presset nazistene tilbake, som ga den første hjelpen til lokalbefolkningen og som supplerte Dahls tropper med militært utstyr. Til slutt skrev han: «Sommeren etter, i Danmark, kom jeg tilfeldigvis til å lese i avisene om en viss norsk generalmajor – «mannen som befridde Finnmark»! Men det er jo offisielt historisk lærdom i disse dager – fra høyeste hold».²²⁵

Det bør understrekes uttalelsene trolig hadde sin partipolitiske agenda. Nordland Arbeiderblad var tross alt et organ for NKP og Selnes et aktivt medlem. Uavhengig vitner uttalelsene om samtidens minnepolitikk, her uttrykt av Kronprins Olav. I stor grad handlet det om å holde sovjetisk innflytelse og innsats til et minimum. Videre, til tross for at en rekke aviser dekket 10årsjubileene, var det totale omfanget sparsomt om partisanene. Nyhetsbildet ble imidlertid preget av to pågående saker. Den ene handlet om rettssaken i forbindelse med spionsaken og den andre handlet om den hjemvendte partisaner Otto Larsen som til stadighet opptrådte offentlig. Ingen av dem bidro til å fremstille partisanene i et godt lys. Spionene fikk blant annet skylden for at hele forsvaret måtte omlegges. Mer direkte holdninger kom også frem, som «vi er angitt av våre landsmenn».²²⁶ Når de første dommene falt, trykte blant annet Dagbladet et oppslag med overskriften: «For mild dom synes folk i Kirkenes».²²⁷

Hva angår Otto Larsen, provoserte han kommunister omentrent hvor enn han dro – og hver gang Larsen kom ut for hardt vær – sto arbeiderpressen beredt til å dekke saken. Ved et

²²³ Nordland Arbeiderblad 14.05.1955.

²²⁴ Nordland Arbeiderblad 12.05.1955.

²²⁵ Nordland Arbeiderblad 12.05.1955.

²²⁶ Finnmarken 04.05.1955; Arbeiderbladet 03.05.1955.

²²⁷ Dagbladet 10.05.1955.

tilfelle skrev Finnmarken: «Kommunistenes fortvilte forsøk på å angripe Larsen ble imidlertid en kjempeflause. Man satt igjen med det inntrykk at publikum ikke tok de mer eller mindre uoverveide, til dels latterlige og simple argumenter høytidelig».²²⁸ Ved en senere anledning skrev avisen noe triumferende: «Det var 5-6 kommunister på møtet i Tromsø, men ingen våget seg i noen dyst med Larsen. De synes å ha krøpet i hi over hele Troms».²²⁹ Finnmarken førte en hard kamp mot den ideologiske motpart og nøyde seg ikke med å forsvare Larsen under angrep. Også stillhet ble en mulighet til å angripe dem.

For å oppsummere, 10årsjubileet i 1954 ble for første gang gjestet av en stor sovjetisk delegasjon, noe som fikk positiv oppmerksomhet i lokal og nasjonal presse. Under seremonien ble det fremmet håp om godt naboskap mellom statene. Fra ett ståsted kan det tyde på opptaktene til en ny utenrikspolitisk linje preget av «fredelig sameksistens». Hovedlinjen i justisminister Sjøstads tale peker imidlertid i motsatt retning. Ovenfor alt fremstod det viktigste som å nedskalere Sovjetunionens krigsinnsats. Å snakke om fredelig sameksistens blir derfor noe forhastet og trolig var relasjonen preget av forsiktighet. Videre var perioden var i større grad preget av offentlige reaksjoner enn den forrige. Blant annet partisanens skuffelse over mangel på invitasjoner eller Berlevåg-samfunnets henstilling til ordføreren, som glemte de falne partisan-hjelperne. Kåre Selnes sin tordentale til kronprins Olav omhandlet ikke partisanene direkte, men føyde seg inn i rekken av utspill om glemt eller forvridt krigsinnsats.

Tatt i betraktning mangfoldet av de inviterte til jubileet, ville det kanskje vært naturlig å invitere også partisanene. De delte felles erfaringer med sovjetiske soldater og var aktive i kampen mot okkupasjonsmakten. Det er kort vei fra å nedskalere Sovjetunionens krigsinnsats til å gjøre det samme overfor partisanene, uten at jeg kan slå fast en slik sammenheng. Partisan var i tillegg blitt et negativt ladet ord i samtidens presse. Otto Larsens foredragsturne og spionsakene hadde bidratt godt på den fronten. På disse feltene hadde lite endret seg fra spionsakene startet i 1953, til 10årsjubileet i 1954. Fra et sikkerhetsperspektiv var det fortsatt rettet mistenksomhet mot partisanene. Kanskje var Norge best tjent med å unngå ny omgang mellom norske partisaner og sovjetiske militære delegasjoner? Uavhengig var ikke holdningene overfor partisanene god, noe som bekrefter sammenhengen til politisk samtid.

²²⁸ Finnmarken 08.10.1954.

²²⁹ Finnmarken 19.11.1954.

4.2.3 1974/75: Preget av gode norsk-sovjetiske relasjoner

Som følge av Cubakrisen i 1962 ble det gradvis mer fokus på avspenning mellom blokkene. Det kom på plass direktelinje mellom Washington og Moskva, prøvestansavtalen ble vedtatt i 1963, det ble forbud mot utplassering av atomvåpen i verdensrommet i 1967 og det ble vedtatt ikkespredningsavtale for atomvåpen i 1968.²³⁰ Nedrustningsforhandlingene SALT 1 og 2, i henholdsvis 1972 og 1974, har blitt stående som viktige milepæler i nedrustningen. Det samme gjelder Helsingforsavtalen av 1975, som fastsatte alleuropeiske konferanser med mål om sikkerhet og samarbeid.²³¹ Også i Norge var det store krefter i sving for å støtte nedrustningsarbeidet. Dette gjaldt alle forsøk på nedrustning, men spesielt arbeidet med å få på plass den europeiske sikkerhetskonferansen.²³² Den politiske konteksten rundt markeringene i 1974 og 1975 kan dermed omtales som et slags høydepunkt for avspenningen.

Dette er perioden hvor politisk samtid i størst grad gjenspeiles med jubileene, om vi ser bort fra 50-årsjubileet. I utvekslings- og samarbeidsviljen i anledning 30-årsjubileet, både i 1974 og 1975, ble partisanene symbolet for en felles kamp mellom Norge og Sovjetunionen. Dette ble delvis uttrykt under markeringene, men spesielt som følge av mengden presseoppslag rundt jubileet. Flere interessenter og organisasjoner benyttet media som en kanal til det offentlige. Innholdet var forskjellig, blant annet pressemeldinger, hilsener fra sambandet Norge-Sovjetunionen, hilsener fra sovjetiske nyhetsbyrå, utveksling av flere typer delegasjoner, og norsk-russiske samarbeid som handelsavtaler og film. Likt for dem alle, var at de på en eller annen måte representerte norsk-sovjetiske relasjoner eller samarbeid. Igjen, i denne konteksten ble partisanene særskilt trukket frem.

Sambandets hilsen i 1974 understreket det norsk-russiske fellesskap. I samme vending ble partisanenes innsats beskrevet som «uvurderlig betydning for frigjøringen av vårt land» og frigjøringen av Øst-Finnmark av «stor betydning for de alliertes endelige seier over Hitler-Tyskland».²³³ Hvor Sambandets fremstilling trolig var farget av godvilje, ble den også støttet av andre aktører. I Finnmarken var den signert av Vardø faglige samorganisasjon, Vardø faglige fiskarlag, Vardø kommuneforening og Vardø Handel & Kontor.²³⁴ Det vil si, flere aktører stilte seg bak budskapet i sambandets hilsen. Kontrasten er stor i forhold til 10- og 20-

²³⁰ Lundestad, Geir. *Øst, Vest, Nord, Sør: Hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*. (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), 80.

²³¹ Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 83.

²³² Holtmark, *Naboer i frykt og forventning*, 460; 467.

²³³ Finnmark Dagblad 18.10.1974.

²³⁴ Finnmarken 19.10.1974.

årsjubileet, hvor partisanene kun ble nevnt som følge av misnøye og ytringer om deres egen plass i jubileumsmarkeringene.

Videre ble 30-årsjubileet en premieredag for filmen «Under en steinhimmel», foran både norske og sovjetiske gjester i Kirkenes. Den ble også spilt i totalt 10 norske byer i anledning jubileet. Produksjonen var et norsk-russisk samarbeid, anført av det norske «Team Film» og det russiske «Len-film». Skuespillerne var representert av begge land – og for de interesserte gjenkjennes kjente norske skikkelser – som Arne Lie og Veslemøy Haslund. Presseomtalen fremstilte partisanene godt. Et utsnitt fra filmen viste tre væpnede menn i kontakt med fienden, med teksten: «Russiske soldater og norske partisaner i kampen om Finnmark».²³⁵ Narrativet i filmen var sentrert rundt den tyske sprengingen av gruvene i Bjørnevatn, hvor 2000 sivile hadde søkt tilflukt. Enkelte kritiserte riktignok regissørens kunstneriske frihet hva angår sprengingen.²³⁶ Dette faller likevel på utsiden av poenget, som er at partisanene ble fremstilt som «helter» i filmen. De spredte panikk i tyske baktropper, de var i skuddvekslinger med fienden og de varslet sovjetiske styrker om å skynde seg – før tyskerne sprengte gruvene med alt som befant seg i den.²³⁷ Filmene ble godt mottatt hos publikum, uttrykt gjennom intervjuet av kino-gjestene på premieren i Tromsø:

Det er kanskje også verdt å merke seg at befolkningen i Finnmark gjorde en innsats i krigen, som kan måle seg med den innsatsen som nordmenn gjorde på andre fronter under krigen. Men de aktive partisaner er ikke tildelt medalje for sin innsats. At det skjedde mye her nord, tror jeg folk har godt av å vite.²³⁸

De falne fra Kiberg ble også markert i 1974.²³⁹ I forkant opplyste Finnmarken kort om begivenheten og senere trykte avisen en pressemelding fra Finnmarks Kommunistiske Parti. Som en del av en gjensidig utveksling av delegasjoner for 30-årsjubileet, skulle en sovjetisk kunstnerdelegasjon delta på bekransningen over de falne fra Kiberg, hvor «mange deltok i frigjøringskampen».²⁴⁰ Dette var Kibergs første sovjetiske besøk i anledning frigjøringsmarkeringene. På nytt var det Finnmarken som opplyste om hendelsene – for øvrig kortfattet og presist. Jeg har tidligere foreslått at Finnmarken kan ha skilt nyhetssak og

²³⁵ Harstad Tiende 17.10.1974.

²³⁶ Nordlys 26.10.1974.

²³⁷ Finnmark Dagblad 19.10.1974.

²³⁷ Tromsø 26.10.1974.

²³⁸ Tromsø 28.10.1974.

²³⁹ Finnmarken 25.10.1974.

²⁴⁰ Finnmarken 23.10.1974.

kampsak fra hverandre. Disse oppslagene peker i samme retning, samtidig som det kan tyde på en oppmykning hos avisen. Som i 1954 og 1964, ble Kiberg i 1974 gitt mindre oppmerksomhet enn Kirkenes. Omfanget var likevel større enn foregående jubileer.

Den positive trenden fortsatte til 1975. I Kirkenes var forsvarsforeningen i Sør-Varanger arrangører, hvor forsvars- og utenriksdepartementet hadde arrangert markeringen året før.²⁴¹ Ved de falne fra Sør-Varanger talte Peder Fiskebech fra forsvarsforeningen og Major Sjonkov fra den russiske ambassade. Til tross for at ingen benyttet partisan-begrepet, kan de ha vært i tankene hos de respektive. Fiskebech sa blant annet: «Det er derfor vi er samlet her i dag for å minnes våre sønner av Sør-Varanger som gav sitt liv i kampen sammen med alle våre allierte styrker som gjorde seieren mulig».²⁴² Sjonkov sa på sin side: «Vi husker, vi vet og verdsetter høyt at norske patrioter gjorde sin innsats i den felles kampen for frigjøringen fra nazismen».²⁴³

En hilsen fra TASS, det ledende nyhets- og telegrambyrået i Sovjet, føyde seg inn i rekken av det politisk-belagte samspillet mellom statene. Partisanene ble et symbol på hvordan samarbeidet fra krigen var videreført til etterkrigstiden, her ved handelsavtaler og nedrustningsarbeid.²⁴⁴ Partisanene ble ikke bare hedret – fra Sovjetisk side fremsto de nærmest avgjørende for tyskernes nederlag i Øst-Finnmark og dermed frigjøringen av hele landet. Det bør understrekes at TASS trolig hadde like store interesser av å fremsnakke sovjetisk interesser, som norske myndigheter tidligere hadde hatt av å nedskalere dem. Blant annet ble Norge rost for å ikke tillate fremmede baser og atomvåpen på norsk jord. Likevel, det store fokuset på samarbeid og nedrustning i lys av politisk samtid, medførte at partisanene ble fremstilt spesielt godt i 1974 og 1975.

Fra et annet ståsted ble nyhetsbildet mellom 20- og 30-årsjubileet preget av andre saker om partisanene. Jarle-Andre Almendingen har kastet lys over disse gjennom sin masteravhandling, med fokusområde på partisanenes tidlige rehabilitering mellom 1968-1983. Ifølge Almendingen ble Kjell Fjørtoft sin artikkelserie i Dagbladet i 1968 et «vendepunkt i deres rehabilitering».²⁴⁵ I artiklene rettet han kritikk mot overvåkningstjenesten, spesielt i kjølvannet av storaksjonen for å avdekke spioner i Kiberg i 1968. Bøkene til Hans Kristian Eriksen i 1969 og 1972 ble også trukket frem som vendepunkt og de høstet stor pressedeckning

²⁴¹ Sør-Varanger Avis 24.10.1974; Finnmarken 29.10.1974.

²⁴² Finnmarken 12.05.1975.

²⁴³ Finnmarken 12.05.1975.

²⁴⁴ Finnmarken 09.05.1975.

²⁴⁵ Almendingen, *Fra sovjetiske spioner til hederlige motstandsfolk*, 34.

i samtiden.²⁴⁶ Det virker dessuten å være en bred enighet i feltet om at både Eriksen og Fjørtoft var viktige, både som kilde til informasjon og som en rehabiliterende kraft.²⁴⁷ Tatt til betraktning bør ikke gode fremstillingen av partisanene i 1974-1975 sees i lys av den politiske samtid alene. For nå velger jeg å påpeke den positive omtalen partisanene fikk som følge av den politiske konteksten under jubileet. Problemstillingen vil imidlertid diskuteres i sin helhet til slutt.

4.2.4 1994/95: Kalde krigen over og partisanene markert større enn noen gang

Hvor den politiske situasjonen i 1974-1975 var god, var situasjonen i 1994-1995 bedre enn samtlige perioder. Mikhail Gorbatsjovs reformpolitikk med Glasnost og Perestrojka, økte omverdens tillitt til Sovjetunionen.²⁴⁸ Samtidig var Gorbatsjovs politikk delvis skyldig for at flere kommunistiske regimer kollapset i 1989, ettersom Sovjetunionen ikke lengre skulle gripe inn i andre land.²⁴⁹ Ifølge Geir Lundestad hadde også den tyske østpolitikken en betydning, ettersom den medbrakte et fokus på rettigheter til rettighetsaktivister i Øst-Europa og Sovjetunionen.²⁵⁰ Uavhengig ble den kalde krigens slutt et faktum og i 1991 ble Sovjetunionen oppløst. Med andre ord, det politiske klima rundt en jubileumsmarkering hadde aldri vært bedre.

Jubileet i 1994-1995 ble markert i større målestokk enn noen ganger før. Først og fremst vitner dette om en klar sammenheng med samtidens globalpolitiske situasjon. Samtidig var det antakeligvis verdt å feire at det var gått hele 50 år siden frigjøringen. Ved feiringen i Kirkenes i 1994, holdt det nye budsjettet en ramme på 2,5 millioner.²⁵¹ Det ble sendt ut 1100 offisielle invitasjoner og hovedprogrammet strekte seg over hele 8 dager. Deltakerlisten besto blant annet av kongeparet, statsminister, utenriksministre og en rekke militære sjefer. Aldri før hadde like mange nasjonale representanter deltatt på jubileumsfeiringen i Kirkenes. Hva angår partisanene, var flere seremonielle punkter på hovedprogrammet spesielt dedikert til dem.²⁵² I tillegg fikk Jørgund Sivertsen og 4 partisaner hilse på Kongen ved Andrevann.

²⁴⁶ Almendingen, *Fra sovjetiske spioner til hederlige motstandsfolk*, 35; 45.

²⁴⁷ Se for eksempel Holtsmark, *Naboer i frykt og forventning*, 440; Jentoft, *Mennesker ved en grense*, 265; 267-273; Markussen & Mankova, «Krig og minnepolitikk», 495; Svendsen, *Helst mot urolig vær*, 29-30.

²⁴⁸ Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 122.

²⁴⁹ Holtsmark, *Naboer i frykt og forventning*, 525.

²⁵⁰ Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 121.

²⁵¹ Finnmarken 04.10.1994.

²⁵² Finnmarken 06.10.1994.

Partisanene ble også takket for deres offervilje ved flere anledninger, blant annet fra fylkesmannen og utenriksministeren.²⁵³

I 1995 ble det skrevet: «Under fredsmarkeringene settes selvsagt også partisanene i fokus».²⁵⁴ Dette uttrykker på mange måter endringen i klartekst. Det vil si, ingenting hadde vært selvsagt hva angår partisanenes plass under 10-, 20- og 30års-jubileene for frigjøringene. Selv om det var en klar forbedring også ved 40-årsjubileet – kan dette først og fremst betraktes som et brudd med tidligere holdning – og ikke som noe selvsagt.²⁵⁵ Pressens beskrivelse av partisanene som selvsagt under jubileet i 1995, bryter derfor klart med samtlige jubileer i analysen. Videre ble partisanene markert i Berlevåg og et nytt partisan-monumentet avduket i Neiden.²⁵⁶ Senere ble også kransnedleggelsen ved partisanbautaen omtalt som en «viktig del av 17. mai feiringen i Kiberg».²⁵⁷ Det vil si, både i 1994 og 1995 var fremstillingen og holdningen omkring partisanene bedre enn noen gang før.

To perspektiver er riktignok verdt å belyse. For det første virket ikke alle å være fornøyde. I 1994 handlet misnøyen om hvordan en markering uten hovedplass for partisanene var både uhistorisk og uverdigg.²⁵⁸ I 1995 føyde flere seg på – Norge hadde en «ubetalt regning».²⁵⁹ Dette gjaldt krigsskadepensjon, gjenreising, anerkjennelse, fordømmelse og mobbing – for å nevne noen. Det ble trukket frem grupper som Alta Bataljon, Krigsseilerne og Jødene.²⁶⁰ Den kompromissløse behandlingen av tyskertøser, tyskerbarn og frontkjempere ble også kritisert. Motsatt ble det stilt spørsmål ved norske brakkebaroner og et «vilkårlig landssvikoppgjør».²⁶¹ Den storstilte feiringen av 50-årsjubileet hadde skapt reaksjoner, og det var flere enn partisanene som hadde en «ubetalt regning». Lignende reaksjoner spores også utenom jubileet. I 1994 reiste den såkalte «Lund-kommisjonen» til Nord-Norge. Enkelte hadde mye å fortelle om overvåkingen av kommunister og partisaner i Finnmark.²⁶²

For det andre blir det et spørsmål om hva som kom først. Det vil si, kan man egentlig avgjøre at den politiske samtid forskyldte partisanenes gode fremstilling i 1994 og 1995? Ved jubileet i 1974 og 1975 var sammenhengen tydeligere – en god holdning overfor partisanene ble

²⁵³ Finnmarken 25.10.1994; Sør-Varanger Avis 25.10.1994.

²⁵⁴ Finnmarken 06.05.1995.

²⁵⁵ Se denne avhandlingens kapittel 4.3.2.

²⁵⁶ Sør-Varanger Avis 03.05.1995.

²⁵⁷ Finnmarken 18.05.1995.

²⁵⁸ Finnmarken 12.05.1994.

²⁵⁹ Harstad Tiende 10.05.1995.

²⁶⁰ Nordlys 08.05.1995.

²⁶¹ Nordlands Framtid 10.05.1995.

²⁶² Finnmarken 27.05.1994.

uttrykt som følge av et godt norsk-sovjetisk forhold, under et internasjonalt tøyvær. Ved 50-årsjubileet kan det stilles spørsmål om politisk samtid *alene* førte til en god holdning overfor partisanene. Trolig bør det tas til betraktning tidligere prosesser. Jeg har alt påpekt hvordan partisan-litteratur- og forfattere kan ha gjort sitt, for å ikke snakke om Kongens kransnedleggelse i 1983. Mellom 40- og 50-årsjubileet hadde i tillegg Kong Harald besøkt Kiberg. Han la ned krans, anerkjente partisanene og kom med en offisiell beklagelse.²⁶³ Å trekke frem politisk samtid *alene* – blir dermed noe overilt.

4.3 Påstanden avkreftes

Jubileene ovenfor virker bekreftende til påstanden. Jubileene i henholdsvis 1964 og 1965, samt 1984 og 1985 viser til det motsatte. Dette kommer til syne på ulikt vis. Ved 20-årsjubileet ser det ikke ut til at det politiske vekselvirket hadde noen påvirkning på partisanene, ut over en overhengende politisk situasjon. Andre faktorer ser ut til å ha påvirket holdningene til partisanene, i større grad enn den politiske samtid. Et slikt perspektiv virker å stemme også for 30-årsjubileet. Samtidig avkreftes påstanden som følge av brudd med politisk samtid. Det vil si, ved jubileet ble partisanene fremstilt bedre enn noen gang, mens det internasjonale klima var på et bunn-nivå. De neste kapitlene vil utdype og diskutere disse funnene.

4.3.1 1964/65: Som følge av spionsakene?

Den politiske linjen preget av «kritisk dialog» og «fredelig sameksistens» ble videreført til denne perioden. Ifølge Knut Einar Eriksen og Helge Pharo var Norge NATO-landet med bredest kontaktflate til Sovjetunionen.²⁶⁴ Etter 1959 ble det større grensetrafikk- og samarbeid, blant annet den norsk-sovjetiske fiskerigrensen i Varangerfjorden og kraftutbygging i Pasvikelva. Ved et besøk i Kiruna i 1962, uttrykte Gerhardsen hvordan det burde være mulig å åpne grensene mer på sikt, og i 1964 var Nikita Khrusjtsjov på besøk i Norge.²⁶⁵ Svein Holtmark beskriver den norsk-sovjetiske relasjonen relativt stabil – tross for ulike spenninger i tiden mellom 1960 og 1964.²⁶⁶

Globalpolitisk var riktignok perioden full av hendelser skapte spenning. En av dem var U-2 overflygningen av Sovjetunionen i 1960. Norge, som via Bodø flyplass var tiltenkt en rolle i oppdraget, ble direkte konfrontert av Sovjetunionen. Meldingen fra Sovjetunionen inneholdt blant annet: «Ved liknende provokasjoner ville Sovjetunionen i fremtiden bli nødt til å treffe

²⁶³ Finnmarken 04.08.1992.

²⁶⁴ Knut Einar Eriksen og Helge Pharo 1997, sitert i Holtmark, *Naboer i frykt og forventning*, 357.

²⁶⁵ Holtmark, *Naboer i frykt og forventning*, 364.

²⁶⁶ Holtmark, *Naboer i frykt og forventning*, 399.

behørig mottiltak».²⁶⁷ Byggingen av Berlin-muren i 1961 ble også en spenningstopp, likesom Cubakrisen i 1962 satte hele verden i kriseberedskap.²⁶⁸ Denne krisa ble likevel et vendepunkt og årene etterpå ble preget av nedrustningsarbeid. For eksempel gjennom prøvestansavtalen i 1963 – som satte forbud mot prøvesprengning av atomvåpen over land og vann.²⁶⁹ Sakte ble det flere tilnærminger mellom Øst og Vest, særlig knyttet til nedrustning.

Samtidig fortsatte stedfortrederkriger, som Vietnamkrigen, hvor USA gikk inn med for alvor fra 1964.²⁷⁰ Innad i Norge fortsatte også overvåkingen av de gjenlevende partisanene. Særlig i Kiberg, som ble utsatt for flere politiaksjoner og avhør gjennom 60-tallet.²⁷¹ Kritisk dialog var dermed ikke viktigere enn sikkerhetspolitiske forbehold i eget land. Den politiske konteksten rundt jubileene i 1964 og 1965 er derfor noe flertydig. Globalpolitisk var blokkene skremt av atomkraften med evne til å utslette hverandre, men forholdet mellom Øst og Vest bør ikke umiddelbart betraktes som godt. Og selv om den norsk-sovjetiske relasjonen var stabil, ble interne sikkerhetsvurderinger videreført i praksis.

Hvor 10-årsjubileet var mangelfullt, er 20-årsjubileet tomt hva angår presseomtale av partisanene. Jubileet i Kirkenes ble imidlertid dekket av Finnmarken, som skrev: «Vi minnes i takknemlighet de nordmenn som falt i kampen for Norges selvstendighet, det være på sjøen, land eller i lufta».²⁷² I forbindelse med høytiden i 1964 i sin helhet, uttalte den sovjetiske delegasjonsleder Denisov: «Som fredelig naboer hilser jeg fra en sosialistisk stat, over glede å få være sammen med dere å feire denne merkedato, feire minnet om de sovjetiske soldater og de norske patrioter som falt for en god sak».²⁷³ Ved bautaen over de falne fra Sør-Varanger ble det lagt ned krans fra de russiske representanter. Deretter ble seremonien avsluttet med begge lands høytideligheter.²⁷⁴

Denisovs omtale av falne patrioter henter trolig til partisanene. Det er noe vanskeligere å dra denne slutningen ved Finnmarkens hilsen. Ekskludering av partisan-begrepet kan derimot tyde på det motsatte – at man ikke ønsket å kaste lys over denne gruppen. Kildematerialet er likevel for tynt til å avgjøre en holdning overfor partisanene i 1964. Mangelfull dekning av partisanene blir dermed et symbol for en mindre god holdning. Senere trykte Helgeland

²⁶⁷ Holtsmark, *Naboer i frykt og forventning*, 392.

²⁶⁸ Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 79-80.

²⁶⁹ Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 80.

²⁷⁰ Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 94.

²⁷¹ Holtsmark, *Naboer i frykt og forventning*, 439.

²⁷² Finnmarken 24.10.1964.

²⁷³ Finnmarken 28.10.1964.

²⁷⁴ Finnmarken 27.10.1964.

Arbeiderblad en bokanmeldelse av Just Lippes *Finnmark Fritt* (1964). Anmelderen skriver: «At kommunistpartisanene gjorde en god jobb, er riktig nok, i hvert fall da kommunistene etter halvannet års krig i Norge kom til at nazistene var fiender og ikke Sovjet-allierte».²⁷⁵ Kamouflert under en god krigsinnsats, spores det en underliggende holdning. Spørsmål om partisanenes lojalitet var på ingen måte lagt vekk – denne gangen i forbindelse med ikkeangrepspakten. Det totale omfanget i 1964 tyder på en heller mistenksom holdning overfor partisanene.

Pressedekningen var like sparsom i 1965 og Kibergsværingene ble kun omtalt i forbindelse med en feiring av 8. mai for de eldre over 65 år. I den anledning skulle gjestene over fra Kiberg bli hentet med bil tidligere på dagen for å være med.²⁷⁶ Om dette gjaldt tidligere partisanene vet vi ikke. I Kirkenes ble det igjen dobbel kransnedleggelse, hvor fylkesmannen fra Murmansk og varaordfører Aksel Olsen (AP) talte.²⁷⁷ Talene ble derimot ikke gjengitt av noen aviser. Ved å kikke ut over rammene for jubileumsmarkeringene underbygges en relativt dårlig holdning i samtiden. For eksempel gjennom Frihetens omtale av partisanmonumentet i Berlevåg, som for øvrig ble reist i 1966.²⁷⁸ Artikkelen ble publisert i 1968, og tok et oppgjør med mangelen på anerkjennelse og krigspensjon. Dernest, hvordan partisanene og deres familier har vært utsatt for bakvaskelse og mistenkeliggjøring i årrekker.²⁷⁹

Av samtlige forskningsperioder, er minnesmarkeringene i 1964 og 1965 de med klart færrest oppslag. Slik jeg ser det, kan dette alene forstås som et uttrykk for en negativ holdning. Fra et annet perspektiv, om holdningen til partisanene var god, burde kildematerialet i det minste vært noe mer omfattende. Bokanmeldelsen av *Fritt Finnmark* og Frihetens omtale av partisanene underbygger det samme. Videre, ved 10-årsjubileet kunne det spores en viss sammenheng mellom utenrikspolitikk, innenrikspolitikk og holdninger knyttet til partisanene. En slik sammenheng blir noe vanskeligere å påvise for 20-årsjubileet. Fra den ene siden bryter holdningen med partisanene til det mellomstatlige norsk-sovjetiske forholdet som har blitt omtalt som stabil. Fra den andre siden kan holdningen anees som et resultat av Cuba-krisa i 1962. Det vil si, selv om krisa ble et vendepunkt, var nedrustningsarbeidet i en meget tidlig fase.

²⁷⁵ Helgeland Arbeiderblad 31.10.1964.

²⁷⁶ Finnmark Tiende 07.05.1965.

²⁷⁷ Sør-Varanger Avis 12.05.1965.

²⁷⁸ Finnmarken 09.08.1966.

²⁷⁹ Friheten 16.08.1968.

Et tredje alternativ er at den globalpolitiske situasjonen i liten grad påvirket holdningen om partisanene i denne perioden. Rundt markeringene var det få avisoppslag, noe som uttrykker en mindre god holdning. De få oppslagene som ble trykt, vitner om en grad av mistenksomhet overfor partisanene. Med domfelte i spionsakene i 1954 og en vedvarende overvåkning ut over 60-tallet, kan det tenkes at en slik holdning fikk et bredt fotfeste, først og fremst innenfor POT, men etter hvert også i samfunnet. På den måten virker holdningen fra 1954-1955 å være videreført til 20-årsjubileet. Dette er interessant, og det avkrefter langt på vei påstanden.

4.3.2 1984/85: Klima på bunn og partisanene på topp

Hvor årene omkring 1974 - 75 markerte et slags høydepunktet av avspenningen, var forholdene snudd på hodet i 1984. Da var forholdet mellom USA og Sovjetunionen på sitt verste siden Cubakrisen i 1962.²⁸⁰ Ifølge Geir Lundestad kan utviklingen forklares gjennom hva avspenningen *ikke* var. Sovjetunionen anså avspenningen som nødvendig for å unngå en ny krig, men tanken om et seirende samfunnssystem ble aldri lagt bort.²⁸¹ Det forpliktet Sovjetunionen å støtte enhver kamp mot imperialismen, også under avspenningen. USA var preget av en viss optimisme om varig fred – men etter det sovjetiske engasjementet i Afrika og invasjonen av Afghanistan i 1979 – ble det klart at Sovjetunionen ikke var til å stole på.²⁸² Dette medførte en rekke reaksjoner, som skrinlegging av den nye SALT avtalen, øking av forsvarsbudsjett, boikott av OL i Moskva i 1980, samt handel og eksport ble innskrenket.²⁸³

Tvil rundt USAs rolle i Vietnamkrigen ble også lagt vekk og landet måtte nok engang stå frem som «den frie verdens leder». Dette ble først uttrykt av Carter-doktrinen og senere ved president Ronald Reagan, som skulle etterlate «marxismen-leninismen på historiens søppelhaug».²⁸⁴ Når en reformlinje i Polen ble slått ned i 1981, ble det også mistenkt at Sovjetunionen sto bak. I 1983 utplasserte NATO atomraketter, som et motsvar til sovjetiske SS20-raketter av 1979. Dette førte til at nedrustningsarbeidet brøt sammen.²⁸⁵ Tross uenighet i avspenningspolitikken mellom USA og resten av Vest-Europa, ble det straks klart for alle parter at spenningen var på vei opp igjen.

Det var først en rekke mindre hendelser som gjorde det norsk-sovjetiske forholdet anspent, som sovjetisk flystyrt i Norge, mistanke om sovjetiske båter- og ubåter i norske farvann, samt

²⁸⁰ Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 114.

²⁸¹ Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 102.

²⁸² Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 104-106.

²⁸³ Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 111.

²⁸⁴ Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 112.

²⁸⁵ Furre, *Norsk historie 1914-2000*, 335; Lundestad, *Øst, Vest, Nord, Sør*, 112-114.

NATO-øvelser- og basevirksomhet på norsk jord.²⁸⁶ Først etter rakett-saken og den sovjetiske invasjonen av Afghanistan, tok Norge en tydeligere rolle i utenrikspolitiske spørsmål. Til tross for at beslutningene ikke gjenspeilet en norsk enighet, støttet Norge utplasseringen av atomraketter og boikotten av OL i Moskva.²⁸⁷ Situasjonen var likevel ikke like rigid som forholdet mellom USA og Sovjetunionen, og håpet om ny avspenning var ikke lagt vekk fra norsk hold.²⁸⁸ Det norsk-sovjetiske forholdet bør derfor ikke forveksles med forholdet mellom USA og Sovjet, samtidig som relasjonen ikke kan karakteriseres som god. Den politiske konteksten rundt jubileene i 1984 og 1985, bør derfor sees i lys av dette. Klima rundt 40-årsjubileet var trolig nærmere det vi kan kalle en spenningstopp, enn et politisk tøvær.

Det internasjonale klima virker å ha påvirket den norsk-russiske feiringen i Kirkenes i 1984. Hvor samtlige av de andre jubileene på en eller annen måte hadde talt om fred og gode naboskap, foregikk 40-årsjubileet i stillhet.²⁸⁹ Det vil si, den offisielle minnesmarkeringen var helt taus. Dette vitner om en viss spenning – eller i det minste – en omlegging av det seremonielle ved frigjøringsmarkeringen i Kirkenes. For partisanene var forholdene langt lystigere, faktisk bedre enn noen gang. I Berlevåg og Kiberg ble det holdt egne seremonier for Partisanene.²⁹⁰ For første gang fikk også seremonien i Kiberg en egen fullside i Finnmarken, nesten.²⁹¹ Sovjetunionens kommunistiske parti var til stede, samt 10 partisaner ble tildelt hedersmedaljer fra Sovjetunionens krigsveterankomite.²⁹² Trygve Ananiassen ble tildelt samme medalje i Berlevåg.²⁹³

I 1985 var nok engang partisanene i fokus, denne gangen med utdeling av den norske deltakermedaljen til 8 partisaner. I pressen ble utdelingen beskrevet som «dagens høydepunkt».²⁹⁴ I Vardø og Kiberg ble det holdt foredrag av Hans Kristian Eriksen, mens Fjørtofts filmatisering av *Lille-Moskva* også ble vist som en del av feiringen. I Hammerfest ble minnestøtten over partisanene Sverre Söderstrøm og Oddvar Sibblund bekranset.²⁹⁵ Aldri før hadde partisanene blitt markert i lignende målestokk ved frigjøringsjubileene. For 40-årsjubileet kan det derfor følgende slås fast: den gode holdningen overfor partisanene

²⁸⁶ Holtsmark, *Naboer i frykt og forventning*, 501.

²⁸⁷ Holtsmark, *Naboer i frykt og forventning*, 509-510.

²⁸⁸ Holtsmark, *Naboer i frykt og forventning*, 510.

²⁸⁹ Finnmarken 26.10.1984; Sør-Varanger Avis 27.10.1984.

²⁹⁰ Finnmarken 23.10.1984.

²⁹¹ Finnmarken 30.10.1984.

²⁹² Friheten 30.10.1984.

²⁹³ Finnmarken 01.11.1984.

²⁹⁴ Finnmarken 08.05.1985; Finnmarken 10.05.1985.

²⁹⁵ Finnmark Dagblad 09.05.1995.

gjenspeiler ikke politisk samtid. Det fremstår egentlig som et uttrykk på det motsatte – det sto i motsetning til den politiske situasjonen globalt og nasjonalt – og påstanden avkreftes.

Forholdene under markeringen er det som viser brudd mellom politisk klima og holdning overfor partisanene. Om vi ser ut over rammene til jubileene, avkreftes påstanden også av andre forhold. I 1983 skjedde det to hendelser av betydning: den ene var Kong Olavs kransnedleggelse i Kiberg, den andre var Kjell Fjørtofts utgivelse av *Lille Moskva* i samme tidsrom. VG konkluderte med: «Kongens bekransning kan tyde på at en holdningsendring til partisanernes krigsinnsats endelig er underveis».²⁹⁶ I dagbladet promoterte Fjørtoft sin nye bok, både før og etter kransnedleggelsen i Kiberg. Dette bør ikke avises som en tilfeldighet. Han gikk hardt til verks i sin omtale av norske myndigheter, og især overvåkingen av norske partisaner.²⁹⁷ Begge hendelsene fikk nasjonal pressedekning og fikk en reell betydning for holdningen til partisanene. Selv om det er vanskelig å avgjøre hvor stor effekt disse hendelsene fikk, var det trolig nok til at partisanene ble feiret i større målestokk en noen gang i årene 1984 og 1985. For 40-årsjubileet avises dermed påstanden i lys av andre faktorer, og til fordel for andre faktorer.

4.4 Sammendrag og diskusjon

Denne analysen har undersøkt følgende påstand: «Holdningen overfor partisanene utvikler seg i takt med svingninger i det politiske klima». For 10- 30- og 50-årsjubileet har det vært mulig å spore en slik sammenheng. Det samme gjelder for perioden mellom 1945-1953, men der fremkommer et skille mellom lokale og nasjonale holdninger. På den andre siden viser 20- og 40-årsjubileet hvordan det ikke bør tillegges for stor vekt på politisk kontekst alene. Jubileet i 1984-1985 uttrykker et såpass klart brudd mot politisk klima, at påstanden faller til grunn. Holdningen ved dette jubileet, bør først og fremst tilskrives andre rehabiliterende tiltak i umiddelbar fortid. Det vil si, kong Olavs kransnedleggelse i 1983 og partisan-boka *Lille-Moskva* utgitt det samme året. Det virker å være en bred konsensus om at disse hendelsene også tar del av lengre rehabiliteringsprosess, med anslag tilbake til 1968/69.

Rundt 20-årsjubileet var det politiske klima flertydig, som før øvrig kan betraktes som en utfordring ved analysen. Likevel, den mangelfulle pressedekningen overfor partisanene kan forstås som brudd med et stabil norsk-sovjetisk relasjon, eller i tråd med et langsomt nedrustningsarbeid i kjølvannet. Slik jeg ser det, er det mer sannsynlig at det internasjonale klima ikke påvirket partisanene, men at deres manglende oppmerksomhet har tråder tilbake til

²⁹⁶ VG 17.08.1983.

²⁹⁷ Dagbladet 05.08.1983; Dagbladet 19.08.1983.

overvåkningsarbeidet og spionsakene i 1953. POT uttrykte en mistenksomhet som kan ha smittet til samfunnet, eller som kan ha begrenset kunnskapen om gruppen. Når flere trekker frem årene rundt 1968/69 som et vendepunkt for partisanenes krigshistorie, er det også på bakgrunn av vakuemet av informasjon før dette. Overvåkningsarbeid-, mistenksomhet- eller tabu, kan alle være bakenforliggende årsaker.

De mest positive fremstillingene av partisanene – som også viser sammenheng med globalpolitisk situasjon – var 30- og 50-årsjubileene. For begge blir det imidlertid et spørsmål om kausalitet. Til tross for at begge viser en åpenbar sammenheng med politiske omslag, ble de gjennomført kort tid etter sentrale hendelser for partisanene. For 30-årsjubileet kan nevnes Kjell Fjørtofts oppgjør mot POT i 1968 og Hans Kristian Eriksens bøker i 1969 og 1972. For 50-årsjubileet kan kongens offisielle besøk til Kiberg i 1992 trekkes frem, likesom besøket i seg selv kan uttrykke slutten på en lengre prosess med gjenreising og rehabilitering. På et bredt grunnlag kan det derfor slås fast at når hele- eller deler av påstanden avkreftes, bekreftes tidligere forskningslitteratur- og avhandlinger.

Det har også vært interessant å undersøke om kildematerialet kan si noe om tradisjoner for partisanene. Etter avdukingen av partisanbautaen i Kiberg i 1948, har det blitt opplyst om markeringer ved 10- 30- 40- og 50års-jubileet for frigjøringen. Dermed ble partisanene i Kiberg markert for nesten samtlige jubileer. Men et tynt kildematerialet gjør det vanskelig å påpeke en tradisjon. Ved 20-årsjubileet ble det ikke opplyst om noen markering, og for de øvrige vekslet det mellom 8. mai og 24. oktober. Gitt sporadisk presseoppslag blir det derfor vanskelig å påvise en tradisjon, ikke minst, å kunne si noe sikkert om deltakelse eller taler. Gitt nærheten til partisanene i bygda, ble det trolig gjennomført flere markeringer enn det som ble dekket i pressen. Likevel, uten et reelt kildegrunnlag blir det vanskelig å fastslå.

I Kikenes, ved bautaen over de falne fra Sør-Varanger, var det derimot en tradisjon. Ved samtlige jubileer ble bautaen markert av lokale politikere og med enkelte innslag fra sovjetiske delegasjoner eller det norske forsvar. Ofte ble det holdt taler, lagt ned krans og spilt nasjonalsang. Med andre ord, det var verdige rammer rundt seremoniene. For partisanene ble det gjennomført en tradisjon ved et monument som ble reist for dem, for samtlige jubileer. På den andre siden, bautaen ble også reist for andre. I den anledning spores gjentagende bruk av «falne nordmenn» eller «falne patrioter». Utfordringen er derfor å avgjøre hvilken rolle partisanene fikk i denne tradisjonen. Gitt at ingen lokale eller nasjonale representanter trakk frem partisanene, kan vi i realiteten ikke lese noe ut av det.

4.4.1 Individuelle og kollektive minner

I del I viste jeg til partisanenes underrepresentasjon i norske fremstillinger om krigen. Mer bestemt hvordan det gjenkjennes bestemte særtrekk for slike fremstillinger, både gjennom kollektiv erindring og faghistoriske verk. På det feltet bryter partisanene med samtlige kjennetegn og som et resultat har de havnet utenfor nasjonale narrativ i en årrekke. Et vesentlig poeng med å påpeke dette, er at det kan gjenspeile forhold i samtiden. For å gjenta, ifølge John Tosh kan man bli utelukket sosialt og politisk hvis man ikke deler samfunnets kollektive minner. Hva så med minnesmarkeringene? Fra et nasjonalt ståsted ble partisanene tildelt liten oppmerksomhet på dette feltet. Hvilke konsekvenser fikk det for partisanene – ble også de utelukket sosialt og politisk?

I et forsøk på å besvare spørsmålet, synes det fruktbart å nyansere bildet. Allerede mellom 1945-1953 var det et lokalt engasjement rundt minnefester og minnebautaer for partisanene. Det vil si, samtlige minnesmarkeringer ble finansiert og gjennomført av lokale krefter. I narrativ og taler ble partisanene fremstilt som en del av den nasjonale motstanden. Eller om du vil – et nasjonalt minne om krigen. Det var imidlertid ingen nasjonale representanter som deltok i partisanenes markeringer. Dette fortsatte frem til kong Olavs kransnedleggelse i 1983. Frem til da hadde partisanene oppfattet dette som en mangel på anerkjennelse. Enkelte uttrykte også bitterhet over fortielsen.²⁹⁸ Fra et slikt perspektiv følte nok partisanene seg utelukket. Markeringene var likevel ikke avgjørende for deres sosiale og politiske posisjon i samfunnet. Slik jeg ser det, var det sannsynligvis en forsterkende kraft ved situasjonen de allerede befant seg i.

Det vil si, både bøker, avhandlinger og kildematerialet har belyst et tabu knyttet til partisanene.²⁹⁹ Dette kan forstås i sammenheng med spionsakene og overvåkingen fra POT. Selv holdt partisanene stilt om det de hadde opplevd: «de ville ikke stikke seg frem».³⁰⁰ Spionsakene ble imidlertid en offentlig affære og selv den lokale pressen rettet mistenksomhet overfor partisanene.³⁰¹ På den måten følte partisanene på et utenforskap også fra sitt lokalsamfunn. Trolig førte spionsakene og overvåkingen til at partisanene ble sosialt- og politisk utelukket. Mangel på nasjonal representasjon ved partisanenes minnesmarkeringer,

²⁹⁸ Friheten 26.08.1983.

²⁹⁹ Almendingen, *Fra sovjetiske spioner til hederlige motstandsfolk*, 34; Arbeiderbladet 03.05.1955; Dagbladet 10.05.1955; Jentoft, *Mennesker ved en grense*, 265; Svendsen, *Helst mot urolig vær*, 29-30.

³⁰⁰ Finnmarken 12.09.1992.

³⁰¹ Finnmarken 04.05.1955.

styrket nok dette forholdet. I tillegg, så lenge det manglet en offisiell anerkjennelse av partisanenes krigsinnsats, ble de heller ikke en del av det nasjonale minnet om krigen.

I forlengelse er det verdt å gjenta Reinhardt Kosellecks teorier. Spesielt hans anbefaling om å skille mellom forskjeller og fellestrekk. Det var kun fire partisaner som ble dømt for spionasje, likevel ble samtlige mistenkt. Heller ikke alle var kommunister, men veldig mange ble ansett for å være det.³⁰² Overvåkningspolitiet skilte ikke mellom sosiale betingelser, forskjeller og fellestrekk. Gitt tabuet knyttet til partisanene – kan dette tilskrives især det nasjonale fellesskapet – men også lokalsamfunnet. Det fremstår i grunn noe paradoksalt. På den ene siden var partisanene individuelle nok til å bli adskilt det nasjonale og det lokale. På den andre siden var de ikke individuelle nok til å bli adskilt hverandre.

4.4.2 Minnepolitikk og glemsel

Kirkenes fremstår som hovedsetet for frigjøringsfeiringen i Finnmark. Derfor har den norsk-sovjetiske feiringen ved russemonumentet gitt flere perspektiver om partisanene. På mange måter gir den et sammenligningsgrunnlag til norsk minnepolitikk, ettersom norske myndigheter var representert ved samtlige jubileer i forskningsperioden. I den forbindelse spores en sammenheng mellom norsk minnepolitikk og partisanenes ekskludering. Samtidig er Aleida Assmanns teorier om selektiv glemsel relevant i denne konteksten. For å gjenta, ifølge Assmann er minnet alltid et biprodukt av glemsel. Hvis nasjonen fokuserer på et bestemt minne, vil dette fungere som et skjold mot andre minner som taler imot dette.³⁰³ I den sammenheng viser kildematerialet en sammenheng mellom selektiv glemsel, minnepolitikk og partisanene.

Dette blir først synlig i 1954, da partisanene ikke ble formelt invitert til jubileet. For anledningen holdt statsråd Peder Holt en tale som i stor grad nedskalerte sovjetisk innsats, likesom norsk innsats ble fremsnakket. Gitt konteksten av globalt klima og minnepolitisk formål – var det trolig ingen fordeler ved å invitere partisanene. Jeg har riktignok ikke hatt mulighet til å avklare om dette var en målbevisst avgjørelse, og partisanenes reaksjoner kan ha blitt overdramatisert i pressen. På den andre siden er det innlysende at statsråder og statssekretærer utelot partisanene fra deres taler og narrativ. Fra 10- til 40-årsjubileet var det ingen representanter for norske myndigheter som benyttet partisanene direkte i sine taler. Først ved 50-årsjubileet, når den kalde krigen var slutt, ble de inkludert i taler under den

³⁰² Helgeland Arbeiderblad 31.10.1964.

³⁰³ Assmann, Aleida. *Forms of forgetting*. (Foredrag ved Castrum Peregrini, 2014.01.10.)

norsk-russiske feiringen. Gitt at partisanene på mange måter utfordret nasjonens bestemte minne om krigen, fremstår dette også som et uttrykk for selektiv glemsel.

Fra et annet ståsted gjenspeiles minnepolitikken gjennom hvilke aktører som deltok ved de ulike delene av jubileene i Kirkenes. For samtlige jubileer var det en representant for norske myndigheter som talte ved russemonumentet, mens det var en lokal representant som talte ved bautaen over de falne fra Sør-Varanger. Dette bør riktignok sees i lys av forholdet mellom kommunale- og nasjonale ansvar. Det var ikke myndighetenes primæroppgave å hedre de falne fra kommunen. Samtidig fremstår norske myndigheter som de mest tilbakeholdene på dette området. Det vil si, lokale aktører ble ofte supplert med innsalg fra den sovjetiske ambassade, sovjetiske delegasjoner – og enkelte ganger det norske forsvar. Disse var langt mer villig til å fremheve de falne motstandsmenn og patrioter fra Sør-Varanger. De sovjetiske innslagene tildelte også spesifikk oppmerksomhet til partisanene.

Fra 10- til 40-årsjubileet var det derimot ingen norske myndigheter som gjorde det samme. 30-årsjubileet fremstår som et godt eksempel: en felles kamp mellom norske partisaner og sovjetiske styrker, ble symbolet på gode norsk-sovjetiske relasjoner. Det var imidlertid de lokale og sovjetiske aktører som fremstilte partisanene på denne måten. Andre, som norsk-russisk filmsamarbeid eller politiske interessenter, gjorde det samme. Statssekretær Thorvald Stoltenberg, benyttet derimot den norsk-sovjetiske grensen som et symbol på «fredens grense», når han knyttet fortiden mot samtidens samarbeid.³⁰⁴ Igjen, norske myndigheters primæroppgave var ikke den kommunale seremonien. I forlengelse, ifølge Myklebost og Markussen tok norske myndigheter et sterkere grep om vertskapsrollen i Kirkenes fra 1964 og på nytt fra 1970-tallet. Formålet var å holde markeringene til et nivå man var komfortable med.³⁰⁵ Det vil si, man ville ikke imøtekomme sovjetiske forslag om å øke markeringens betydning. Derfor kunne de nok ikke legge inn nye elementer selv. Det forblir likevel interessant at representanter for norske myndigheter var alene om å ikke benytte seg av partisanene. Både i taler ved russemonumentet eller ved bautaen over de falne i Sør-Varanger.

³⁰⁴ Finnmarken 29.10.1974.

³⁰⁵ Myklebost og Markussen, «Dragkamp og balansegang», 76.

5.0 Konklusjon

Formålet bak denne avhandlingen har vært å undersøke hva som kjennetegner historiske fremstillinger og norsk krigshistorie, for å utvide forståelsen om hvorfor partisanene ble utelatt fra slike fortellinger. Arbeidet har påpekt felles særtrekk for faghistoriske fremstillinger og kollektiv erindring, som også innsnevrer partisanenes muligheter til å skrives inn i fortellingene. Samtidig har jeg forsøkt å nyansere bildet av den kalde krigen og holdninger overfor partisanene. Dette har blitt gjort med utgangspunkt i følgende påstand: «Holdningen overfor partisanene utvikler seg i takt med svingninger i det politiske klima». Dette arbeidet har belyst både ekskluderende og inkluderende prosesser, og utfyller avhandlingen i sin helhet. Påstanden har i stor grad blitt avkreftet, som igjen har gitt kredibilitet til foreliggende forslag om partisanenes såkalte rehabilitering. Til sist har arbeidet gitt innsikt i norsk minnepolitikk, ved at norske myndigheter unnlot å benytte seg av partisanene i den norsk-russiske feiringen i Kirkenes.

Først, norske fremstillinger av krigen har et gjenkjennbart trekk. Det som er positivt for nasjonen løftes frem, mens mindre flatterende sider av norsk krigshistorie holdes utenfor narrativet. For det nasjonale fellesskapet virker det sosialt- og politisk samlende, mens det virker ekskluderende for de som havnet utenfor fellesskapet. Verdigrunnlaget og symbolikken som videreformidles i disse fortellingene, benytter seg av motstandskampen som grunnlag. Studiene til Synne Corell og Anne Eriksen, fremstår som eksempler på hvordan dette gjaldt både faghistoriske narrativ og kollektiv erindring. Corell påpekte at aktører som var aktive under krigen, også skrev forfatterbidrag til Norges første faghistoriske verk etter krigen. Gitt deres nærhet til krigsopplevelsene, i kombinasjon med en dokumentarisk fremstilling, ble fortellingens «ekte verdier» presentert som «udiskutable sannheter». Hun stiller også spørsmål om en slik fortelling la grunnlaget for de neste faghistoriske utgivelsene. I Eriksens mytiske kollektivtradisjon ble krigsårene «fryst» og derfra videreformidlet som et nasjonalt tilhørighetskriterium og verdigrunnlag. Om vi skal tro Corell og Eriksen, blir dermed utfallet for faghistoriske fremstillinger og kollektiv erindring det samme.

Reinhardt Koselleck sine teorier stiller seg kritisk til et kollektivt- eller nasjonalt minne. Ifølge han finnes ingen «krigsbevissthet», og det bør skilles mellom forskjeller og fellestrekk. Teoriene kan i stor grad tilskrives partisanenes forhold til det nasjonale fellesskapet. Partisanenes sosiale betingelser skilte seg fra fellestrekkene på flere nivå. Deres politiske-, ideologiske-, familiære- eller geografiske betingelser var direkte utslagsgivende for *hvilke* erfaringer de fikk under krigen og *hvordan* de erfarte dem. Ved krigens slutt ble de først

«seierherrer». Sammenlignet med fellestrekkene til nasjonen, ble de likevel «tapere». I motsetning til innholdet i videreformidlingen av krigen, var partisanene ikke «kongens menn», de var ikke «jössinger» og de representerte ikke norske verdier eller en resolutt handlekraft. Avisene har bekreftet utfordringen også i samfunnet. Med spionsakene fra 1953, ble alle partisaner utsatt for mistenksomhet fra POT. Samtidens aviser presenterte mistenksomheten til et bredt publikum. Anført av arbeiderpartiet var også nyhetsbildet preget av antikommunisme, noe som ble brukt mot mange av partisanene. Begge påvirket majoriteten av partisanene, til tross for at mange ikke var kommunister og kun fire ble dømt spioner. Det vil si, det var lite rom for å skille partisanene fra hverandre.

Hva angår jubileumsmarkeringene, har det vært mulig å bekrefte påstanden for analysen. Det vil si, for 10- 30- og 50-årsjubileet *kan* man si at holdningene overfor partisanene utviklet seg i takt med svingninger i det politiske klima. Samtidig, ved 10-årsjubileet kan en negativ holdning like gjerne være forskyldt spionsakene som pågikk, likesom en positiv holdning ved 30-årsjubileet også kan tilskrives nyvunnet oppmerksomhet gjennom Hans Kristian Eriksens bøker fra 1969 og 1972. For 50-års jubileet var imidlertid den kalde krigens slutt avgjørende for partisanenes fremstilling. Derimot var det ingen svingning lengre, det vil si, mellom 1989-1991 ble Sovjetunionen historie. Først da kunne H.M. Kong Harald si følgende ord ved partisanbautaen: «Når vi i dag kan se med nye øyne på vår nabo i øst, la oss også bruke ressurser på å forstå vår egen nære historie på nytt». Når også 20-årsjubileet gjør perioden ufullstendig, og 40-årsjubileet markerer et totalt brudd mot politisk samtid, kan jeg slå fast at påstanden i sin helhet bør skrinlegges. Denne innfallsvinkelen bekrefter derimot andre hendelser som viktige for endring. Det vil si, de faktorene som stiller spørsmål ved denne påstanden, vil også virke bekreftende til tidligere forslag.

Innenfor partisan-litteraturen, og fagfeltet av historieskriving og akademiske oppgaver, blir spionsakene fra 1953 trukket frem som avgjørende årsak for mistenksomheten og en negativ holdning knyttet til partisanene. Det samme gjelder Kråkerøytalen i 1948, som var starten på en antikommunistisk kampanje. Gitt at partisanenes motstandskamp hadde direkte tråder til Sovjetunionen, ble de et objekt for sikkerhetsmessige vurderinger og antikommunistiske holdninger, gjennom store deler av den kalde krigen. Fra et motsatt perspektiv viser flere til Hans Kristian Eriksens bokutgivelse i 1969 som det første punktet i en form for gjenreising eller rehabilitering. Andre går enda lengre tilbake i tid, som Jarle-Andre Almendingen og Morten Jentoft gjør, når de trekker frem Kjell Fjørtofts artikkelserie i 1968. I årene fremover spores det samme, det vil si, innenfor fagfeltet trekkes de samme hendelsene frem som

viktige. Blant annet Eriksens bøker i 1972 og 1979, Kong Olavs kransnedleggelse i 1983 og Fjørtofts bok det samme året. I 1985 ble også deltakermedaljen utdelt til flere av partisanene og i 1992 besøkte Kong Harald Kiberg. Om vi ser tilbake, fremstår hendelsene i 1968/1969 som starten på en lengre rehabiliteringsprosess. Gjennom 70- og 80-tallet utvikler den seg stegvis, før den kulminerer med total rehabilitering ved Kong Haralds offisielle beklagelse i 1992.

Samtidig har analysen av jubileumsmarkeringene bidratt med noen nye perspektiver. Først, politisk tøvær bør ikke utelukkes som en positiv kraft til holdningsendring. Ved jubileet i 1974 og 1975 ble partisanene i større grad symbolet på fredfulle relasjoner i pressen og på andre plattformer, enn de ble hedret under minneseremoniene. Det som kjennetegnet de gode fremstillingene av partisanene, var at de ble uttrykt som en del av gode norsk-sovjetiske relasjoner og samarbeid. Dermed ble de fremstilt godt *som følge av samarbeidsklimaet* mellom Norge og Sovjetunionen. Deretter har kildematerialet vist hvordan norske myndigheter var alene om å unngå partisanene i sine taler ved den norsk-russiske feiringen i Kirkenes. Selv om dette ikke var deres oppgave under markeringen, er det innlysende at partisanene *kunne* vært benyttet i taler og narrativ. Det gjorde lokale representanter, sovjetiske gjester, politiske- og andre interessenter – ja enkelte ganger også representanter fra det norske forsvar. Fra 10-årsjubileet til og med 40-årsjubileet, var det derimot ingen representanter for norske myndigheter som gjorde det samme.

Aleida Assmanns selektive glemsel virker dermed bekreftende for norsk krigshistorie, men også norsk minnepolitikk. Så lenge nasjonens bestemte minne- og minnepolitikk sto i motsetning til partisanene, fungerte nasjonens minne som et skjold mot partisanenes. Selv når partisanene kunne fungert som et redskap for å fremme et godt norsk-sovjetisk naboskap, ble ikke muligheten benyttet. Ved overgangen til 1990-tallet var den kalde krigen over. Forholdene endret seg, ikke bare politisk, men også minnepolitisk. Fra selektiv glemsel, kunne nå partisanene bli en del av nasjonens minne. I 1992 kunne H.M. Kong Harald se med nye øyne på den østlige naboen og på partisanene, og i 1995 ble partisanene en del av den norsk-russiske jubileumsfeiringen med full kraft.

Litteratur

Almendingen, Jarle-André. *Fra sovjetiske spioner til hederlige motstandsfolk fanget i den kalde krigens storpolitiske drama*. Masteroppgave. NTNU Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. 2022.

Amundsen, Trond. «Kriser, Fiskerier og Politikk: Kiberg i mellomkrigstiden». I *Partisanbygda Kiberg: fiskeværet mellom øst og vest*, redigert av E. Niemi, 214-243. Vadsø: Kiberg Bygdelag, 2007.

Bakken, Birger., Larsen, Reidar Toralf., Jørgensen, Arne., og Fjeld, Åge. *Død over de tyske okkuperanter: de norske kommunistenes motstandskamp 1940 – 1945*. Informasjonsforlaget, 1998.

Bones, Stian. *I oppdemningspolitikkenes grenseland: Nord-Norge i den kalde krigen 1947-70*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Tromsø, 2007.

Bones, Stian. «Frihet, liv og rett. Sluttrefleksjoner». I *Kampen om frihet*, bind 3 av *Andre verdenskrig i Nord*, redigert av Stian Bones, 525-543. Stamsund: Orkana Akademisk, 2022.

Bones, Stian. «Kald Krig». I *Kampen om frihet*, bind 3 av *Andre verdenskrig i Nord*, redigert av Stian Bones, 467-486. Stamsund: Orkana Akademisk, 2022.

Corell, Synne. *Krigens ettertid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Doktorgradsavhandling. Universitetet i Oslo, 2009.

Eriksen, Anne. *Det var noe annet under krigen: 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo: Pax forlag A/S, 1995.

Eriksen, Hans Kristian. *Partisaner i Finnmark*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1969.

Eriksen, Hans Kristian, *Partisanens død*. Oslo: tiden norsk forlag, 1972.

Eriksen, Hans Kristian. *Partisaner i nord*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1979.

Eriksen, Hans Kristian, *De kuer oss aldri!: Jørgund Sivertsen og partisanene. En kvinnesaga om krig og tortur, smerter, sorg og lidelse*. Oslo: Nordkalott-Forlaget, 1993.

Eriksen, Hans Kristian. «Partisanene fra Kiberg». I *Partisanbygda Kiberg: fiskeværet mellom øst og vest*, redigert av Einar Niemi, 311-379. Vadsø: Kiberg Bygdelag, 2007.

Fagertun, Fredrik og Bones, Stian. «Norsk og alliert motstand i Nord-Norge». I *Okkupasjon og overfall*, bind 1 av *Andre verdenskrig i nord*, redigert av Fredrik Fagertun, 401-458. Stamsund: Orkana Akademisk, 2022.

Fagertun, Fredrik. «Etterretningsorganisasjonen XU i Nord-Norge». I *Overfall og okkupasjon*, bind 1 av *Andre verdenskrig i Nord*, redigert av Fredrik Fagertun, 459-492. Stamsund: Orkana Akademisk, 2022.

Fagertun, Fredrik. «Om bokverket *Andre verdenskrig i nord*». I *Overfall og okkupasjon*, bind 1 av *Andre verdenskrig i Nord*, redigert av Fredrik Fagertun, 8-11. Stamsund: Orkana Akademisk, 2022.

Fjørtoft, Kjell. *Lille-Moskva: den glemte krigen*. Oslo: Gyldendal norsk forlag A/S, 1983.

Fjørtoft, Kjell. «Partisanenes forbannelse: Kiberg og den kalde krigen», I *Partisanbygda Kiberg: fiskeværet mellom øst og vest*, redigert av Einar Niemi, 412-443. Vadsø: Kiberg Bygdelag, 2007.

Fure, Odd-Bjørn. «Forord». I Emberland, Terje og Kott, Matthew. *Himmlers Norge: nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Oslo: Aschehaug & Co, 2012.

Furre, Berge. *Norsk historie 1914-2000: Industrisamfunnet – frå vokstervisje til framtidstvil*, bind 6 av *Norsk historie 800-2000*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1999.

Heiret, Jan., Ryymin, Teemu., og Skålevåg, Svein Atle. (red.). *Fortalt fortid: norsk historieskriving etter 1970*. Oslo: Pax Forlag A/S, 2013.

Henriksen, Kjetil., Weber, Sindre., og Brazier, Eirik. *Norske krigsdekorasjoner: for innsats under andre verdenskrig*. Oslo: Dreyers Forlag, 2017.

Holtmark, Sven G. *Naboer i frykt og forventning: Norge og Russland 1917-2014*, bind 2 av *Norge og Russland 1814-2014*, redigert av Sven G. Holtmark. Oslo: Pax forlag A/S, 2015.

Huitfeldt, Tønne. «De norske partisanene i Finnmark 1941-1944: i skyggen av den kalde krigen». IFS Info, no. 3, (1997): 1-30. <http://hdl.handle.net/11250/99399>

Jacobsen, Alf R. *Rød august: den virkelige historie om partisanenes skjebne*. Oslo: Aschehaug & Co, 2005.

Jentoft, Morten, *Mennesker ved en grense: en beretning om folk i Øst-Finnmark i historiens drama*. Oslo: Gyldendal norsk forlag AS, 2005.

- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget, 2013.
- Koselleck, Reinhardt. *Begreber, tid og erfaring: en tekstsamling*. Oversatt av Jens Busck. København: Hans Reitzels Forlag, 2007.
- Kristiansen, Tom og Bones, Stian. «Nordkalotten, Nord-Norge og forspillet til krigen». I *Okkupasjon og overfall*, bind 1 av *Andre verdenskrig i nord*, redigert av Fredrik Fagertun, 17-54. Stamsund: Orkana Akademisk, 2022.
- Kvande, Lise og Naastad, Nils. *Hva skal vi med historie? Historiedidaktikk i teori og praksis*. Oslo: Universitetsforlaget, 2020.
- Kverndokk, Kyrre. «Krigens helter og ofre: Akershus festning som krigsminnelandskap». I *Materiell kultur og kulturens materialitet*, redigert av Naguib, Saphinaz-Amal og Bjarne Rogan, 97-121. Oslo: Novous, 2011.
- Lagrou, Pieter. *The legacy of Nazi occupation: patriotic memory and national recovery in Western Europe, 1945-1965*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Lundestad, Geir. *Øst, Vest, Nord, Sør: Hovedlinjer i internasjonal politikk etter 1945*. Oslo: Universitetsforlaget, 2010.
- Markussen, Joakim Aalmen og Mankova, Petia. «Krig og minnepolitikk». I *Kampen om frihet*, bind 3 av *Andre verdenskrig i Nord*, redigert av Stian Bones, 487-524. Stamsund: Orkana Akademisk, 2022.
- Myklebost, Kari Aga & Markussen, Joakim Aalmen. «Dragkamp og balansegang. Frigjøringsmarkeringene i Kirkenes 1954-1994: Et minnepolitisk perspektiv». *Nordisk Østforum* 35, (Mai 2021): 60-79, <http://dx.doi.org/10.23865/noros.v35.2604>
- Niemi, Einar. «Kibergs historie: innsikt og utsyn». I *Partisanbygda Kiberg: fiskeværet mellom øst og vest*, redigert av Einar Niemi, 10-20. Vadsø: Kiberg Bygdelag, 2007.
- Nygaard, Pål. *Store drømmer og harde realiteter: Veibygging og biltrafikk i Norge, 1912-1960*. Oslo: Pax forlag A/S.
- Ruud, Jørn. W. *Erindringen om andre verdenskrig i Finnmark og Nord-Troms*. Masteroppgave. Universitetet i Bergen. 2008.

Solumsmoen, Olaf og Larssen, Olav. *Med Einar Gerhardsen gjennom 20 år*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1967.

Stugu, Ola Svein. *Historie i bruk*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2013.

Svendsen, Magnar. *Helst mot urolig vær: historieforståelse og historiebruk i Kjell Fjørtofts Lille Moskva og Vi fikk vår frihet*. Masteroppgave. UIT Norges Arktiske Universitet, 2015.

Sør-Varanger Historielag. *Minnesmerker i Sør-Varanger*. Kirkenes: Sør-Varanger Historielag, 2008.

Tjelmeland, Hallvard. «Aviser som historisk kilde». *Pressehistoriske skrifter 2004*, no. 3 (Desember 2004): 114-130.

Tjelmeland, Hallvard. «Region og regionalisme i Nord». I *Utafor sporet? Idrett, identiteter og regionalisme i nord*, redigert av Pedersen, Helge Chr. og Skille, Eivind Å., 27-40. Vallset: Oplandske Bokforlag, 2016.

Tosh, John. *The pursuit of history: aims, methods and new directions in the study of history*. London/New York: Routledge, 2015.

Aas, Steinar. «Norwegian and Soviet/Russian World War II Memory Policy During the Cold War and the Post-Soviet Years». *Acta Borealia*, 29:2 (2012): 216-239.

Kilder

Aftenposten 09.09.1952.

Arbeiderbladet 03.05.1955.

Dagbladet 10.05.1955.

Dagbladet 05.08.1983.

Dagbladet 19.08.1983.

Finnmark Dagblad 18.10.1974.

Finnmark Dagblad 19.10.1974.

Finnmark Dagblad 09.05.1995.

Finnmark Tiende 07.05.1965.

Finnmarken 03.08.1948.

Finnmarken 24.08.1948.

Finnmarken 30.06.1953.

Finnmarken 18.11.1953.

Finnmarken 08.10.1954.

Finnmarken 26.10.1954.

Finnmarken 19.11.1954.

Finnmarken 04.05.1955.

Finnmarken 10.05.1955.

Finnmarken 14.05.1955.

Finnmarken 24.10.1964.

Finnmarken 27.10.1964.

Finnmarken 28.10.1964.

Finnmarken 09.08.1966.

Finnmarken 19.10.1974.

Finnmarken 23.10.1974.

Finnmarken 25.10.1974.

Finnmarken 29.10.1974.

Finnmarken 09.05.1975.

Finnmarken 12.05.1975.

Finnmarken 23.10.1984.

Finnmarken 26.10.1984.

Finnmarken 30.10.1984.

Finnmarken 01.11.1984.

Finnmarken 08.05.1985.

Finnmarken 10.05.1985.

Finnmarken 04.08.1992.

Finnmarken 12.09.1992.

Finnmarken 12.05.1994.

Finnmarken 27.05.1994.

Finnmarken 04.10.1994.

Finnmarken 06.10.1994.

Finnmarken 25.10.1994.

Finnmarken 06.05.1995.

Finnmarken 18.05.1995.

Friheten 20.12.1945.

Friheten 09.09.1952.

Friheten 07.10.1954.

Friheten 16.08.1968.

Friheten 26.08.1983.

Friheten 30.10.1984.

Harstad Tiende 17.10.1974.

Harstad Tiende 10.05.1995.

Helgeland Arbeiderblad 31.10.1964.

Nordland Arbeiderblad 20.09.1945.

Nordland Arbeiderblad 12.05.1955.

Nordland Arbeiderblad 14.05.1955.

Nordlands Framtid 10.05.1995.

Nordlys 05.07.1945.

Nordlys 10.07.1945.

Nordlys 09.08.1945.

Nordlys 18.08.1945.

Nordlys 26.10.1974.

Nordlys 08.05.1995.

Sør-Varanger Avis 04.07.1953.

Sør-Varanger Avis 08.07.1953.

Sør-Varanger Avis 12.05.1965.

Sør-Varanger Avis 24.10.1974.

Sør-Varanger Avis 27.10.1984.

Sør-Varanger Avis 25.10.1994.

Sør-Varanger Avis 03.05.1995.

Tromsø 16.10.1954.

Tromsø 06.11.1954.

Tromsø 26.10.1974.

Tromsø 28.10.1974.

VG 09.09.1952.

VG 15.10.1954.

VG 17.08.1983.